

**МИЧ АЛБОМ
ВТОРНИЦИ С МОРИ
ЕДИН СТАРЕЦ, ЕДИН
МЛАДЕЖ И НАЙ-ВЕЛИКИЯТ
УРОК НА ЖИВОТА**

Превод от английски: Мая Калоферова, 2000

chitanka.info

*ТАЗИ КНИГА Е ПОСВЕТЕНА
НА БРАТ МИ ПИТЪР
най-смелият човек, когото познавам.*

БЛАГОДАРНОСТИ

Искам да благодаря за огромната помощ, която ми бе предоставена при създаването на тази книга. Искам да благодаря за споделените спомени, за търпението и насоките на Шарлот, Роб и Джонатан Шуорц, Мори Стайн, Чарли Дърбър, Горди Фелмън, Дейвид Шуорц, равин Ал Акселрод, както и на многобройните колеги и приятели на Мори. Искам специално да благодаря и на Бил Томас, моя редактор, който умело ръководеше осъществяването на този проект. И както винаги, благодаря на Дейвид Блек, който често вярва в мен повече от мен самия.

И най-вече, разбира се, благодаря на Мори, който пожела да направим заедно тази последна дипломна работа. Имали ли сте някога подобен учител?

УЧЕБНАТА ПРОГРАМА

Последният курс в живота на стария ми преподавател се провеждаше веднъж седмично в дома му, край прозореца в кабинета, откъдето можеше да наблюдава как малък хибискус рони розовите си листчета. Заниманията започваха всеки вторник след закуска. Темата беше *Смисълът на живота*. Обучението се водеше от личен опит.

Оценки не се пишеха, но всяка седмица имаше устен изпит. Трябваше да се отговаря на въпроси, а също така и да се задават въпроси. От време на време беше наложително да се изпълняват различни дребни поръчки от рода на това да преместиш главата на преподавателя по-удобно върху възглавницата или да нагласиш очилата на носа му. Целувката за довиждане носеше допълнителни точки.

Учебници не бяха нужни, но се покриваха много теми, сред които любовта, работата, обществото, семейство, старостта, прошката и накрая смъртта. Последната лекция беше кратка, само няколко думи.

Вместо церемония за дипломиране се състоя погребение.

Макар заключителен изпит да не се предвиждаше, очакваше се наученото да бъде отразено в дълга писмена работа. Именно този материал четете в момента.

В последния курс, проведен от стария ми преподавател, участваше само един студент.

Това бях аз.

Късната пролет на 1979 година, задушен и влажен съботен следобед. Седим стотици един до друг върху строените в редици съгваеми дървени столове на голямата поляна в университетския двор. Облечени сме в сини найлонови тоги. Слушаме нетърпеливо дългите речи. Когато церемонията приключва, хвърляме шапки във въздуха и ето, че вече официално сме завършили колеж, поредният випуск на университета „Брандайс“ в град Уолтам, щата

Масачузетс. За мнозина от нас завесата след периода на детството току-що се е спуснала.

След церемонията успявам да открия Мори Шуорц, любимия ми преподавател, и го представям на родителите си. Той е дребничък и пристъпва с дребни стъпки, сякаш всеки момент силен вятър може да го отведе високо в облаците. Облечен в специалната тога по случай официалното тържество за завършването, той прилича на нещо средно между библейски пророк и приказен елф. Има синьозелени искрящи очи, оредяла сребриста коса, разпиляна върху челото, големи уши, триъгълен нос и щръкнали посивели вежди. Макар зъбите му да са криви, а долните наклонени навътре — сякаш някога са били ударени с юмрук — той се смее така, като че ли си му разказал най-смешния виц на света.

Споделя с родителите ми как съм посещавал всичките му часове.

— Вашият син не е случайно момче — казва той.

Забивам смутено поглед във върховете на обувките си. Преди да се разделим, връчвам на преподавателя си подарък — светлокафяво куфарче с инициалите му отпред. Купих го предния ден от търговския център. Не ми се иска да го забравя. Може би не ми се иска и той да ме забрави.

— Мич, ти си от добрите — казва той, докато се възхищава на куфарчето.

После ме прегръща. Усецам слабите му ръце около тялото си. Аз съм по-висок от него и докато ме прегръща, се чувствам неловко, сякаш аз съм родителят, а той детето.

Пита ме дали ще му се обаждам и без да се замислям отвърщам:

— Разбира се.

Когато отстъпва назад да си върви, забелязвам, че плаче.

УЧЕБНОТО СЪДЪРЖАНИЕ

Смъртната му присъда дошла през лятото на 1994 година. Връщайки се назад, Мори е знаел, че го чака нещо лошо още преди това. Разбрал го в деня, когато се отказал от танците.

Страстен танцьор през целия си живот, такъв беше моят стар преподавател. Съпроводът беше без значение. Рок-енд-рол, биг бенд изпълнение, блус. Всичко му харесваше. Затваряше очи и с щастлива усмивка започваше да танцува, следвайки собственото си чувство за ритъм. Гледката не винаги беше красива. Но целта му не беше да си намери партньор. Мори си танцуваше сам.

Всяка сряда ходел в църквата на Харвард скуеър, където се провеждаше мероприятие, наречено „Танцувай на воля“. Светлините блестели, усилвателите гърмели, а Мори се носел сред тълпата, състояща се предимно от студенти, по бяла тениска и черно долнище на анцуг, с пешкир около врата, и каквато музика свирела, на такава танцувал. Танцувал чарлстон под звуците на Джими Хендрикс. Правел пируети и се гърчел като при туист, размахвал ръце като диригент, нагълтал се с амфетамини, докато по гърба му рукнела вадичка от пот. Никой там не знаел, че е известен професор по социология с дългогодишен стаж на университетски преподавател и автор на високонаучни монографии. Всички го мислели за откачен старец.

Веднъж занесъл касета с танга и помолил да ги пуснат. После се понесъл из залата, стрелкайки се насам-натам като същински страстен латиноамерикански любовник. Когато свършил, всички му ръкопляскали. Защо този миг не можел да продължи вечно?

Но ето, че дошъл краят на танците.

На шестдесет и няколко години развил астма. Не можел да диша нормално. Един ден, както се разхождал покрай река Чарлс, леденият вятър пресякъл дъха му. Откарали го в болница и му направили инжекция с адреналин.

След още няколко години се появили затруднения във вървежа. На рождения ден на свой приятел се спънал и паднал без никаква

причина. По-нататък, една вечер паднал по стъпалата на театъра и изплашил група хора.

— Задъхва се, не може да диша! — извикал някой.

По това време бил към седемдесетгодишен, така че хората си казали „от възрастта е“ и му помогнали да стане. Но Мори, който винаги е познавал организма си по-добре от повечето хора, си знаел, че има и друго, което не е наред. Проблемът не бил само във възрастта. Чувствал постоянна умора. Не можел да спи. Сънувал, че умира.

Тръгнал по доктори. Ходил при мнозина. Правили му изследвания на кръвта. Изследвали му урината. Пъхнали му тръба отзад, за да огледат червата, в крайна сметка, след като не открили нищо, един от лекарите поискал мускулна биопсия от прасеца на Мори. Лабораторните изследвания показали вероятност за неврологичен проблем и Мори постъпил в болница за нови изследвания. По време на тези изследвания го слагали на специална седалка, където му пускали електричество — също като на електрически стол — за да изследват неврологичните му реакции.

— Имаме нужда от допълнителни изследвания — обяснил лекарят, след като прегледал резултатите.

— Защо? — попитал Мори. — Какво ми има?

— Не можем да кажем със сигурност. Рефлексите ви са забавени. Рефлексите му били забавени? Това пък какво значи?

Накрая, един горещ, влажен ден през август 1994 година Мори и съпругата му Шарлот отишли в кабинета на невролога и той ги поканил да седнат преди да им съобщи новината: Мори имал латерална амиотрофична склероза (ЛАС), болестта на Лу Гериг — жестоко и безмилостно заболяване на нервната система.

Неизлечима, поне засега.

— Как съм се разболял от нея? — попитал Мори.

Никой не знаел.

— Умира ли се от нея?

— Да.

— Значи ще умра?

Да, отвърнал лекарят. Много съжалявам.

В продължение на два часа Мори и Шарлот разпитвали лекаря. На тръгване лекарят им подарил книжка за ЛАС, малка брошурка, все едно щели да си откриват банкова сметка. Навън слънцето греело и

хората били заети със своите си дела. Една жена тичала да пусне монета в автомата на паркинга. Друга носела торба с продукти. През главата на Шарлот минавали хиляди мисли: Колко време ни остава? Ще се справим ли? Как ще си плащаме сметките?

Междувременно, старият ми преподавател бил потресен от тривиалността на всекидневието около него. Нима светът няма да спре да се върти? Не знаят ли какво се случва с мен?

Светът обаче продължавал да се върти, без да забелязва нищо, а Мори, както отварял вратата на колата, се почувствал сякаш попада в бездънна яма.

Сега какво, питал се той.

Докато старият професор си задавал въпроси, ден след ден, седмица след седмица болестта все повече го завладявала. Една сутрин изкарал колата от гаража и едва смогнал да натисне спирачката. Това сложило край на шофирането му.

Постоянно се препъвал, затова си купил бастун. Това сложило край на волните разходки.

Продължил редовно да ходи да плува в Младежкия клуб, но открил, че вече не може да се съблича сам. Затова взел първия си домашен болногледач — студент по теология на име Тони — който му помагал да влиза и излиза от басейна, както и да си облича и съблича банския костюм. Другите плувци в съблекалнята се правели, че не го гледат. Всъщност обаче не можели да не го гледат. Това сложило край на неприкосновеността на личния му живот.

През есента на 1994 година Мори отишъл в университета „Брандайс“ да проведе последния си курс. Можел, разбира се, и да не го прави. В университета щели да го разберат. Защо да се излага пред толкова народ? Остани си у дома. Подреди си нещата. Но мисълта да се откаже не беше присъща на Мори.

Вместо това той се добрал, куцукайки, до класната стая — неговият дом от тридесет години, че и повече. Заради бастуна му било необходимо доста време, за да стигне до стола. Накрая седнал, оставил очилата да паднат от носа му и погледнал към младите лица, които го следели безмълвно.

— Приятели, предполагам, че сте се събрали тук за курса по Социална психология. От двадесет години водя този курс, но сега за пръв път трябва да кажа, че това е свързано с известен риск, защото съм болен от смъртоносна болест и може да не доживея до края на семестъра. В случай, че това за вас представлява проблем, ще ви разбера, ако решите да се отпишете.

И се засмял.

Това сложило край на тайната му.

ЛАС прилича на запалена свещ: стопява нервите и оставя тялото като размекнат восък. Често започва от краката и се промъква все по-нагоре. Преставаш да усещаш мускулите на бедрата си и не можеш да се крепиш на крака. Преставаш да усещаш мускулите на торса, така че не можеш да седиш изправен. Накрая, ако въобще оживееш дотогава, дишаш през тръбичка в гърлото, докато духът ти, в идеално съзнание, стои затворен вътре в тази безчувствена черупка, която може би е способна да премигва, или да цъка с език, като създание от научно-фантастичен филм, затворник в собственото си тяло. И това става за не повече от пет години, брорено от деня на разболяването.

Според лекарите, на Мори не му оставали повече от две години живот.

Мори знаел, че са по-малко.

Но старият професор бил взел важно решение — решение, чиито основи били положени в деня когато излязъл от лекарския кабинет с меч, надвиснал над главата му. Дали да се оттегля и незабележимо да угасна, или да се възползвам от остатъка от живота си по най-добрия начин, питал се той.

Не, няма да угасва незабележимо. Няма да се срамува от смъртта.

Вместо това ще превърне смъртта в последния си научен проект, основен смисъл на живота му. След като и без това на всеки един от нас му предстои да умре, неговият опит би бил много ценен, нали? Може да се превърне в обект на научно изследване. В жив учебник. Изучавайте ме по време на бавния ми мъчителен разпад. Наблюдавайте какво се случва с мен. Учете се от мен.

Мори решил да прекоси този последен мост между живота и смъртта, за да разкаже за пътешествието си.

Зимният семестър минавал бързо. Лекарствата ставали все повече. Терапевтичните процедури се превърнали във всекидневие. В дома му редовно идвали болногледачки да раздвижват безжизнените крайници на Мори, за да поддържат мускулите активни, като ги сгъвали напред и назад, сякаш помпали вода от кладенец. Веднъж седмично идвали специалисти по масаж, за да облекчат постоянната скованост, която го гнетяла. Срещал се с учители по медитация, затварял очи и стеснявал мисълта си, докато животът се превръщал във вдишване и издишване, вдишване и издишване, вдишване и издишване.

Един ден, както се разхождал с бастуна си, стъпил на бордюра и паднал на платното. На мястото на бастуна дошла инвалидната рамка. С отслабването на тялото, разходките до банята станали твърде изтощителни, така че Мори започнал да уринира в нещо подобно на голяма колба. През това време обаче трябвало и да се подпира, за да стои прав, което означавало, че някой друг трябва да държи уринатора, докато Мори го пълни.

Повечето от нас биха се смутили от такова нещо, особено на възрастта на Мори. Но Мори не беше като повечето от нас. Когато му гостувал някой от близките му колеги, той понякога казвал:

— Слушай, трябва да се изпикая. Имаш ли нещо против да ми помогнеш? Ще се справиш ли?

И често, за своя изненада, те откривали, че ще се справят.

Потокът от посетители дори растял. Провеждал дискусии групи по въпросите на смъртта, какво означава тя, как хората през всички епохи са се страхували от нея без винаги да я разбират. Мори убеждавал приятелите си, че ако наистина искат да му помогнат, трябва да проявяват към него не съчувствие, а да му гостуват, да му се обаждат по телефона, да споделят проблемите си, както винаги са го правили, защото Мори винаги е бил превъзходен слушател.

Въпреки всичко, което се случвало с него, гласът му бил силен и подканящ, а в съзнанието му извирали милиарди идеи. Искал да докаже, че „да умираш“ не означава „да бъдеш безполезен“.

Новата година минала и заминала. Макар да не го казвал на никого, Мори знаел, че това ще бъде последната му година живот. Вече бил прикован към инвалидна количка и се налагало да се бори с отлитащото време, за да успее да каже на любимите си хора всичко, което искал да им каже. Когато един от колегите му в „Брандайс“ починал внезапно от инфаркт, Мори отишъл на погребението му. Върнал се вкъщи силно потиснат.

— Каква загуба — рекъл той. — Хората изрекоха толкова прекрасни неща за него, а Ърв го нямаше там да ги чуе.

На Мори му хрумнала по-добра идея. Обадил се на няколко души. Избрал си дата. И ето, че един мразовит неделен следобед в дома му се събрали малка групичка близки приятели и роднини за „погребение на живо“. Всеки от тях произнесъл реч и изказал признателността си към стария професор. Някои плачели. Други се смеели. Една жена казала свое стихотворение:

*Любими братовчедо...
Безсмъртието на твоя дух
във времето, пласт след пласт,
крехък като секвоя...*

Мори плакал и се смял заедно с тях. И всички онези прочувствени слова, които никога не се наканваме да споделим с близките на сърцето си, Мори успял да изрече този ден. Неговото „погребение на живо“ имало невероятен успех.

Само дето Мори още не бил умрял.

Всъщност, най-необикновената част от живота му предстояла.

СТУДЕНТЪТ

На този етап е редно да разкажа какво се случи с мен след онзи летен ден, когато за последен път прегърнах своя добър и мъдър преподавател с обещанието да му се обаждам.

Не му се обадох.

В действителност стана така, че изгубих връзка с повечето си познати от колежа, включително и другарите, с които пиехме бира, и първата жена, с която съм се будил в едно и също легло. Първите години след дипломирането ми ме превърнаха в много по-различен човек от абсолвента, излязъл от университета през онзи паметен ден, за да се отпрати към Ню Йорк, решен да отдаде целия си талант на света.

Светът, както установих, не ме посрещна с отворени обятия. Началото на двадесетте си години пропилях безцелно, плащах си наема и четях обяви за работа, като постоянно се питах защо пред погледа ми не светва зелена светлина. Мечтата ми беше да стана известен музикант (свирех на пиано), но след няколко години, прекарани в тъмни и празни нощни клубове, след купища неизпълнени обещания, групи, които все се разпадат и продуценти, които сякаш се интересуват от всички други, но не и от мен, мечтата ми загина. За пръв път в живота си преживявах неуспех.

По същото време се сблъсках за пръв път със смъртта. Любимият ми вуйчо, брат на майка ми, човекът, който ме беше научил да свиря и да карам кола, който ме закачаше на тема момичета и ме запали по футбола — този възрастен, чийто пример следвах като дете, и си казвах: „Ето такъв искам да стана и аз, като порасна“ — почина на 44 години от рак на панкреаса. Той беше нисичък, но представителен мъж с гъсти мустаци. През последната година от живота му живеях в апартамента точно под неговия. Наблюдавах как силното му тяло се стопи, после се изду, виждах го как се измъчва, превит на две над масата по време на вечеря, притиснал стомах, със затворени очи, с изкривена от болка уста.

— Оохххх, Господи! — стенеше той. — Олеле, Божичко!

Останалите — вуйна ми, двамата му сина и аз — стояхме наоколо безмълвни и изпразвахме чиниите си със сведени очи.

Никога през живота си не съм се чувствал толкова безпомощен.

Една вечер през май двамата с вуйчо ми седяхме на неговия балкон. Беше топло, подухваше ветрец. Загледан в далечината, през стиснати зъби той промълви, че няма да доживее догодина да изпрати отново децата си на училище. Помоли ме да се грижа за тях. Отвърнах му да не говори така. Той ме изгледа тъжно.

Вуйчо ми почина няколко седмици по-късно.

След погребението животът ми се промени. Изведнъж заживях с чувството, че времето е особено ценно и ми се изплъзва и изтича като вода, а аз съм твърде бавен и не мога да го хвана. Край на свиренето из празни нощни клубове. Край на композирането на песни, които никой никога няма да чуе. Върнах се да продължа образованието си. Взех магистърска степен по журналистика и приех първата работа, която ми предложиха като спортен журналист. Вместо да се стремя към лична слава, пишех за известни спортисти по пътя към тяхната слава. Работех бясно, без да пестя нито време, нито усилия. Сутрин ставах, измивах си зъбите и сядах на пишещата машина без да се преобличам. Вуйчо ми беше чиновник в една компания и ненавиждаше работата си — едно и също ден след ден — решил бях да не свършвам живота си като него.

Движех се навред между Ню Йорк и Флорида, накрая се установих като журналист, завеждащ рубрика в „Детройт фри прес“. В този град хората изпитват неутолима страст към спорта — имат професионални отбори по футбол, баскетбол, бейзбол и хокей — което идеално отговаряше на амбициите ми. След няколко години не само завеждах рубрика, ами пишех и книги за спорт, говорех по радиото и редовно се появявах по телевизията, където изразявах свободно мнението си за забогатели футболисти и нечестните спортни програми на колежа. Включих се активно в медийната буря, която днес залива цялата страна. Търсеха ме отвред.

Престанах да живея под наем. Започнах да купувам. Купих си къща на хубаво място. Купувах си коли. Инвестирах в акции и дори си съставих инвестиционно портфолио. Въобще работех на пълни обороти, зает с гонене на графици и крайни срокове. Тренирах като

луд. Карах кола с главоломна скорост. Печелех пари, каквито никога не бях мечтал да видя закуп. Срегнах тъмнокоса жена на име Джанин, която успя някак да ме обикне, въпреки натоварения ми график и постоянните отсъствия. Оженихме се след като няколко години ходихме заедно. Седмица след сватбата се върнах на работа. Казах и — както и на себе си — че един ден ще имаме деца, каквито тя силно желаше. Но този ден така и не дойде.

Вместо това, аз се потопих изцяло в постигане на различни успехи, защото с успехите ми се струваше, че държа всичко под контрол, че ще успея да натъпча в живота си всяко късче щастие, преди да се разболея и умра, както стана с вуйчо ми, защото бях убеден, че това е естественото развитие в живота ми.

А какво стана с Мори? Е, сецах се за него от време на време, както и за наученото от него — да „бъда човек“, да „разбирам другите“, но това беше нещо далечно, сякаш част от друг живот. С течение на времето започнах да изхвърлям всичко, което ми изпращаха от университета „Брандайс“, понеже смятах, че най-вероятно ще искат пари. Така че не знаех нищо за болестта на Мори. Отдавна бях престанал да се виждам с хората, които биха могли да ми кажат за това, телефоните им навярно бяха в някой отдавна забравен кашон, събиращ прах на тавана.

Всичко би могло да си остане така, ако една вечер, късно през нощта, както прехвърлях каналите на телевизора, вниманието ми не беше привлечено от нещо...

УЧЕБНИЯТ ФИЛМ

През март 1995 година, до заснежения тротоар пред къщата на Мори в Уест Нютън, щата Масачузетс спряла лимузина, от която слязъл Тед Копъл, водещият на Нощния блок на телевизия ЕйБиСи.

По това време Мори вече бил прикован към инвалидната количка и свиквал с множеството помагачи, които го разнасяли като вързоп от количката до леглото и от леглото до количката. Давел се, докато се хранел и дори дъвченето било голяма мъка. Краката му били напълно безчувствени, никога повече нямало да ходи.

Въпреки това обаче той отказвал да се чувства потиснат. Вместо това Мори се превърнал в истински извор на мъдрост. Записвал мислите си върху листчета, пликкове за писма, папки, случайни къчета хартия. Записвал си кратки философски мисли, свързани с живота под сянката на смъртта: „Примири се с това, което е по силите ти“; „Приеми миналото такова, каквото е, без да го отричаш или да се отмяташ от него“; „Научи се да прощаваш на себе си и на другите“; „Не си мисли, че е твърде късно да се ангажираш“.

След известно време натрупал над петдесетина „афоризми“, които споделил с приятелите си. Един от тях, неговият колега Мори Стайн от университета „Брандайс“, толкова се въодушевил от тях, че ги изпратил на един журналист от „Бостън глоуб“, който взел, че написал голям очерк за Мори. Заглавието било:

ПОСЛЕДНИЯТ КУРС НА ЕДИН ПРЕПОДАВАТЕЛ:

СОБСТВЕНАТА МУ СМЪРТ

Статията привлякла вниманието на продуцент от нощния блок и той го показал на Копъл във Вашингтон.

— Виж, прочети това — рекъл продуцентът.

И така, в хола на Мори неусетно се озовали няколко телевизионни камери, а пред входа на дома му спряла лимузината на Копъл.

Неколцина приятели и близки на Мори се били събрали да посрещнат Копъл и когато прочутият водещ прекрачил прага, всички зашушукали от вълнение — всички освен Мори, който излязъл напред с количката си, повдигнал вежди и прекъснал врявата с високия си напевен глас.

— Тед, искам да те изпитам преди да се съглася да направим интервюто.

Последвал миг неловка тишина, после двамата мъже влезли в кабинета. Вратата зад тях се затворила.

— Надявам се — прошепнал един от близките пред вратата, — че Тед няма да стресне Мори.

— Надявам се Мори да не стресне Тед — отвърнал друг. Вътре в кабинета Мори поканил Копъл да седне. Скръстил ръце в скута си и се усмихнал.

— Кажи ми нещо, което ти е скъпо на душата — рекъл Мори.

— На душата ли? — изпитателно погледнал Копъл стареца. — Добре — предпазливо отвърнал той и му разказал за децата си. Нали те били най-скъпото на сърцето му.

— Добре — рекъл Мори. — Сега ми кажи в какво вярваш.

Копъл се почувствал неудобно.

— Обикновено не говоря за това с хора, които познавам едва от няколко минути.

— Аз умирам, Тед — отвърнал Мори и надникнал иззад очилата си. — Нямам време да чакам.

Копъл се засмял. Добре. В какво вярвал. И цитирал цял откъс от Марк Аврелий — нещо, което силно го вълнувало.

Мори кимнал.

— Сега нека аз те попитам нещо — рекъл Копъл. — Гледаш ли предаването ми?

Мори повдигнал рамене.

— Гледал съм го два пъти, ако не се лъжа.

— Само два пъти?

— Не се обиждай. Опра съм я гледал само веднъж.

— Добре, от тези две предавания, които си гледал, какво ти е мнението? Мори замълчал. — Честно ли?

— Да.

— Мисля, че си един самовлюбен нарцис.

Копъл се разсмял.

— Прекалено съм грозен, за да съм самовлюбен нарцис.

Не след дълго камерите вече работели и снимали камината в хола, пред която седели Копъл, в изрядния си син костюм, и Мори, в раздърпания си сив пуловер. Той отказал да се преоблече и гримира специално за интервюто. Според неговата философия, не било редно смъртта да кара хората да се чувстват неловко и той нямал намерение да я пудри.

Понеже Мори бил в инвалидна количка, камерата не хващала извършавалите му крака. И понеже все още можел да движи ръцете си — Мори винаги говореше, ръкомахайки с двете си ръце — демонстрирал голяма енергичност, когато обяснявал как човек посреща края на живота си.

— Тед — казал той, — когато всичко започна, се запитах: „Да се оттегля ли от света, както правят повечето хора, или да продължа да живея?“ Реших да продължа да живея — или поне да се опитам да живея — както аз искам, с достойнство и смелост, с хумор и самообладание.

— Има сутрини, когато не мога да спра да плача и да се самосъжалявам. Друг път съм толкова гневен и огорчен. Но не трае дълго. После ставам и си казвам: „Искам да живея...“ Дотук поне се справям някак. Дали ще мога да продължа? Не знам. Обзалагам се обаче, че ще успея.

Копъл останал силно впечатлен от Мори. Попитал го и за смирението, което смъртта поражда.

— Ето какво, Фред — случайно се изпуснал Мори и бързо се поправил. — Искам да кажа Тед...

— Това определено предизвиква смирение — разсмял се Копъл.

Двамата мъже си поговорили за това какво има след смъртта. Разговаряли за нарастващата зависимост на Мори от други хора. Вече имал нужда от помощ, за да се храни и за да се придвижва от място на място. От какво, попитал Копъл, се страхувал най-много Мори при бавното си и коварно разпадане?

Мори замълчал. Попитал дали би могъл да каже такава нещо по телевизията.

Копъл му дал знак да говори.

Мори погледнал право в очите на най-известния водещ в Америка.

— От това, Тед, че скоро ще дойде ден, когато ще се наложи някой друг да ми избърше задника.

Предаването беше излъчено в петък вечер. В началото показаха Тед Копъл в кабинета му във Вашингтон, седнал зад бюрото си и той обяви с гърмящ авторитетен глас:

— Кой е Мори Шуорц и защо до края на предаването ни тази вечер мнозина от вас ще го обикнат?

На хиляда мили оттам, в хубавия си дом, аз небрежно превключвах каналите на телевизора. Чух думите: „Кой е Мори Шуорц?“, и изтръпнах.

Първият ни час, пролетта на 1976 година. Влизам в просторния кабинет на Мори и веднага забелязвам безбройните лавици с книги, покрили цялата стена. Трудове по социология, философия, теология, психология. Дървеният под е покрит с голям килим, а прозорецът гледа към главната алея на университетския двор. В момента там има само десетина студенти, които се ровят из тетрадки и учебни програми. Повечето са по джинси, спортни обувки и вълнени карирани ризи. Казвам си, че навярно няма да ми е лесно с толкова малоброен курс. Може би е по-добре да не се захващам.

— Мичъл? — прочита Мори името ми от списъка на курса.

Вдигам ръка.

— Искаш ли да ти казвам Мич? Или предпочиташ Мичъл?

Досега никой преподавател не ме е питал за това. Вдигам повторно глава към човека насреща ми, облечен в жълто поло и зелени кадифени панталони, с разпилени по челото сребристи кичури. Усмивва се.

Мич, отвръщам аз. Приятелите ми ме наричат Мич.

— Добре тогава, Мич — отбелязва Мори така, сякаш току-що сме сключили сделка. — И още нещо, Мич?

Да?

— Надявам се някога да бъда един от твоите приятели.

ОРИЕНТИРАНЕ

Завих с взетата под наем кола по уличката на Мори в Уест Нютън, тихо предградие на Бостън, крепейки в една ръка чаша кафе, стиснал мобифона между рамото и ухото си. Разговарях с един телевизионен продуцент за предаването, което правехме заедно. Погледът ми скачаше от циферблата на часовника — обратният ми полет беше след няколко часа — към номерата на пощенските кутии покрай оградената с две редици дървета тиха уличка. Така живеех аз, по пет неща наведнъж.

— Върни записа — обърнах се към продуцента. — Искам отново да чуя тази част.

— Добре — рече той. — Изчакай секунда.

И изведнъж се оказах пред къщата. Натиснах спирачките и разлях кафето в скута си. След като колата спря, забелязах големия японски клен и трите фигури, под него близо до алеята — млад мъж и жена на средна възраст край дребен старец в инвалидна количка.

Мори.

При вида на стария си преподавател, изведнъж се вцепених.

— Ало? — викна продуцентът в ухото ми. — Къде изчезна?

Не го бях виждал от шестнадесет години. Косата му беше оредяла още повече и беше побеляла съвсем, лицето му бе силно изпито. Внезапно се почувствах неподготвен за тази среща — освен всичко друго, не можех да прекъсна разговора по телефона — надявах се, че той не е забелязал пристигането ми, за да мога да направя една обиколка на квартала, да си довърша работата и да се подготвя психически. Само че Мори, тази нова и съсухрена версия на човека, когото познавах така добре, гледаше усмихнат към колата със скръстени в скута ръце, очаквайки да излезе.

— Ей? — отново подвижна продуцентът. — Чуваш ли ме?

В името на заедно прекараното време, в името на цялото внимание и търпение, което Мори ми беше засвидетелствал на

младини, трябваше да затворя телефона и да изскоча от колата, да изтичам да го поздравя, да го прегърна и да го целуна.

Вместо това обаче изключих двигателя и се наведох напред сякаш търся нещо на пода.

— Да, да, чувам те — прошепнах и довърших разговора си с телевизионния продуцент.

Направих това, в което се бях усъвършенствал: погрижих се за работата си дори когато моят смъртно болен преподавател ме чакаше на поляната пред дома си. Не е повод за гордост, но така постъпих.

Пет минути по-късно Мори вече ме прегръщаше, оредялата му коса докосваше бузата ми. Обясних му, че съм си търсил ключовете и това ме е забавило в колата, след което го притиснах още по-силно, сякаш да залича малката си лъжа. Макар пролетното слънце да напичаше доста, Мори беше облечен с шушляково яке, а краката му бяха завити с одеяло. Около него се носеше леко кисел дъх, както често става с хората, които вземат лекарства. С лице, притиснато до неговото, чувах с каква мъка диша.

— Стари приятелю — прошепна той, — най-сетне се върна при мен.

Той се залюля, притиснат в мен, ръцете му се вдигнаха да ме хванат за лактите, както бях застанал над него. Този знак на привързаност след изминалите години ме изненада, но зад каменните стени, които бях издигнал между миналото и настоящето си, явно бях забравил колко близки бяхме навремето двамата с него. Спомних си деня на дипломирането, куфарчето, сълзите му на раздяла и преглътнах с мъка, защото дълбоко в себе си знаех, че вече не съм онзи добър студент, пожелал да се отблагодари на преподавателя си, какъвто Мори ме помнеше.

Надявах се само, че през следващите няколко часа ще успея да го заблудя.

Влязохме вътре и седнахме около голямата орехова маса близо до прозореца, който гледаше към съседната къща. На Мори му беше нужно известно време, докато се настани зад масата с инвалидната си количка. В типичния за него стил пожела да ме нахрани и аз приех.

Една от домашните му помощнички, здрава италианка на име Кони, нарязва хляб и домати и донесе купички с пикантни предястия.

Донесе и разни таблетки. Мори ги погледна и въздъхна. Очите му бяха хлътнали повече от преди, скулите му стърчаха много по-подчертано. Придаваха му по-суров и по-старчески вид — докато не се усмихна, разбира се, и увисналите му страни се вдигнаха нагоре като завеса.

— Мич — тихичко рече той, — нали знаеш, че скоро ще умра?
Знаех.

— Добре тогава.

Мори глътна таблетките, остави картонената чашка, пое дълбоко дъх и го изпусна.

— Да ти разкажа ли какво е?

Какво е да умираш ли?

— Да — отвърна той.

Неусетно, без да разбере, последният ни курс беше започнал.

Първи курс. Мори е по-възрастен от повечето ми преподаватели, а аз съм по-малък от повечето студенти, защото съм завършил училище една година по-рано. За да прикрия недостатъчната си възраст, ходя облечен с вехти сиви блузи и тренирам бокс в спортната зала, а навън се разхождам с незапалена цигара в устата, макар че всъщност не пуша. Карам раздрънкан „Мъркюри кугър“ със спуснати до долу прозорци и надута докрай музика. Опитвам се да се утвърдя като суров тип — но всъщност ме привлича сърдечността на Мори и понеже той не се държи с мен като с хлапе, което се напъва да докаже, че е нещо повече, аз се успокоявам.

Когато свършва първият ми курс при него, се записвам за следващия. Той е много щедър с оценките, тези неща не го интересуват. Казват, че една година по време на Виетнамската война бил писал отлични оценки на всичките си студенти, за да им помогне да отложат военната си служба.

Започвам да се обръщам към Мори с „треньоре“, както в училище казвах на учителя си по физкултура. На Мори прозвището му харесва.

— Треньоре — повтаря той. — Добре, ще ти стана треньор. А ти ще бъдеш мой играч. Ти ще изиграеш всички онези прекрасни роли в живота, за които аз съм вече прекалено стар.

Понякога хапваме заедно в кафето. Мори, за моя радост, е по-немарлив дори от мен. Разговаря по време на хранене, смее се с пълна уста, споделя разпалено мисълта, която го е споходила, докато дъвче яйчената си салата и от устата му хвърчат жълти трохи.

Досмешава ме. По време на цялото ни познанство изпитвам две непреодолими желания: да го прегърна и да му подам салфетка.

КЛАСНАТА СТАЯ

Слънцето свети през прозореца на трапезарията и осветява дървения под. Разговаряме вече близо два часа. Телефонът отново звъни и Мори моли помощничката си Кони да го вдигне. Тя записва името на всеки обадил се в черното тефтерче на Мори. Приятели. Учители по медитация. Дискусионна група. Желаящ да го снима за някакво си списание. Ясно беше, че аз не съм единственият, който се интересува от възрастния преподавател — участието му в Нощния блок го беше превърнало в звезда — но бях особено впечатлен, може би дори заввиждах, за многобройните му приятели. Сетих се за „другарчетата“, с които движех в колежа. Къде ли са сега?

— Знаеш ли, Мич, когато вече умирам, хората се интересуват повече от мен.

Ти винаги си бил интересен.

— Охо — усмихва се Мори. — Много си мил.

Не, не съм, мислено отвърщам аз.

— Знаеш ли защо? — продължава той. — Хората ме имат за нещо като мост. Не съм толкова жив, колкото бях навремето, но още не съм и мъртъв. Аз съм нещо... по средата.

Кашля, после отново се усмихва.

— Аз потеглям на голямото пътешествие — хората искат да им кажа какво да си приготвят.

Телефонът отново звъни.

— Мори, ще говориш ли? — пита Кони.

— Сега ми е на гости мой стар приятел — оповестява той. — Нека се обадят по-късно.

Не мога да ви кажа защо ме прие така сърдечно. Аз вече не бях многообещаващият студент, с когото се беше разделил преди шестнадесет години. Ако не беше Нощния блок, Мори навярно щеше да си умре без да се видим отново. Нямах никакво друго оправдание, освен това, с което всички се оправдават. Погълнат бях твърде дълбоко от песента на сирените, възвеличаваща собствения ми живот. Бях зает.

Какво се е случило с мен, запитах се аз. Високият, дрезгав глас на Мори ме върна към университетските ми години, когато смятах, че богатите са лоши, че ризата и вратовръзката са сковаващи дрехи, а живот без свободата да тръгнеш накъдето си искаш — с мотоциклета под теб, с вятъра в лицето, из улиците на Париж или из планините на Тибет — не може да е добър живот. Какво се е случило с мен?

Случили се бяха осемдесетте. Случили се бяха деветдесетте. Смърт и болести, затлъстяване и оплешивяване. Разменил бях купчина мечти за по-голяма заплата без дори да забележа какво съм направил.

А ето, че Мори говореше, възкресявайки чудото на старото време в университета, сякаш се бях върнал след продължителна ваканция.

— Намери ли човек, с когото да споделиш най-скъпото на сърцето си? — питаше той.

— Полезен ли си на обществото?

— Имаш ли вътрешен покой?

— Опитваш ли се да бъдеш колкото се може по-човечен?

Гърчех се и се извивах, опитвайки се да покажа, че съм се занимавал надълбоко с тези неща. Какво се беше случило с мен? Навремето се бях зарекъл, че никога няма да работя за пари, че ще се запиша в Корпуса на мира, че ще живея на красиви, духовно извисяващи места.

Вместо това обаче живеях в Детройт от десет години, на същата работа, ползвах същата банка, ходех при един и същи бръснар. Бях на тридесет и седем години, по-производителен отколкото бях като студент, привързан към компютри, модеми и клетъчни телефони. Пишех статии за богати спортисти, които в повечето случаи не даваха и пет пари за хора като мен. Вече не бях младеж и отдавна бях престанал да се разхождам с раздърпани сиви блузи и незапалена цигара в уста. Отдавна вече не водех разговори за смисъла на живота, докато похапвам сандвичи с яйчена салата.

Дните ми бяха запълнени с работа, но през повечето време се чувствах неудовлетворен.

Какво се е случило с мен?

— Треньоре — внезапно промълвих аз, припомняйки си прозвището.

Мори грейна.

— Точно така. Аз все още съм твоят треньор.

Засмя се и продължи да се храни, започнал беше преди четиридесет минути. Наблюдавах го как едва-едва си служи с ръцете, сякаш се учи да ги използва за пръв път. Не можеше да натиска добре с ножа. Пръстите му трепереха. Всяка хапка представляваше истинска борба; сдъвкваше храната много старателно преди да глътне и понякога нещичко се изплъзваше от ъгълчето на устата му, така че се налагаше да попива със салфетката. Ръцете му от китката до кокалчетата на пръстите бяха покрити със старчески петна, а кожата беше отпусната и висеше като на сварено пиле.

Известно време се хранехме така, болният старец и здравият по-млад мъж, наслаждавайки се на тишината в стаята. Бих могъл да нарека тишината неловка, но всъщност аз бях единственият, който се чувстваше неловко.

— Умирането — внезапно проговори Мори — е само едно от многото тъжни неща на този свят, Мич. Друго тъжно нещо е да живееш без да си щастлив. Сред хората, които идват да ме навестят, има толкова много нещастни.

Защо?

— Една от причините е в нашата култура, която не кара хората да се чувстват добре. Неправилно ги учим. И човек трябва да е достатъчно силен, за да си каже, че щом този тип култура не е достатъчно добра, не бива да я приема. Създай си своя култура. Повечето хора не могат да го направят. Те са по-нещастни от мен — дори в сегашното ми положение. Може и да умирам, но съм заобиколен от хора, които ме обичат и се грижат за мен. Колцина могат да се похвалят със същото?

Останах удивен от съвършената липса на самосъжаление. Мори, който вече не можеше нито да танцува, нито да плува, нито да се къпе в морето, нито да ходи; Мори, който вече не можеше да отвори сам вратата на собствения си дом, да се подсуши след като се измие и дори да се обърне сам в леглото. Как може да се примирява така лесно? Наблюдавах го как се бори с вилицата да набоде парче домати, първите два пъти не улучи — жалка сцена, но въпреки всичко не можех да отрека, че докато седя край него, се чувствам спокоен по един

магически начин, същият кротък полъх, който ме успокояваше и по време на студентските години.

Хвърлих поглед към часовника си — по силата на навика — ставаше късно и аз се замислих дали да не сменя резервацията си за по-късен самолет. Тогава Мори направи нещо, което не ми дава мира и до днес.

— Знаеш ли как ще умра? — рече той.

Аз повдигнах вежди.

— Ще се задуша. Да. Заради астмата, белите ми дробове не могат да се справят с болестта. Въпросната ЛАС пълзи нагоре по тялото ми. Вече не мога да си движа краката. Скоро ще скове ръцете ми. А когато стигне до белите дробове...

Той сви рамене.

— ... край.

Нямах представа какво да кажа, затова рекох:

— Ами то, нали знаеш... не се знае.

Мори затвори очи.

— Аз знам, Мич. Не бива да се страхуваш от смъртта ми. Животът ми не беше лош, а вече всички знаем какво предстои. Остават ми може би още четири-пет месеца.

Недей така — нервно реагирах аз. — Никой не може да ти каже...

Аз мога — възрази той меко. — Има дори един тест. Един лекар ми го показва.

Изследване ли?

— Вдишай няколко пъти.

Направих както ми каза.

— Сега вдишай още веднъж, но този път, когато издишаш, преброй колкото можеш повече преди да поемеш отново въздух.

Издишах, броейки.

— Едно — две — три — четири — пет — шест — седем — осем...

Стигнах седемдесет преди дъхът ми да свърши окончателно.

— Добре — отбеляза Мори. — Имаш здрави дробове. Сега виж какво става при мен.

Той вдиша, после започна да брои с тих, несигурен глас.

— Едно — две — три — четири — пет — шест — седем — осем — девет — десет — единайсет — дванадесет — тринадесет — четиринадесет — петнадесет — шестнадесет — седемнадесет — осемнадесет...

И рязко спря, за да си поеме въздух.

— Когато лекарят за пръв път ме накара да го направя, успях да стигна до двадесет и три. Сега съм на осемнадесет.

Той затвори очи и поклати глава.

— Резервоарът ми вече е почти празен.

Аз нервно се потупах с длани по бедрата. Това беше предостатъчно за един следобед.

— Ела пак да навестиш стария си преподавател — рече Мори, когато го прегърнах на раздяла.

Обещах да дойда пак, като се опитвах да не мисля за предишния път, когато му бях обещал същото.

Купувам в университетската книжарница книгите, които Мори е включил в задължителния списък. Купувам книги, които не съм и подозирал, че съществуват, заглавия от рода на: „Юношеството: Криза на самоличността“, „Аз и Ти“, „Раздвоената личност“.

Преди колежа не подозирах, че изследването на човешките взаимоотношения може да представлява научен интерес. И докато не срещнах Мори, не вярвах.

Но неговата страст към книгите е истинска и заразителна. Понякога оставаме да водим сериозни разговори след часовете, когато класната стая се изпразни. Той ме разпитва за моя живот, а след това цитира Ерих Фром, Мартин Бубер, Ерик Ериксон. Често се позовава на техни мисли, а собственото си мнение дава под черта, макар че очевидно и той мисли по същия начин. Точно в тези моменти осъзнавам, че той всъщност е мой преподавател, а не вуйчо. Един следобед се оплаквам от типичното за възрастта ми объркване между това, което се иска от мен, противопоставяйки го на това, което аз самият искам за себе си.

— Разказвал ли съм ти за опозицията на противоположностите? — пита той.

Опозицията на противоположностите?

— Животът е непрестанна поредица от тегления в една или друга посока. Искаш да направиш нещо, но си длъжен да направиш друго. Чувстваш се обиден, макар да знаеш, че не бива. Приемаш някои неща за даденост, дори когато ти е напълно ясно, че не трябва да приемаш нещо за даденост.

— Опозицията на противоположностите е като дърпане на ластик. Повечето от нас живеят някъде по средата.

Прилича на схватка в състезание по борба, отвързвам аз.

— Състезание по борба — размива се той. — Да, животът спокойно търпи подобно определение.

И кой побеждава, питам аз.

— Кой побеждава ли?

Той ми се усмихва, бръчиците край очите, кривите зъби.

— Любовта. Любовта винаги побеждава.

ПРОВЕРКА НА ПРИСЪСТВИЕТО

Няколко седмици след това заминах за Лондон. Трябваше да отразя събитията на Уимбълдън, най-прочутия тенис шампионат в света, както и почти единственото сред посещаваните от мен спортни събития, където тълпата никога не освирква и паркингите не са пълни с пияни хора. В Англия беше топло и облачно, всяка сутрин се разхождах по зелените улици край тенис кортовете, където юноши се редяха на опашки за изостанали билети, а продавачи предлагаха ягоди и сметана. Пред входа имаше павилион за вестници, където се продаваха поне пет-шест вида шарени английски клюкарски вестници, пълни със снимки на разгопени жени, на пикантни моменти от живота на кралското семейство, хороскопи, спортни новини, лотарии и томболи, както и незначително количество истински новини. Водещото заглавие за деня стоеше изписано с тебешир върху малка дъска, облежната върху купчината с последния брой и обикновено беше нещо от рода на „ДАЯНА И ЧАРЛС СКАРАНИ“ или „ГАЗА КЪМ ОТБОРА: ДАЙТЕ МИ МИЛИОНИ!“

Хората си купуваха по цял наръч от жълтите вестници и жадно поглъщаха клюкарските новини. При предишните си посещения в Англия и аз постъпвах по същия начин. Но сега, кой знае защо, всеки път, когато прочетях нещо тъпо и глупаво, неизменно се сещах за Мори. Постоянно си го представях, в дома му с японския кедър и дървения под, как брои, докато издиша, стараяйки се да измъкне колкото може повече мигове с близките си, докато аз прекарвам часове, занимавайки се с неща, които нямат абсолютно никаква стойност: филмови звезди, манекени, последните клюки около принцеса Даяна, Мадона и Джон Кенеди младши. Колкото и странно да звучи, завихах на Мори за качеството на неговия живот, като същевременно съжалявах, че количеството му е обречено да свърши твърде скоро. Защо губим толкова време за странични неща? У дома, в Съединените щати, процесът срещу О Джей Симпсън вървеше с пълна сила и много хора прекарваха цялата си обедна почивка да го гледат, а после

записваха останалата част, за да могат да си го догледат вечерта. Те не познаваха О Джей Симпсън. Не познаваха никого от замесените в процеса. Но въпреки това посвещаваха дни и седмици от времето си на драмата, разиграла се в живота на свършено непознати хора.

Спомних си какво ми беше казал Мори по време на посещението ми: „Нашата култура не кара хората да се чувстват добре. И човек трябва да бъде достатъчно силен, за да си каже, че щом този тип култура не е достатъчно добър, не бива да го приема.“

И верен на думата си, Мори си беше създал своя култура — много преди да се разболе. Дискусионни групи, разходки с приятели, танци под звуците на музиката в църквата на Харвард скуеър. Заел се беше с един проект, наречен „Грийнхаус“, където бедни хора можеха да се възползват от здравни услуги в областта на душевното здраве. Четеше книги, за да открива нови идеи за курсовете си, срещаше се с колеги, поддържаше връзки с бивши студенти, пишеше си с много хора от далечни места. Прекарваше повече време в хранене и съзерцаване на природата и не си губеше времето с телевизионни сериали и филми на седмицата. Създал си беше пашкул от човешки дейности — разговори, взаимоотношения, привързаност — и те изпълваха живота му като купа, преливаща от топла супа.

Аз също си бях създал собствена култура. Работата. В Англия работех за четири или пет места като журналист и жонглирах с тях подобно на цирков клоун. По осем часа на ден прекарвах пред компютъра, за да подавам репортажите си за Съединените щати. След това се заех да правя телевизионна поредица. Обикаляхме със снимачния екип из различни краища на Лондон. Всеки ден, сутрин и следобед, изпращах репортажи по телефона. Това не беше непосилно натоварване. С течение на времето бях приел работата си за свой спътник в живота и бях загърбил всичко останало.

На Уимбълдън се хранех в малката си дървена кабинка и това изобщо не ми правеше впечатление. През един особено побъркан ден, когато групичка репортери се опитаха да проследят Андре Агаси и прочутата му приятелка, Брук Шийлдс, един британски фотограф ме събори и едва промърмори „извинявай“ преди да отmine, с огромните обективи, обесени на врата му. Сетих се още нещо, което Мори ми беше казал: „Толкова много хора се лутат безцелно из живота си. Приличат на полузаспали, дори когато се занимават с неща, които

смятат за важни. Защото не се стремят към нужните неща. Смисълът на живота е в това да се посветиш на любовта към другите, да се посветиш на хората около себе си, да се посветиш на създаването на нещо, което прави живота ти смислен и целесъобразен.“

Знаех, че е прав.

Не, че направих нещо по въпроса.

В края на шампионата — и на безбройните кафета, които пиех, за да се поддържам във форма — изключих компютъра, разчистих кабинката и се върнах в квартирата, за да си събера багажа. Беше късно. По телевизията имаше само снежинки.

Отлетях за Детройт, пристигнах късно следобед, завлякох се до вкъщи и се тръшнах да спя. Събуди ме разтърсваща новина: профсъюзите в моя вестник бяха обявили стачка. Редакцията беше затворена. На главния вход стояха стачници, а на улицата отпред скандираха демонстранти. Като член на профсъюза нямах избор: внезапно, за пръв път в живота си, оставах без работа, без заплата, в конфликт с работодателите си. Профсъюзните ръководители ми се обадиха у дома, за да ме предупредят да не поддържам никакви контакти с бившите ми редактори, мнозина от които бяха мои приятели, наредиха ми да затварям телефона, ако ме потърсят, за да се опитат да ми разяснят своята позиция.

— Ще се борим до пълна победа! — заявиха водачите на профсъюза, съвсем по войнишки.

Почувствах се объркан и потиснат. Въпреки че телевизията и радиото бяха добри допълнения, вестниците винаги са били същността на живота ми, живителна сила, кислород; когато виждах репортажите си напечатани всяка сутрин, разбирах, че все пак съм жив.

А сега вече и това го нямаше. Стачката продължаваше — първи ден, втори ден, трети ден — тревожни разговори по телефона и слухове, че спорът може да се проточи с месеци. Целият ми познат свят се беше преобърнал надолу с главата. Всяка вечер имаше спортни срещи, които иначе щях да отразявам. Вместо това си седях вкъщи и ги гледах по телевизията. Свикнал бях с мисълта, че моите репортажи са необходими на читателите. Смазваше ме мисълта, че всичко продължаваше толкова лесно и без мен.

След една такава седмица вдигнах телефона и набрах номера на Мори. Кони го докара при телефона.

— Идваш да ме видиш — рече той, не толкова като въпрос, колкото като твърдение.

Ами да. Дали може?

— Какво ще кажеш за вторник?

Вторник е добре, отвърнах. Вторник е много добре.

Втората година минавам още два курса при него. Срещаме се понякога и извън часовете, просто за да си поговорим. Никога дотогава не съм се държал така с възрастен човек, който не ми е роднина, но с Мори се чувствам добре, а ми се струва, че и на него му е приятно.

— Къде ще отидем днес? — пита весело той, когато влизам в кабинета му.

Пролетно време сядаме под дървото пред факултета по социология, а зимата седим край бюрото му, аз в сивите си развлечени блузи и маратонки „Адидас“, Мори с туристическите си обувки и кадифени панталони. Всеки път той ме изслушва, докато развивам някакъв въпрос, после се опитва да ме научи на нещо. Предупреждава ме, че парите не са най-важното нещо, обратно на всепризнатото мнение в университета. Казва ми, че трябва да бъда „човек докрай“. Говори за отчуждението на младежта и нуждата от „обвързаност“ с хората около мен. Някои от тези неща разбирам, други не. Но това няма значение. Разговорите ми дават възможност да говоря с него, бащински разговори, които не мога да проведя със собствения си баща, на когото му се иска да стана адвокат.

Мори ненавижда адвокатите.

— Какво искаш да правиш, когато завършиш колежа? — пита той.

Искам да стана музикант, отговарям. Пианист.

— Прекрасно — казва той. — Но няма да ти е лесно.

Да, знам.

— Много са акулите.

Така съм чувал и аз.

— И все пак — продължава той, — ако наистина го искаш, ще успееш да постигнеш мечтата си.

Иска ми се да го прегърна, да му благодаря за казаното, но не съм толкова освободен. Вместо това само кимам.

— Сигурен съм, че свириш на пианото с голям хъс — казва той.

Смея се. Хъс?

Той също се смее.

— Ентусиазъм. Защо, какво има? Не се ли казва така вече?

ПЪРВИЯТ ВТОРНИК РАЗГОВАРЯМЕ ЗА СВЕТА

Кони отвори вратата и ме въведе вътре. Мори седеше до кухненската маса в инвалидната си количка, облечен в широка памучна риза и още по-широко черно долнище на анцуг. Панталоните му изглеждаха широки, защото краката му бяха атрофирали до такава степен, че не се вместиха в нормалните мерки за дрехи — човек можеше да обхване бедрата му с две ръце и пръстите му да се срещнат от другата страна. Ако можеше да стои на крака, едва ли щеше да е по-висок от метър и петдесет и вероятно би се побрал лесно в джинсите на шестокласник.

— Донесъл съм ти нещо — обявих аз и вдигнах хартиената торба.

По пътя от летището насам се бях отбил в един супермаркет и бях купил пуешко, картофена и макаронена салата и франзели. Знаех, че в дома му има достатъчно храна, но ми се искаше и аз да имам някакъв принос. Чувствах се толкова неспособен да помогна на Мори по друг начин. Освен това не бях забравил колко обича да си похапва.

— Толкова много храна! — мелодично възкликна той. — Сега ще трябва да я изядеш заедно с мен.

Седнахме край кухненската маса, заобиколена от плетени столове. Този път не се налагаше да наваксваме с информация отпреди шестнадесет години и много по-лесно преминахме към познатите води на едновременните ни разговори в колежа, където Мори задаваше въпроси, изслушваше отговорите ми, спираше от време на време като майстор готвач да прибави тук-там по нещо, което бях забравил или недоразбрал. Разпита за стачката във вестника и верен на себе си, не можа да проумее защо двете страни не желаят да влязат във връзка, за да разрешат проблема. Обясних му, че не всички са проникателни като него.

Налагаше се да спра, за да отиде до тоалетната, процес, който отнемаше доста време. Кони го закарваше до тоалетната, после го

вдигаше от инвалидния стол и го подкрепяше, докато напълни уринатора. Всеки път на връщане изглеждаше уморен.

— Спомняш ли си, когато казах на Тед Копъл, че съвсем скоро ще се наложи някой да ми бърше задника? — попита той.

Засмях се. Такъв момент не се забравя лесно.

— Е, струва ми се, че този ден е близо. И това ме безпокои.

Защо?

— Защото е крайната степен на безпомощност. Друг да ти бърше задника. Но и аз правя нещо по въпроса. Опитвам се да намеря удоволствието от всичко това.

Удоволствието ли?

— Да. В края на краищата отново ставам бебе.

Това наистина е уникална гледна точка.

— Така е, налага ми се да гледам на живота по особен начин. Нека бъдем честни. Аз не мога да ходя на пазар, не мога да се грижа за банковите си сметки, не мога да изхвърлям боклука. Мога обаче да си седя тук, да броя все по-малкото оставащи ми дни и да размишлявам над това, което смятам за важно в живота. Имам и времето, и причината да го правя.

Значи, рекох аз в опит за дълбокомислено циничен отговор, ключът към откриване на смисъла на живота е да престанеш да изхвърляш боклука?

Той се разсмя и аз се успокоих.

Докато Кони изнасяше чиниите, забелязах купчина вестници, явно четени преди да дойда.

Правиш си труда да се осведомяваш за новините, попитах аз?

— Да — отвърна Мори. — Странно ли ти се вижда? Смяташ, че понеже умирам, не бива да ми пука какво става по света?

Може би.

Той въздъхна.

— Може би си прав. Може би наистина не бива да ми пука. В края на краищата, нали няма да съм тук да видя какво ще излезе. Само че е много трудно да се обясни, Мич. Сега, когато самият аз страдам, се чувствам по-близък до страдащите хора отколкото преди. Онази вечер по телевизията гледах как в Босна хората тичат по улиците,

обстрелват ги, убиват ги, невинни жертви... и се разплаках. Чувствам мъката им като своя. Никога не познавам. Само че — как да се изразя — някак си... сърцето ме тегли към тях.

Очите му се навлажниха и аз се опитах да сменя темата, но той попи страните си и махна с ръка.

— Напоследък постоянно плача — рече той. — Няма значение.

Удивително, помислих аз. Работех в новинарския бизнес. Отразявах събития, в които хората умираха. Интервюирах съкрушени от скръб роднини. Дори ходех по погребения. Но никога не съм плакал. Мори плачеше за страданията на хора на хиляди мили оттук. Нима към края си човек става такъв, запитах се аз. Може би смъртта изравнява всичко, единственото значително събитие, което е в състояние да накара непознати хора да пролеят сълза един за друг?

Мори се изсекна звучно в хартиената кърпичка.

— Надявам се, че това не те притеснява? Мъж да плаче?

Не, разбира се, отвърнах аз прекалено бързо.

Той се ухили. Широко.

— Ех, Мич, ще те накарам да се отпуснеш. Един ден ще ти покажа, че няма нищо лошо в това да плачеш.

Да, добре, рекох.

— Да, да — потвърди той.

Засмяхме се, защото преди двадесет години казваше същото. Главно във вторник. Всъщност, вторник винаги е бил нашият ден. Повечето ми часове с Мори бяха във вторник, приемните му часове бяха във вторник и когато пишех дипломната си работа — до голяма степен идея на Мори още от самото начало — двамата с него се срещяхме във вторник или в кабинета му, или в кафето, или на стъпалата на „Пърлман хол“ и обсъждахме работата ми.

Затова беше особено подходящо, че отново се срещяхме във вторник, тук, в къщата с японския кедър отпред. Докато се подготвях да тръгвам, го споделих с Мори.

— Вторник е нашият ден — рече той.

Вторник е нашият ден, повторих аз.

Мори се засмя.

— Мич, ти ме попита защо се вълнувам заради хора, които дори не познавам. Но мога ли да ти кажа кое е нещото, което научавам най-много покрай болестта си?

Кое?

— Най-важното нещо в живота е да се научиш как да раздаваш обичта си и как да я допускаш в себе си.

Гласът му се сниши в шепот.

— Допускай я в себе си. Ние смятаме, че не заслужаваме обич, смятаме, че ако я допуснем до себе си, тя ще ни размекне. Но един мъдър човек на име Ливайн го е казал много правилно. Той е казал: „Любовта е единственият смислен акт“.

Повтори го внимателно и замълча, за да подсили ефекта:

— Любовта е единственият смислен акт.

Аз кимнах като добър студент и той леко въздъхна. Наведох се да го прегърна. И тогава, макар че ми беше много неприсъщо, го целунах по бузата. Почувствах отслабналите му ръце върху раменете си, усетих по лицето си наболата му брада.

— Значи ще дойдеш отново следващия вторник? — прошепна той.

Влиза в стаята, сяда, не казва нищо. Поглежда ни, ние го поглеждаме. Отначало се чуват няколко хихикания, но Мори само свива рамене и в края на краищата се възцарява дълбока тишина, започваме да забелязваме и най-дребните звуци, радиаторът в дъното на стаята, шумното дишане на един по-пълен студент.

Някои от нас са доста развълнувани. Кога ще каже нещо? Местим се на столовете, хвърляме поглед към часовниците си. Няколко студенти гледат през прозореца, опитвайки се да бъдат над тези неща. Всичко това продължава цели петнадесет минути преди Мори най-сетне да се обади шепнешком.

— Какво става тук? — пита той.

И бавно дискусията се открива — както Мори го е планирал от самото начало — за влиянието на тишината върху човешките отношения. Защо мълчанието ни притеснява? Какво успокоение търсим в целия този шум?

Мен мълчанието не ме притеснява. Въпреки шума, който вдигам заедно с приятелите си, аз продължавам да не се чувствам уверено и спокойно, когато разговарям за чувствата си пред другите — особено

състудентите си. Аз бих могъл да седя и да мълча с часове, ако точно това се иска.

На излизане Мори ме спира.

— Днес не си много приказлив — отбелязва той.

Не знам. Просто нямам какво да кажа.

— Според мен имаш много да кажеш. Всъщност, Мич ти, ми напомняш за един мой познат, който също не обичаше да споделя много на младини.

Кой?

— Аз.

ВТОРИЯТ ВТОРНИК

РАЗГОВАРЯМЕ ЗА САМОСЪЖАЛЕНИЕТО

Следващия вторник отидох пак. Както и още доста вторници. Очаквах тези посещения с нетърпение по-голямо, отколкото човек би допуснал, като се има предвид, че летях седемстотин мили, за да мога да поседя край умиращия старец. Но когато бях на гости при Мори, времето сякаш течеше по друг начин, освен това се харесвах повече, докато бях при него. Нито веднъж вече не взех мобифон под наем за пътуванията си от летището. Нека чакат, казвах си, следвайки примера на Мори.

Положението с вестника в Детройт не се развиваше добре. Всъщност беше станало съвсем ненормално, сблъсъците между стачници и нови работници бяха отвратителни, имаше арестувани, пребити, някои дори лягаха пред камионите на доставчиците на улицата.

На този фон посещенията при Мори ми действаха като пречистващ душ от човешка топлота. Разговаряхме за живота, разговаряхме за обичта. Разговаряхме по една от любимите теми на Мори, състраданието, и защо в нашето общество то не достига. Преди третото ми посещение се отбих в един базар, наречен „Хляб и зрелища“ — виждах бях торбите с надписа в дома на Мори и реших, че храната там може би му харесва — и се натоварих с пластмасови кутийки от щанда им за пресни храни, неща от рода на оризово фиде със зеленчуци, супа от моркови и баклава.

Когато влязох в кабинета на Мори, вдигнах торбите така, сякаш току-що бях ограбил банка.

— Манджата иде! — изревах аз.

Мори извъртя очи и се засмя.

Междувременно го оглеждах да търся белези за напредъка на болестта. Пръстите му служеха все още добре, за да пише с молив или да си намести очилата, но ръцете можеше да си вдигне едва над височината на гърдите. Прекарваше все по-малко време в кухнята и

хола, а все повече в кабинета, където имаше голям лежащ стол, отрупан с възглавници, одеяла и специално изрязани парчета дунапрен за подпиране на отслабналите му крака. Държеше край себе си звънче и винаги, когато главата му се нуждаеше от преместване или се налагаше „да използва походната тоалетна“, както се изразяваше той, Мори разклащаше звънчето и Кони, Тони, Бърта или Ейми — неговата малка армия от домашни помощнички — идваше. Понякога не му беше никак лесно да вдигне звънчето и се ядосваше, че не може да го накара да звъни.

Попитах Мори дали му става мъчно за самия него.

— Понякога сутрин — отвърна той, — тогава ми става мъчно. Опипвам тялото си, раздвижвам пръстите си, ръцете си — каквото все още мога да движа — и ми е мъчно за това, което съм изгубил. Става ми мъчно, че умирам по този бавен и коварен начин. Но след това преставам да тъгувам.

Просто така?

— Ако имам нужда, си поплаквам. Но след това гледам да се концентрирам върху всички добри неща, които все още имам в живота си. За хората, които идват да ме виждат. За историите, които ще чуя. За теб, ако е вторник. Защото нашият ден е вторник.

Аз се ухилих широко. Нашият ден.

— Мич, не си позволявам да се самосъжалявам повече от това. По малко сутрин, няколко сълзи и това е всичко.

Помислих си за всички онези хора, които познавах и които прекарвах голяма част от будното си време в самосъжаление. Колко по-полезно би било да наложат ограничение на дневната си дажба самосъжаление. Само минута, две, за да пролеят някоя и друга сълза, а след това да продължат с работата си за деня. Щом Мори можеше да го прави и то при такава ужасяваща болест...

— Ужасяваща е само ако ти я виждаш като такава — казва Мори. — Ужасяващо е да гледам как тялото ми съхне и вехне с всеки изминал ден. Но тя е също така прекрасна, защото разполагам с достатъчно време, за да се сбогувам.

Той се засмя.

— Не всички имат такъв късмет.

Загледах го как седи в инвалидната си количка, неспособен да стои прав, да се измие и да си обуе гащите. Късмет ли? Наистина ли

спомена късмет?

През междучасието, когато на Мори му се наложи да отиде до тоалетната, прелистих бостънските вестници, натрупани около стола му. Там се разказваше за някакво малко градче, в което две момичета в юношеска възраст измъчвали и убили седемдесет и три годишен старец, с когото се били сприятелили, след което си направили купон във фургона, който бил негов дом, излагайки трупа на показ. Имаше и друга история за приближаващия съдебен процес срещу мъж, убил хомосексуалист след като последният бил казал по телевизията, че го харесва.

Оставих вестника. Доведоха Мори обратно в стаята — усмихнат, както винаги — и Кони се зае да го пренесе от инвалидната количка на лежащия стол.

Искаш ли аз да ти помогна, попитах.

Последва кратко мълчание, аз самият не знам защо предложих, но Мори погледна Кони и рече:

— Би ли ми показала как се прави?

— Разбира се — отвърна Кони.

Следвайки нейните инструкции, аз се наведох, склочих ръце под мишниците на Мори и го придърпах към себе си, сякаш повдигах голям дънер. След това се изправих, като повдигнах и него. Нормално, когато вдигах някого, очакваш ръцете му да се хванат за теб, но това не беше по силите на Мори. Почти цялото му тяло представляваше мъртво тегло, усещах как главата му се удря лекичко в рамото ми, а тялото му виси безпомощно като голям и тежък самун.

— Оххх — тихо простена той.

Държа те, държа те, рекох аз.

Докато го държах така, се развълнувах по начин, който не мога да опиша, освен да кажа, че почувствах семената на смъртта в неговото крехко тяло, а докато го поставях върху стола и намествах главата му върху възглавницата, усетих съвършено реално как времето ни изтича.

А аз трябваше да свърша нещо.

През 1978 година съм третокурсник. По това време на мода са диското и филмите „Роки“. Записали сме се за необичаен курс по социология в „Брандайс“, наречен от Мори „Групов процес“. Всяка седмица изучаваме начините, по които студентите в групата си взаимодействат, как реагират на гняв, завист, внимание. Ние сме човешки лабораторни плъхове. В повечето случаи накрая някой се разплаква. Аз съм си го кръстил „сълзливия“ курс. Мори казва, че би трябвало да имам по-широки възгледи.

Този ден Мори съобщава, че е намислил едно експериментално упражнение. Трябва да застанем с гръб към състудентите си и да се пуснем да паднем назад, като разчитаме на някой друг да ни хване. Чувстваме се твърде неловко и не можем да се отпуснем повече от няколко сантиметра преди да се спрем. Смеем се притеснено.

Накрая една студентка, слабо, тихичко момиче, което съм забелязал, че почти винаги носи огромни, бели, плетени на рибарска мрежа пуловери, скръства ръце на гърдите, затваря очи и полита назад без да трепне, също като модела в рекламата за чай „Липтън“, който пада право в басейна.

За миг ми се струва, че ще се стовари на пода. В последния момент определеният ѝ партньор я сграбчва за главата и раменете и я издърпва нагоре.

— Уха! — извикват няколко студенти, други ръкопляскат.

Най-сетне Мори се засмива.

— Само ти — обръща се той към момичето — си затвори очите. Това е разликата. Понякога човек не вярва на това, което вижда, а трябва да се довери на усещанията си. Ако искаш хората да ти се доверят, трябва да чувстваш, че и ти можеш да им се довериш — дори и на тъмно. Дори докато падаш.

ТРЕТИЯТ ВТОРНИК

РАЗГОВАРЯМЕ ЗА СЪЖАЛЕНИЕТО И РАЗКАЯНИЕТО

Следващия вторник пристигам с обичайните торби храна — макарони с царевича, картофена салата, ябълков сладкиш — и още нещо: касетофон „Сони“.

Искам да запомня всичко, което си говорим, обяснявам на Мори. Искан ми се да имам гласа ти на запис, за да мога да го слушам... и после.

— Когато умра.

Не го казвай.

Той се смее.

— Мич, аз ще умра. И то съвсем скоро, а не някога си. Мори разглежда касетофона.

— Толкова е голям — отбелязва той.

Чувствам се като натрапник, типично за журналист, и започвам да си мисля, че между добри приятели касетофонът е като чуждо тяло, чуждо изкуствено ухо. При толкова много хора, желаещи Мори да им отдели малко време, аз може би искам да отмъкна твърде голяма част от тези вторници.

Слушай, казвам аз и взимам касетофона. Не е нужно да го използваме. Ако те притеснява...

Той ме спира, вдига пръст, сваля очилата от носа си и ги пуска да увиснат на врата му. Поглежда ме право в очите.

— Остави го — казва той.

Аз го оставям.

— Мич — продължава той с по-мек глас, — не си ме разбрал. Аз искам да ти разкажа за живота си. Искам да ти разкажа, каквото мога преди да съм престанал да мога.

Гласът му се снишава до шепот.

— Искам някой да ме изслуша. Искаш ли?

Кимвам.

Двамата седим известно време в мълчание.

— Е — казва той, — включен ли е?

Истината всъщност е, че касетофонът е нещо повече от носталгия. Мори започваше да изчезва, всички го усещахме — близките, приятелите, бившите му студенти, колегите му, другарите му от политическите дискуссионни групи, които той толкова обичаше, бившите му партньори по танци, всички ние. Вероятно аудио записите, както снимките и видео филмите, са начин да откраднем нещичко от куфарчето на смъртта.

Но на мен вече започваше да ми се изяснява — благодарение на неговата смелост, хумор, търпение и откритост — че Мори гледаше на живота, съвършено различено от всички останали, които познавах. Гледната му точка беше по-здравословна и по-чувствителна. И то на прага на смъртта.

Ако е вярно, че на прага на смъртта мислите на човек се проявяват, знам, че Мори искаше да сподели именно това. А аз исках да го запомня колкото е възможно по-добре.

Първия път, когато видях Мори в Нощния блок, се запитах дали съжалява за нещо сега, когато знае, че скоро ще умре. Мъчно ли му е за изгубените приятели? Дали съжалява, че в някой случай не е постъпил различно? Питам се егоистично, ако бях на негово място, дали щях да бъда обзет от тъжни мисли за всичко, което съм пропуснал в живота? Дали щях да съжалявам за запазените тайни?

Когато споменах всичко това пред Мори, той кимна с глава.

— Затова се тревожат всички, нали? Ами ако днес е последният ми ден на тази земя?

Той се загледа в лицето ми и може би забеляза неувереността в личния ми избор. Често си представях как един ден падам безсилен на бюрото си върху недовършената си статия, а редакторите ми грабват екземпляра, докато санитарите отнасят безжизненото ми тяло.

— Мич? — обърна се към мен Мори.

Поклатих глава и не казах нищо. Но Мори продължи да разследва неувереността ми.

— Мич — рече той, — нашата култура не насърчава хората да мислят по тези въпроси, докато не се озоват на прага на смъртта. Толкова сме погълнати от егоистични неща, кариера, семейство, да печелим достатъчно пари, да платим ипотеката, да си купим нова кола, да поправим радиатора, когато се повреди — заети сме с милиарди дреболии, само за да оцелеем. Затова не си създаваме навик да седнем, да огледаме живота си и да си кажем: Това ли е всичко? Това ли е всичко, което искам? Не ми ли липсва нещо?

Той замълча.

— Нужен ти е някой, който да те тласне в тази посока. Не става автоматично.

Разбих какво ми казва. В живота си всички имаме нужда от учители.

Моят учител седеше пред мен.

Прекрасно, рекох си. Ако аз ще съм ученикът, тогава ще бъда най-добрият ученик.

На връщане, в самолета, в малко тефтерче си съставих кратък списък на проблемите и въпросите, с които всички се борим, от щастието през остаряването и децата до смъртта. Съществуват разбира се милиони книги затова как да си помогнеш сам, както и предостатъчно телевизионни предавания, а също и консултации за по 90 долара на час. Америка се е превърнала в същински базар „Помогни си сам“.

На тези въпроси все още няма ясни отговори. Грижим ли се за другите или се грижим за „детето в нас“? Да се върнем към традиционните ценности или изцяло да отречем традициите като ненужни? Към успех ли да се стремим, или към простота? Да кажем „не“ или „направи го“?

Единственото, което знаех, е следното: Мори, старият ми преподавател, не се занимаваше с „Помогни си сам“. Той стоеше върху релсите и чуваше как свири локомотивът на смъртта и беше съвършено наясно кои са важните неща в живота.

Необходима ми беше такава яснота. Всяка объркана и измъчена душа, която познавах, имаше нужда от такава яснота.

— Питай ме за всичко — винаги казваше Мори.

И така аз написах следното:

Смърт
Страх
Остаряване
Алчност
Брак
Семейство
Общество
Прошка
Смислен живот

Списъкът беше в сака ми, когато дойдох в Уест Нютън за четвърти път, един вторник в края на август, когато климатичната инсталация на летището Доугън не работеше, всички си вееха и гневно бършеха потта от челата си, а физиономиите пред очите ми до една бяха на хора, готови да убият някого.

В началото на последната ми година като студент съм минал толкова много курсове по социология, че съм почти готов да завърша. Мори предлага да се пробвам да напиша дипломна работа.

Аз ли, питам. Че за какво да пиша?

— Какво те интересува? — отвръща той.

Прехвърляме си топката напред-назад, докато накрая се спираме, представете си само, върху спорта. Започвам да работя по едногодишен проект за това как футболът в Америка се е превърнал в ритуал, почти в религия, опиум за народа. Дори не подозирам, че това е подготовка за бъдещата ми кариера. Знам само, че ми осигурява възможност всяка седмица да се срещам с Мори.

И с негова помощ, през пролетта вече съм написал 112 страници дипломна работа с всичките ѝ там проучвания, бележки под линия, приложения и справки, подвързана надлежно с черна кожа.

Показвам я на Мори, горд като шампион от юношеския отбор, отбелязал първия си успешен удар.

— Моите поздравления — казва Мори.

С усмивка наблюдавам как той прелиства страниците и се оглеждам из кабинета му. Полиците с книги, дървения под, килима, дивана. Мисля си за това, че съм седял навсякъде из тази стая.

— Не знам, Мич — чуди се Мори и си намества очилата, — с дипломна работа като тази може да се наложи да продължиш и с аспирантура.

Да, как пък не, отвъръщам аз.

Подсмивам се, но за миг идеята ми се вижда съблазнителна. Част от мен се бои да се раздели с учението, Друга част отчаяно се стреми да завърши. Борба между противоположностите. Наблюдавам Мори, докато чете работата ми и се питам как ли изглежда големият свят навън.

УЧЕБНИЯТ ФИЛМ, ВТОРА ЧАСТ

От Нощния блок направиха второ предаване за Мори — отчасти защото първото беше събудило толкова голям интерес. Този път още от вратата операторите и продуцентите се почувстваха като едно голямо семейство. Самият Копъл беше чувствително по-сърдечен. Нямаше период на опипване на почвата, нямаше предварителен разговор преди интервюто. Отначало Копъл и Мори си разказаха истории от детството: Копъл разказа как бил израснал в Англия, а Мори как бил израснал в Бронкс. Мори беше със синя риза с дълги ръкави — беше му постоянно студено, дори при 35-градусовата жега навън — а Копъл си съблече сакото и проведе интервюто по риза и вратовръзка. Изглеждаше сякаш Мори постепенно сваля от него пласт след пласт.

— Изглеждаш чудесно — каза Копъл, когато камерата вече започна да снима.

— Всички така казват — отвърна Мори.

— Звучиш добре.

— Така казват.

— Тогава откъде знаеш, че положението ти се влошава?

Мори въздъхна.

— Кой друг освен мен би могъл да знае, Тед? А аз знам.

И по време на разговора това си пролича. Не ръкомахаше така волно, за да обясни нещо, както по време на първия им разговор. Трудно произнасяше някои думи — звукът „л“ сякаш засядаше в гърлото му. След още няколко месеца може би въобще нямаше да може да говори.

— Ето как се развива емоционалният ми живот — сподели Мори с Копъл. — Когато край мен има приятели и близки, съм много добре. Обичта им ме крепи.

— Но има дни, когато се чувствам потиснат. Няма да те заблуждавам. Виждам как някои неща си отиват и ме обхваща ужас. Какво ще правя без ръцете си? Какво ще стане, когато престана да говоря? За преглъщането не се тревожа много — ще ме хранят през

тръбичка, голяма работа. Но гласът ми? Ръцете ми? Те са много важна част от мен. С гласа си разговарям. С ръцете си жестикулирам. Това е начинът, по който давам нещо на хората.

— Как ще им даваш нещо, когато престанеш да говориш? — попита Копъл.

Мори сви рамене.

— Може да ги помоля да ми задават само въпроси, на които се отговаря с „да“ и „не“.

Това беше простодушен отговор, на който Копъл не можеше да не се засмее. Той попита Мори за мълчанието. Спомена един скъп приятел на Мори, Мори Стайн, който навремето пръв беше изпратил афоризмите на Мори в „Бостън глоуб“. Двамата бяха работили заедно в „Брандайс“ от началото на шестдесетте. Стайн беше започнал да губи слуха си. Копъл описа как двамата се срещат един ден, единият не може да говори, другият не чува. Какво ще правят?

— Ще се хванем за ръце — отвърна Мори. — И ще си обменим много обич. Приятели сме от тридесет и пет години, Тед. Човек няма нужда от говор или слух, за да го почувства.

Преди края на предаването Мори прочете на Копъл едно писмо. След първото предаване на Нощния блок той получаваше много писма. Едно от тях беше от учителката на необичайна групичка от девет деца; всяко едно от децата в този клас беше загубило родител.

— Ето какво й отговорих — каза Мори на Копъл, докато наместваше с несигурна ръка очилата на носа си. — „Скъпа Барбара... писмото ти дълбоко ме трогна. Мисля, че работата ти с деца, изгубили родител, е много важна. Аз също изгубих един от родителите си в твърде ранна възраст...“

Изведнъж, пред включените на запис камери, Мори намести очила. И спря, прехапа устни и се задави. По носа му потекоха сълзи.

— „Изгубих майка си, когато бях много малък... за мен това беше голям удар... иска ми се и аз да можех да съм сред такава групичка деца като твоята, където да мога да споделя мъката си. Щях да се запиша в групата ти, защото...“

Гласът му секна.

— „защото се чувствах толкова самотен...“

— Мори — обади се Копъл, — майка ти е починала преди седемдесет години. Нима още страдаш затова?

— И още как — прошепна Мори.

ПРЕПОДАВАТЕЛЯТ

Бил на осем години. От болницата пристигнала телеграма и понеже баща му, руски емигрант, не можел да чете на английски, на Мори се паднало да съобщи новината и да прочете известието за смъртта на майка си като ученик пред класа. „С прискърбие ви съобщаваме, че...“ започнал той.

Сутринта на погребението роднините на Мори слизали по стълбите на квартирата в бедняшкия Ийст Енд в Манхатън. Мъжете в тъмни костюми, жените с воалетки. Съседските деца отивали на училище и Мори свеждал очи, засрамен, че съучениците му щели да го видят в това положение. Една от лелите му, едра жена, сграбчила Мори и се завайкала:

— Какво ще правиш без майка? Какво ще стане сега с теб?

Мори се разплакал. Съучениците му избягали.

На гробището Мори гледал как зариват ковчега на майка му. Опитвал се да си припомни моментите на нежност, докато тя била жива. Преди болестта да я повали, майка му държала магазинче за сладкиши, а след това постоянно спяла или седяла край прозореца, слаба и немощна. Понякога извиквала на сина си да ѝ купи лекарство, а малкият Мори, който си играел на улицата с пръчка и топка, се преструвал, че не я чува. Мислел си, че може да накара болестта да си отиде, като не ѝ обръща внимание.

Как иначе едно малко дете да се срещне лице в лице със смъртта?

Бащата на Мори, когото всички наричали Чарли, избягал в Америка, за да не го вземат войник в руската армия. Бил кожар, но постоянно оставал без работа. Понеже бил неграмотен и почти не знаел английски, той бил ужасно беден и семейството му се издържало от социални помощи. Жилището им било тъмно, тясно и потискащо място точно под магазинчето за сладкиши. Нямали никакви удобства. Нямали кола. Понякога Мори и по-малкото му братче, Дейвид, миели чуждите стълбища, за да изкарат по някоя и друга дребна пара.

След смъртта на майка им двете момчета били изпратени в нещо като общежитие в горите на Кънектикът, където няколко семейства живеели в малка къщичка с обща кухня. Свежият въздух щял да се отрази добре на децата, решили близките. Мори и Дейвид, които никога не били виждали толкова много зеленина, тичали и играели из полята. Една вечер, след вечеря, двамата излезли да се поразходят, но внезапно заваляло. Вместо да се приберат, децата дълго време прекарвали навън на дъжда.

На другата сутрин, когато се събудили, Мори скочил от леглото.

— Хайде — викнал той на братчето си. — Ставай.

— Не мога.

— Как така?

Лицето на Дейвид се свило от ужас.

— Не мога... да мръдна.

Бил се разболял от полиомиелит.

Дъждът, естествено, нямал нищо общо с това. Но за дете на възрастта на Мори това не било никак ясно. Дълго време — докато брат му се влачел по разни болници и домове, принуден да носи на краката си шини, от които останал трайно куц — Мори страдал от чувство на вина.

Ето защо сутрин ходел в синагогата — сам, понеже баща му не бил религиозен — и стоял сред полюляващите се мъже, облечени в дълги черни палта, като молел Бог да се погрижи за мъртвата му майка и болното му братче.

Следобед седял на стъпалата на метрото и продавал списания, за да добави нещичко към семейния бюджет.

Вечер гледал мълчаливо как баща му се храни и се надявал — но никога не получавал — някакъв знак на внимание, на желание за общуване и топлина.

На девет години имал чувството, че на плещите му е легнала цяла планина.

На следващата година обаче в живота на Мори изгряла неочаквана благодат: неговата мащеха, Ева. Тя била емигрантка от Румъния, жена, грозновата, с къдрава тъмна коса и енергия за двама. Излъчвала топлина, която сгривала мрачната атмосфера, създавана от

баща му. Говорела, когато съпругът ѝ мълчал, а вечер пеела на децата песни. Мори се чувствал приласкан от звуците на нейния вдъхващ утеха глас, от уроците ѝ, от силния ѝ характер. Когато брат му се върнал у дома от болницата, все още с шини на краката, заради изкарания полиомиелит, двамата спели заедно на походното легло в кухнята, където Ева винаги идвала да ги целуне за лека нощ. Мори очаквал тези целувки с нетърпението на малко кутре, което чака млякото си, и дълбоко в себе си чувствал, че отново е намерил своята майка.

От бедността обаче не можели да избягат никъде. По това време вече живеели в Бронкс в едностаен апартамент, в евтина сграда на Тремънт авеню, близо до една италианска бирария на открито, където вечерно време през лятото старците играели на топки. Било по време на Голямата икономическа криза и бащата на Мори все по-рядко успявал да си намери работа като кожар. Понякога семейството се събирало около масата за вечеря и Ева нямала какво друго да им даде да ядат освен хляб.

— Какво друго има? — питал Дейвид.

— Няма друго — отвърщала тя.

Когато вечер завивала Мори и Дейвид в леглото, тя им пеела на еврейски. Дори песните били мрачни и бедни. Имало една за малката продавачка на цигари:

*Моля купете си от моите цигари
Сухи са, не ги е мокрил дъждът.
Съжалете се, съжалете се над мен.*

Въпреки тежките условия, Мори бил научен да обича и да се грижи за другите. И да се учи. Ева не приемала нищо друго освен отличен успех в училище, защото в образованието виждала начин за преодоляване на бедността. Самата тя ходела на вечерно училище, за да усъвършенства английския си. Любовта на Мори към учението процъфтяла под нейните грижи.

Учел нощем, на светлината на кухненската лампа. А сутрин отивал в синагогата, за да каже „Изкор“ — заупокойната молитва за мъртвите — за майка си. Правел го, за да поддържа спомените си.

Колкото и невероятно да звучи, бащата на Мори му бил казал никога да не споменава за нея. Чарли искал малкият Дейвид да мисли Ева за своя родна майка.

За Мори това било непоносимо бреме. Години наред, единственото свидетелство за съществуването на майка му била телеграмата, известяваща за нейната смърт. Той я бил прибрал още в деня на получаването ѝ.

И цял живот не се беше разделял с нея.

Бащата на Мори го завел в кожарската фабрика, където работел. Било по време на Икономическата криза, 30-те години. Възнамерявал да намери на малкия Мори някаква работа.

Когато влезли във фабриката, Мори моментално почувствал, че стените сякаш ще се срутят и ще го затрупат. Помещението било тъмно и горещо, прозорците били силно зацапани, а машините били толкова наблизко една до друга и тракали като колела на локомотив. Навсякъде се носели косми от кожите и сгъстявали въздуха, а работниците, съшиващи кожите една за друга, седели превити над иглите си под строгия поглед на началника, който марширувал нагоре-надолу по пътеките и им крещял да работят по-бързо. Мори стоял до баща си, вцепенен от страх и се надявал, че началникът няма да се разкрещи и на него.

По време на обедната почивка баща му го завел при началника и го избутал напред, за да попита дали няма да се намери някаква работа и за сина му. Работата обаче не достигала и за възрастни работници и никой не искал да си даде работното място.

За Мори това било същинска милост Божия. Той намразил фабриката от самото начало. Заклел се и спазил клетвата до края на живота си: никога няма да работи нещо, с което да експлоатира други хора, и никога няма да печели от труда на другите.

— Какво смяташ да работиш? — питала го Ева.

— Не знам — отвърщал той.

Изключил правото, защото не обичал адвокатите, изключил и медицината, защото не можел да гледа кръв.

„Какво смяташ да работиш?“

Само поради невъзможност да се занимава с нещо друго най-добрият преподавател, който някога съм имал, станал преподавател.

„Учителят оставя дия в вечността; никога не може да се каже докъде се простира неговото влияние.“

ХЕНРИ АДАМС

ЧЕТВЪРТИЯТ ВТОРНИК РАЗГОВАРЯМЕ ЗА СМЪРТТА

— Да започнем оттам — казва Мори, — всеки знае, че ще умре, но някак си не му се вярва, че ще стане.

Този вторник той е в делово настроение. Темата е смъртта, първа точка в моя списък. Преди да дойда, Мори си е нахвърлил няколко бележки на малки бели листчета, за да не забрави. Несигурният му почерк вече е неразбираем за всички, освен за него. Началото на септември е, през прозореца на кабинета се вижда яркозеленият жив плет в задния двор, от улицата долитат виковете на играещите във деца, последната седмица свобода преди да тръгнат на училище.

В Детройт стачниците се подготвят за голяма изява по случай празника, с която да демонстрират солидарността на профсъюзите пред работодателите. По време на полета прочетох във вестника за жена, застреляла съпруга и двете си дъщери, докато спели, защото както твърдяла, искала да ги предпази от „лоши хора“. В Калифорния адвокатите на О Джей Симпсън придобиваха все по-голяма известност.

А тук, в кабинета на Мори, животът продължаваше, като безценните му дни изтичаха един по един. Седяхме двамата заедно, на няколко педи от последната придобивка в дома му: кислородния апарат. Апаратът беше малък и преносим, на височина до коляното ми. Имаше ноци, когато на Мори не му достига въздух, и тогава той поставяше на носа си дълга пластмасова тръбичка, която стиска ноздрите му като пиявица. Мисълта, че Мори е придатък на някакъв си апарат, ми беше безкрайно неприятна и аз избягвах да го поглеждам, докато си говорим.

— Всеки знае, че ще умре — повтори той, — но някак си не му се вярва, че ще стане. Ако вярвахме, щяхме да живеем по друг начин.

Значи се заблуждаваме по въпросите за смъртта, попитах.

— Да. Но има и по-добър подход. Да знаеш, че ще умреш и да бъдеш подготвен за това във всеки един момент. Това е много по-

добро. Така наистина участваш по-активно в живота си, докато го живееш.

Как може човек да бъде подготвен за смъртта?

— Прави като будистите. Всеки ден на рамото ти нека каца птиченце, което да питаш: Днес ли е денят, когато ще умра? Готов ли съм? Правя ли това, което трябва да правя? Такъв ли съм, какъвто искам да бъда?

Той обърна глава към рамото си, сякаш там наистина беше кацнало птиче.

— Днес ли ще умра? — попита той.

Мори свободно черпеше идеи от всички религии. По рождение беше евреин, но още като юноша станал атеист, отчасти заради преживяното през детството си, харесваха му някои от идеите на будизма и християнството, а в културно отношение се чувстваше удобно в рамките на юдаизма. Той не беше строго определен в религиозно отношение, това го правеше още по-близък на студентите, на които преподаваше толкова години. А нещата, които споделяше през последните си месеци на този свят, излизаха извън всякакви религиозни граници. Понякога смъртта води до такива неща.

— Истината е — заяви той, — че когато знаеш как да умреш, тогава знаеш как да живееш.

Кимнах.

— Пак ще ти го кажа — продължи той. — Когато знаеш как да умреш, тогава знаеш как да живееш.

Усмихна се и аз започнах да разбирам какво прави. Искаше да се увери, че съм схванал мисълта му без да ме поставя в неловко положение да ме пита. Това също беше част от всичко онова, което го правеше толкова добър преподавател.

Мислил ли си често за смъртта преди да се разболееш, попитах аз.

— Не — засмя се Мори. — И аз бях като всички. Веднъж, в момент на приповдигнато настроение, казах на един приятел: „Аз ще бъда най-здравият старец на света!“

На колко години беше тогава?

— На шестдесет и няколко.

Бил си голям оптимист.

— Защо не? Както вече казах, никой не вярва, че наистина ще умре.

Да, но всеки има починали близки, отбелязах аз. Защо е толкова трудно да мислим за смъртта?

— Защото — продължи Мори — повечето от нас се лутат наоколо като в сън. Ние не изживяваме живота си пълноценно, защото сме полузаспали, и автоматично правим каквото смятаме, че трябва да правим.

А представата за смъртта е заплаха за този род мислене?

— О, да. Защото се отърсваш от всичко и се концентрираш само върху най-важното. Когато осъзнаеш, че ще умреш, светът ти изглежда доста различно.

Мори въздъхна.

— Научи се да умираш и ще се научиш да живееш.

Забелязах по ръцете му, че трепери. Очилата му висяха около врата и когато ги сложи на очите си, те се плъзнаха по слепоочията му сякаш се опитваше да ги сложи в тъмното на главата на друг човек. Посегнах да му помогна да ги намести на ушите си.

— Благодаря ти — прошепна Мори.

Усмихна се, когато ръката ми докосна главата му. И най-беглото човешко докосване го радваше.

— Мич. Може ли да ти кажа нещо?

Разбира се, отвърнах аз.

— Може би няма да ти хареса.

Защо?

— Ами защото, истината е, че ако действително слушаш онова птиче на рамото си, ако приемеш мисълта, че можеш да умреш всеки миг, тогава може би няма да си толкова амбициозен.

Насилих се да се усмихна.

— Всичко това, което вършиш сега — цялата ти работа — може да ти се стори незначително. Може би ще се наложи да оставиш малко повече място за духовни неща.

— Духовни неща ли?

— Не ти харесва тази дума „духовни“, нали? Според теб това са „сълзливи“ истории.

Е, рекох аз.

Той се опита да намигне, но не успя и аз се разсмях.

— Мич — каза той през смях, — дори аз самият не знам какво точно означава „духовно развитие“. Но знам, че нещо не ни достига. Твърде сме заети с материални неща, а те не ни задоволяват. Отношенията ни с близките ни хора, светът около нас, приемаме всичко това за дадено.

Той кимна с глава към прозореца, откъдето струеше слънчева светлина.

— Виждаш ли това? Ти можеш да излезеш навън, когато пожелаеш. Можеш да хукнеш да тичаш като луд по улиците. А аз не мога. Не мога да изляза. Не мога да тичам. Не мога да си подам носа навън без страх, че ще ми призлее. И знаеш ли какво? Аз се радвам на този прозорец повече от теб.

Да му се радваш ли?

— Да. Всеки ден гледам през него. Забелязвам как са се променили дърветата, дали е силен вятърът. През този прозорец наистина все едно виждам как времето тече. Понеже знам, че моето време е почти изтекло, природата ми се вижда толкова привлекателна, сякаш я виждам за пръв път.

Той спря и за момент двамата останахме загледани през прозореца. Опитвах се да видя каквото вижда той. Опитвах се да видя времето, което тече, сезоните, как животът ми минава на бавни обороти. Мори сведе леко глава и я изви към рамото си.

— Днес ли е денят, птиченце? — попита той. — Днес ли е?

Благодарение на появите си в Нощния блок, Мори получаваше писма от цял свят. Когато се чувстваше способен, седаше и диктуваше отговорите на приятели и близки, които специално се събираха за неговите сеанси по писане на писма.

Една неделя, когато синовете му Роб и Джон си бяха у дома, всички се събраха в хола. Мори седеше в инвалидната си количка, скрил мършавите си крака под одеялото. Когато му ставаше студено, някоя от болногледачките го намяташе с шушляково яке.

— Кое е първото писмо? — попита Мори.

Негов колега прочете кратко послание от жена на име Нанси, която била загубила майка си, починала вследствие на ЛАС. Тя му

пишеше, за да сподели колко ѝ било трудно да понесе загубата и че знаела колко се измъчва Мори.

— Добре — рече Мори, след като изслуша писмото и затвори очи. — Да започнем така: „Скъпа Нанси, твоята история за майка ти много ме трогна. Разбирам какво си преживяла. И двамата сме преживели много мъки и тъга. Скръбта на мен ми се отрази добре, надявам се на теб също да ти се е отразила положително.“

— Защо не промениш малко последното изречение — предложи Роб.

Мори се замисли и рече:

— Да, прав си. Напиши тогава: „Надявам се, че си намерила изцеление в преживяната скръб.“

Роб кимна.

— Добави също „Благодаря ти — Мори.“

Прочетоха друго писмо, от жена на име Джейн, която му благодареше за вдъхновяващата изява по време на Нощния блок. Тя говореше за него като за пророк.

— Това е много висок комплимент — каза неговият колега. — Пророк.

Мори направи физиономия. Очевидно не беше съгласен с оценката.

— Да ѝ благодарим за високата оценка. Много се радвам, че думите ми са ѝ били от полза.

— И не забравяй да напишеш „Благодаря — Мори.“

Имаше и писмо от някакъв англичанин, загубил майка си, който молеше Мори да се свърже с нея в отвъдния свят. Имаше и писмо от двойка съпрузи, които искаха да дойдат в Бостън, за да го видят. Имаше и дълго писмо от бивша негова аспирантка, която разказваше за живота си след завършване на университета. Разказваше за убийство-самоубийство и три мъртвородени деца. Разказваше за майка си, починала от ЛАС. Пишеше за страха си, че и тя, като нейна дъщеря, може да се разболее от същото. Писмото не свършваше и не свършваше. Две страници. Три страници. Четири страници.

Мори седеше и търпеливо слушаше дългото безрадостно послание. Когато най-сетне свърши, той каза тихо:

— Е, какво да ѝ отговорим?

Групата мълчеше. Накрая Роб се обади:

— Какво ще кажете за: „Благодаря ви за дългото писмо.“
Всички се разсмяха. Мори погледна сина си и лицето му грейна.

Във вестника до стола му има снимка на ухилен бостънски бейзболист, който отбелязва сполучлив удар. От всички болести, мисля си аз, Мори да хване именно тази, кръстена на спортист.

Нали знаеш за Лу Гериг, питам аз.

— *Помня го на стадиона, как се сбогува с публиката.*

Значи помниш прословутото му изказване.

— *Кое?*

Хайде сега, не помниш ли Лу Гериг, „Гордостта на Янките“? Речта, която ехти по високоговорителите?

— *Припомни ми — казва Мори. — Повтори изказването му.*

През отворения прозорец чувам шума от камиона за боклук. Макар да е горещо, Мори е по дълги ръкави, със завити с одеяло крака, пребледнял. Болестта го е завладяла.

Имитирам на висок глас Лу Гериг, сякаш думите ми отекват в стените на стадиона.

— *Днес... се чувствам... като най-щастливия човек... на този свят...*

Мори затваря очи и кима бавно с глава.

— *Да. Е, това не са мои думи.*

ПЕТИЯТ ВТОРНИК

РАЗГОВАРЯМЕ ЗА РОДНИНИТЕ

Първата седмица на септември, училището започва. След тридесет и пет последователни есени моят стар преподавател няма часове в университета. Бостън гъмжи от студенти, по улиците колите са паркирани на две редици и навсякъде се разтоварват куфари и пакети. А Мори си седи вкъщи. Нещо не е наред, както при онези футболисти, които се оттеглят от спорта и за пръв път трябва да си останат в неделя у дома, за да гледат телевизия, но продължават да си мислят, та аз още го мога. От опита си с тези хора съм се научил, че е най-добре да не ги безпокои човек, когато се зададе нов спортен сезон. Най-добре не казвайте нищо. Но на Мори нямаше нужда да му напомням за твърде краткото време, което му остава да живее.

За записите на разговорите ни бяхме преминали от микрофони, които да държим в ръка — понеже за Мори вече беше твърде уморително да държи каквото и да било — към висящия тип микрофони, използвани често в телевизията. Тези микрофони се защитават на яката или ревера. Разбира се, понеже Мори ходеше облечен главно с памучни ризи, твърде широки за все по-отслабващото му тяло, микрофонът често увисваше и падаше и час по час се налагаше да се пресягам и да го оправям. На Мори това сякаш му харесваше, защото тогава се приближавах достатъчно близо до него, за да го прегърна, а нуждата му от физическа близост беше по-силна от всякога. Когато се навеждах към него, чувах свистящото му дишане и слабата кашлица, а също как примляскваше с устни преди да преглътне.

— Е, приятелю — обърна се той към мен, — за какво ще си говорим днес?

Какво ще кажеш да си поговорим за роднините?

— Роднините.

Той се замисли. За момент.

— Е, моите ги виждаш, около мен са.

Кимна към снимките на полиците — Мори като малък с баба си; Мори като малък с брат си Дейвид; Мори със съпругата си Шарлот; Мори с двамата си сина — Роб, журналист в Токио, и Джон, компютърен специалист в Бостън.

— Мисля, че на фона на това, за което си говорим тези седмици, семейството става още по-важно — рече той. — Факт е, че ако не е семейството, в наши дни човек е без основи, без сигурна почва, на която да стъпи. Покрай болестта си го разбрах съвсем ясно. Ако нямаш подкрепата, обичта, грижите и вниманието на близките си, нямаш нищо. Обичта е от върховно значение. Както е казал нашият велик поет Одън: „Обичайте се или мрете.“

„Обичайте се или мрете“, записах си го аз. Одън ли го е казал?

— Обичайте се или мрете — повтори Мори. — Хубаво е, нали? И е толкова вярно. Без обич сме като птици с пречупени криле.

— Да речем, че бях разведен или живеех сам, или няхах деца. Болестта ми — и всичко, което преживявам — би било много помъчително. Не съм сигурен дали бих се справил. Разбира се, хората пак щяха да идват да ме виждат, приятели, колеги, но не е същото като да имаш близък човек, който няма да си тръгне. Не е същото като да имаш някой да те наглежда, да се грижи за теб през цялото време.

— Това е част от смисъла на семейството, не е само обичта, а да дадеш на другия да разбере, че има някой, който мисли и се грижи за него. Точно това ми липсваше много, когато майка ми почина — това, което наричам „духовна сигурност“ — да знаеш, че близките ти са наоколо и внимават за теб. Нищо не може да го замени. Нито пари. Нито слава.

Той ме стрелна с поглед.

— Нито работата — допълни той.

Създаването на семейство беше един от въпросите в краткия ми списък — неща, които човек трябва да свърши преди да е станало твърде късно. Казах на Мори за дилемата на моето поколение, свързана с децата, как често гледаме на тях като на нещо, което ни обвързва, и ни превръща в онези „родители“, които не сме искали да бъдем. Признах си, че някои от тези мисли измъчват и мен.

Но когато погледнех Мори, се питах, ако бях на негово място, на прага на смъртта, без семейство, без деца, дали самотата би била непоносима? Той беше възпитал двама грижовни и изпълнени с обич

синове, които също като Мори не бяха свенливи в емоционалната област. Ако пожелаеше, те щяха да се откажат от заниманията си и щяха да прекарат с баща си всеки миг от оставащите му няколко месеца. Но той не го желаше.

— Не прекъсвайте живота си — им беше рекъл той. — Иначе болестта ще разтури три живота вместо само един.

По такъв начин, дори на прага на смъртта, той засвидетелстваше уважение към света на синовете си. Нищо чудно, че когато идваха да поседят при него, се изливаха истински водопади от обич, безкрайни целувки и шеги, всички сгушени край леглото му, хванати за ръце.

— Когато хората ме питат дали да имат деца или не, никога не им казвам какво да правят — проговори Мори, загледан в снимката на големия си син. — Казвам им само: „Няма преживяване, което да се сравни с децата.“ И това е всичко. Това не може с нищо да се замени. Не е същото с приятелите. Не е същото с любимия човек. Ако искаш да изпиташ усещането за пълна отговорност спрямо друго човешко същество, ако искаш да се научиш как да обичаш и какво е да си обвързан възможно най-дълбоко, трябва да имаш деца.

Значи би го направил отново, попитах аз.

Погледнах към снимката. Роб целува Мори по челото, а Мори се смее със затворени очи.

— Дали бих го направил отново ли? — обърна се той към мен с изненадан вид. — Мич, за нищо на света не бих пропуснал това преживяване. Макар че...

Той преглътна и пусна снимката в скута си.

— Макар че цената му е твърде висока — допълни той. Защото трябва да ги напуснеш.

Защото трябва да ги напусна толкова скоро.

Той сви устни, затвори очи и аз видях как първата сълза се търкулна по бузата му.

А сега — рече той, — говори ти.

Аз ли?

— За твоето семейство. За родителите ти знам. Видях ги преди години, на церемонията при дипломирането ти. Имаш сестра, нали така?

Да, отвърнах аз.

— По-голяма от теб, нали?

По-голяма.

— И един брат, нали?

Кимнах.

— По-малък?

По-малък.

— Като мен — отбеляза Мори. — И аз имам по-малък брат.

Като теб, рекох.

— И той беше на промоцията ти, нали?

Премигнах и пред очите си видях всичко, както беше преди шестнадесет години: горещото слънце, сините тоги, примижали прехвърляме ръце през рамото на другия и позираме за моменталните снимки. Някой брой: „Едно, две трииии...“

— Какво има? — пита Мори, забелязал внезапното ми затишие.
— Какво се сети?

Нищо, отвърнах, за да сменя темата.

Истината е, че имам брат, русокос брат с лешникови очи, по-малък от мен, който никак не прилича на мен и на тъмнокосата ми сестра, заради което навремето го дразняхме, че като малък чужди хора са го оставили на прага на къщата ни.

— А един ден — дразняхме го ние — те ще дойдат да си те приберат.

Той винаги се разплакваше, но ние не се отказвахме.

Той порасна по начина, по който израстват най-малките деца в семейството — разглезен, обожаван, измъчван вътрешно. Мечтата му беше да стане актьор или певец; на вечеря редовно разиграваше разни номера, които беше видял по телевизията, сам разиграваше всички роли, с усмивка, напиреща на устата му. Аз бях добрият ученик, той лошият; аз бях послушен, той не спазваше правилата; аз не припарвах до алкохол и наркотици, той опитваше всичко, което човек може да поеме. Малко след като завърши гимназия, се премести да живее в Европа, защото му допадаше тамошният по-свободен начин на живот. И въпреки това той беше любимецът в семейството. Когато гостуваше

у дома, при неговото необуздано и забавно присъствие аз често се чувствах дървен и закостенял.

Понеже бяхме толкова различни, смятах, че съдбите ни ще се развият в съвършено различни посоки, веднага след като навършим пълнолетие. И познах за всичко освен едно. От деня, в който почина вуйчо ми, аз вярвах, че ще загина от подобна смърт, че ще ме отнесе преждевременна болест. Затова работех трескаво и събирах сили за собствения си рак. Усещах дъха му. Знаех, че това ме чака. Очаквах го, както осъденият очаква палача.

И се оказах прав. Болестта дойде.

Но пропусна мен.

Порази брат ми.

Същият рак като на вуйчо ми. На панкреаса. Рядка форма. И така, най-младият в семейството, с русата коса и лешниковите очи, трябваше да се подложи на химиотерапия и лъчелечение. Косата му опада, лицето му стана слабо и изпито като на скелет. Аз трябваше да съм на негово място, казвах си. Но това беше брат ми, а не аз, не вуйчо ми. Още от малък той беше смело дете. Веднъж, когато се биехме в мазето, той буквално ме захапа през обувката толкова здраво, че изпищях от болка и го пуснах.

И този път не се предаде. Бореше се с болестта в Испания, където живееше, с помощта на експериментално средство, което не беше — и още не е — разрешено в Съединените щати. Летеше навред из Европа за различни лечения. След пет години лекарството сякаш успя да изгони рака.

Това беше добрата новина. Лошата беше, че брат ми не допускаше до себе си нито мен, нито когото и да било от семейството. Колкото и да се опитвахме да му се обаждаме и да го видим, той ни държеше надалеч, твърдейки, че тази борба е нещо, с което трябва да се справи сам. Понякога минаваха месеци без никаква вест от него. Посланията, записани на телефонния му секретар, оставаха без отговор. Чувствах, че би трябвало да направя нещо за него, разкъсваше ме ужасно чувство на вина, което още повече подклаждаше гнева ми, заедно той не ми позволяваше да го направя.

Затова, за пореден път, се потопих в работа. Работех, защото това беше нещо, което можех да контролирам. Работех, защото работата беше нещо смислено и отзивчиво. И всеки път, когато се обадох в

апартамента на брат ми в Испания и попаднеш на телефония му секретар — където той говореше на испански, още един белег за това колко се бяхме раздалечили — аз затварях и се хвърлях да работя още по-настървено.

Може би това беше една от причините да чувствам Мори така близък. Той ми позволяваше да бъда там, където брат ми не ме допускаше.

Като се замислям сега, Мори навярно е съзнавал какво става.

Зима по време на детството ми, на заснежения склон в нашия квартал. Двамата с брат ми сме на шейната, той отзад, аз отпред. Усещам брадичката му върху рамото си и краката му в сгъвката на коленете си.

Шейната трещи по заледените участъци. Набираме скорост и летим надолу по склона.

— КОЛА! — изревава някой.

Виждаме я как се задава по улицата отляво. Крецим и се опитваме да завием, но плазовете не зацепват. Шофьорът натиска клаксона и удря спирачките, а ние, като всички хлапета, скачаме от шейната. Увити в якета, с вдигнати качулки, ние се търкаляме като дървени трупи в студения мокър сняг и си мислим, че в следващия момент ще попаднем под гумите на автомобила. Пицим „Аааа!“ и целите сме изтръпнали от страх, търкаляме се, светът се върти с нас.

И тогава, нищо. Спираме да се търкаляме, поемаме дъх и избърсваме топящия се по лицата ни сняг. Шофьорът завива по улицата, заканително размахвайки пръст. В безопасност сме. Шейната ни се е забила кротко в преспата отстрани, приятелите ни потупват по раменете и викат:

— Страхотно! За малко да загинете!

Ухилвам се на брат ми и двамата сме обединени от детинска гордост. Не беше толкова страшно, казваме си на ум, и сме готови за нови срещи със смъртта.

ШЕСТИЯТ ВТОРНИК РАЗГОВАРЯМЕ ЗА ЧУВСТВОТА

Минах покрай планинските лаврови дръвчета и японския клен и се изкачих по каменните стъпала пред дома на Мори. Бялата водосточна тръба виси като клепах над вратата. Натиснах звънеца, но този път ми отвори не Кони, а съпругата на Мори, Шарлот, красива сивокоса жена с приятен, напевен глас. Нея често я нямаше, когато идвах на гости — тя продължаваше да работи в Масачузетския технологически институт, Мори държеше на това — ето защо се изненадах, когато я видях тази сутрин.

— Днес Мори не е много добре — рече тя.

За миг хвърли поглед през рамото ми, след което тръгна към кухнята.

Съжалявам, рекох аз.

— Не, не, той ще се радва да те види — бързо отвърна тя. — Сигурна съм...

Тя спря на средата на изречението, обърна леко глава, заслушана в нещо. След това продължи.

— Сигурна съм... че ще се почувства по-добре, като разбере, че си тук.

Вдигнах торбите от пода — обичайните хранителни запаси, пошегувах се аз — а тя едновременно се засмя и се загрижи.

— Толкова много храна. Той не е изял нищо от предишния път.

Това ме стъписа.

Не е ял ли, попитах.

Тя отвори хладилника и аз видях вътре познатите кутии с пилешка салата, китайско фиде, зеленчуци, пълнени тиквички, всичко, което бях носил на Мори. Отвори фризера, където имаше още.

— Повечето от тази храна е неподходяща за Мори. Прекалено е твърда и не може да я преглъща. Вече може да яде само меки и течни храни.

Но той нищо не ми е казал, отвърнах.

Шарлот се засмя.

— Не иска да те обиди.

Нямаше да ме обиди. Исках само да помогна с нещо. Искам да кажа, просто исках да му донеса нещо...

— Но ти наистина му носиш нещо. Той винаги се радва на посещенията ти. Говори за съвместния ви проект, за това как трябва да се концентрира и да отдели нужното време. Според мен, така се чувства ангажиран...

Жената отново зарея поглед нанякъде, сякаш се вслушваше в нещо далечно. Знаех, че за Мори е трудно да спи нощем, че не спи през по-голямата част от нощта, което означаваше, че и Шарлот често не може да спи нощем. Понякога Мори лежеше и кашляше с часове — толкова време му беше необходимо, за да изкара хрчката от гърлото си. Нощем при него вече редовно дежуреха медицински сестри, а през деня при него бяха гостите, бивши студенти, колеги преподаватели, учители по медитация, които постоянно влизаха и излизаха от дома му. Някои дни Мори посрещаше по пет-шест души и често те бяха там, когато Шарлот се връщаше от работа. Тя понасяше всичко търпеливо, макар че тези външни хора отнемаха ценните ѝ мигове с Мори.

— ... чувства се ангажиран, — продължи тя. — Да. Разбираш, че това е добре за него.

Надявам се, отвърнах.

Помогнах ѝ да прибере новата храна в хладилника. На плота в кухнята беше пълно с всякакви бележки, послания, известия, медицински указания. На масата имаше повече хапчета от когато и да било — „Селестон“ за астмата му, „Ативан“ за заспиване, „Напроксен“ против инфекции — наред с млякото на прах и разхлабващите средства. От дъното на коридора се чу шум от отваряне на врата.

— Май вече можеш да го видиш... сега ще проверя.

Шарлот отново хвърли поглед към донесената от мен храна и аз почувствах внезапен срам. Спомних си за всичко, на което Мори вече не можеше да се наслади.

Малките кошмари на неговото заболяване постоянно се увеличаваха. Когато най-сетне видях Мори, той кашляше повече от обичайното — суха, дрезгава кашлица, от която гърдите му се

разтърсваха и главата му сякаш щеше да се откъсне. След един свиреп пристъп той спря, затвори очи и пое дъх. Седях тихо, защото смятах, че събира сили след пристъпа.

— Включен ли е касетофонът? — попита той внезапно, все още със затворени очи.

Да, да, бързо отвърнах аз, и натиснах двата бутона за запис.

— В момента — продължи той все така със затворени очи — се откъсвам от току-що преживяното.

Откъсваш ли се?

— Да. Откъсвам се. И това е важно — не само за хората като мен, които всеки момент могат да умрат, но и за хората като теб, които са свършено здрави. Научи се да се откъсваш.

Той отвори очи. Издиша.

— Знаеш ли какво казват будистите? Не се привързвай към вещите, защото всичко е нетрайно.

Чакай, чакай, прекъснах го аз. Нали все казваш, че трябва да изживеем живота си пълноценно? Всичко хубаво, както и всичко лошо?

— Да.

Добре, но как да стане това, ако решиш да се откъснеш?

— Хубаво е, че мислиш, Мич. Но откъсването не означава, че не бива да позволиш на преживяването да проникне в теб. Точно обратното, оставяш го да проникне в теб изцяло. Точно тогава вече си готов да го оставиш.

Нищо не разбирам.

— Вземи което и да е чувство — любов към жена, скръб по близък, или това, което преживявам аз, страх и мъка от смъртоносна болест. Ако сдържаш чувствата си, ако не се оставиш да ги преживееш изцяло, никога няма да стигнеш дотам, че да се откъснеш, защото ще си зает с това да се страхуваш. Страхуваш се от болката, страхуваш се от скръбта. Страхуваш се от уязвимостта, произтичаща от любовта.

— Но като се отдадеш изцяло на тези чувства, когато си позволиш да се потопиш изцяло в тях, докрай, да си потопиш и главата, тогава ги изпитваш наистина пълноценно. Знаеш какво представлява болката. Знаеш какво представлява любовта. Знаеш какво представлява скръбта. Едва тогава можеш да кажеш: „Добре, изпитал

съм всички чувства. Това чувство ми е познато. Сега ми необходимо за миг да се освободя от това чувство.“

Мори спря и ме изгледа от горе до долу, може би за да се увери, че разбирам какво ми казва.

— Знам, че според теб ние си говорим само за смъртта — рече той. — Но аз пак ще ти кажа. Когато знаеш как да умреш, тогава знаеш как да живееш.

Мори заговори за най-страшните си моменти, когато усещал, че гърдите му се свиват в неудържими спазми или когато не е сигурен дали ще успее да поеме дъх отново. Тези били най-ужасяващите моменти, сподели той, и тогава на повърхността излизали чувства като ужас, страх и безпокойство. Но след като веднъж разпознаел тези чувства, когато ги опознаел отблизо — тръпката по гърба, горещата искра, преминаваща през мозъка — тогава вече можел да каже: „Добре. Това е страх. Освободи се от него. Откъсни се.“

Замислих се колко често е необходимо това във всекидневието. Как понякога се чувстваме толкова самотни, че чак ни се плаче, но не позволяваме на сълзите да потекат, защото не бивало да се плаче. Или как понякога усещаме прилив на внезапна обич към партньора си, но не казваме нищо, защото сме сковани от страх, че това може по някакъв начин да повлияе на отношенията ни.

Философията на Мори беше точно обратната. Завърти кранчето докрай. Нека чувството те залее. Нищо лошо няма да стане. Това само ще ти помогне. Ако пуснеш страха да влезе, ако го нахлузиш като стара риза, тогава можеш да си кажеш: „Е, какво толкова, това е просто страх, няма защо да му позволявам да ме командва. Познавам го.“

Същото се отнася и до самотата: остави я да те залее, пусни сълзите да текат на воля, изживей я докрай — но накрая трябва да можеш да кажеш: „Ето това бяха миговете ми на самотност. Не се страхувам от самотата, но сега ще я загърбя, защото знам, че на света има и други чувства и аз ще изпитам и тях.“

— И се откъсни — отново повтори Мори.

Той притвори очи, изкашля се.

После отново се изкашля.

И отново, този път по-силно.

Изведнъж взе да се дави, хрчката в гърдите му сякаш нарочно го дразнеше, като се изкачваше на половината път догоре, после отново

падеше надолу и го лишаваше от въздух. Той ту се давеше, ту кашляше настървено и размахваше ръце пред гърдите си — както беше със затворени очи и разтърсваше ръце, имаше вид на обзет от духове — усетих как по челото ми избиват капки пот. Инстинктивно го издърпах напред и го тупнах по гърба, а той притисна хартиена кърпичка към устата си да се изплюе.

Кашлицата спря, а Мори се отпусна назад върху дунапенените възглавници и жадно пое въздух.

— Как си? Добре ли си? — попитах аз, опитвайки се да крия страха си.

— Да, добре съм — прошепна Мори и с треперливо движение дигна пръст. — Само... почакай малко.

Седяхме там безмълвно, докато той си възвърне нормалното дишане. Усещах потта по черепа си. Помоли ме да затворя прозореца, защото от вятъра му ставало студено. Не му казах, че навън е близо тридесет градуса.

Накрая шепнешком рече:

— Знам как искам да умра.

Аз чаках мълчаливо.

— Искам да умра спокойно. В мир. А не както преди малко.

— Именно затова е нужно да се откъснеш. Ако умра по средата на такъв пристъп, какъвто имах току-що, трябва да мога да се освободя от ужаса, за да мога да кажа: „Това е моят миг.“ Не искам да си отида от света в пристъп на страх. Искам да съзнавам какво става, да го приема, да намеря покой и така да свърша. Разбираш ли?

Кимнах.

Не си отивай още, добавих аз бързо.

Мори с мъка се усмихна.

— Не, още не. Имаме още работа.

Вярваш ли в прераждането, питам аз.

— Може би.

В какво искаш да се преродиш?

— Ако можех да избирам, бих предпочел да съм газела.

Газела?

— Да. Толкова е грациозна. Толкова бърза.

Газела?

Мори ми се усмихва.

— Странно ли ти се струва?

Заглеждам се в измършавялото му тяло, широките дрехи, обувките в чорапи крака, които лежат сковано върху дунапренените възглавници, неспособни да помръднат, също като затворник с пранги на краката. Представям си газела, която се носи из пустинята.

Не, казвам. Не ми се струва странно.

ПРЕПОДАВАТЕЛЯТ, ВТОРА ЧАСТ

Този Мори, когото познавах, този Мори, когото всички познаваха, нямаше да бъде същият, ако не беше работил няколко години в заведението за душевно болни край Вашингтон, наречено с измамно спокойното име „Кестенов дом“. Това било едно от първите работни места на Мори след като завършил следването си и защитил аспирантура в Чикагския университет. Понеже бил отхвърлил медицината, правото и бизнеса, Мори решил, че светът на науката е може би подходящото място, където ще бъде полезен, без да експлоатира другите.

Мори взел стипендия, за да наблюдава душевно болни пациенти и писмено да отразява лечението им. Днес това е рутинна практика, но в началото на петдесетте било революционна новост. Мори наблюдавал пациенти, които крещели по цял ден. Пациенти, които плачели по цяла нощ. Пациенти, които ходели по нужда в дрехите си. Пациенти, които отказвали да ядат и се налагало да бъдат връзвани, да им дават успокоителни и да ги хранят интравенозно.

Една пациентка, жена на средна възраст, излизала всеки ден от стаята си, лягала по очи върху плочките на пода и оставала така с часове, а лекарите и сестрите минавали и я прескачали. Мори наблюдавал всичко това ужасен. И записвал, което било и основното му задължение. Всеки ден тази жена правела едно и също: излизала сутрин, лягала на пода и оставала там до вечерта, без да говори с никого, без никой да ѝ обърне внимание. На Мори му домъчняло за нея. Започнал да сяде на пода до нея, дори лягал редом, опитвайки се да я измъкне от нещастieto ѝ. Накрая успял да я накара да седне и дори да се върне в стаята си. Нейното желание, научил той, било същото като това на повечето хора — някой да я забележи.

Мори работил в „Кестенов дом“ в продължение на пет години. Без някой да го кара, той се сблизил с неколцина пациенти, включително и една жена, която все се шегувала колко се радва, че е

там, защото „Съпругът ми е богат и може да си го позволи. Представяте ли си, ако трябваше да живея в някоя бедняшка лудница?“

Една друга жена — която плюела по всички наоколо — също се привързала към Мори и го наричала свой приятел. Разговаряли всеки ден и персоналят бил обнадежден, че някой все пак е успял да се сближи с нея. Един ден обаче тя избягала и помолили Мори да им помогне да я върнат обратно. Проследили я до един магазин, където тя се била скрила, и когато Мори влязъл, тя го изгледала сърдито.

— Значи и ти си от тях — озъбила се тя.

— От кои?

— От тъмничарите ми.

Мори забелязал, че повечето от пациентите в заведението били хора, отхвърлени и пренебрегвани, принудени да се чувстват така, сякаш не съществуват. Имали нужда от съчувствие — което у персонала на заведението бързо се изчерпвало. Голяма част от пациентите били заможни, от богати семейства, но богатството не било успяло да им купи щастие и доволство. Мори никога не забравил този урок.

Навремето се заяждах с Мори, като му казвах, че е останал да живее в шестдесетте. Той отвърщаше, че шестдесетте не били толкова зле в сравнение с времето, в което живеем сега.

След заведението за душевно болни постъпил на работа в „Брандайс“, точно преди началото на шестдесетте. След няколко години университетът се превърнал в развъдник на културна революция. Наркотици, секс, расизъм, Виетнамски протести. Аби Хофман посетил „Брандайс“. Джери Рубин и Анджела Дейвис също. Сред студентите в курсовете на Мори имало доста „радикали“.

Причината била в това, че вместо просто да обучава, факултетът по социология заел доста активна позиция. Например, преподавателите там били антивоенно настроени. Когато разбрали, че студентите, които не получат достатъчно висока средна оценка, няма да бъдат отложени от военна служба, решили, че няма да поставят никакви оценки. Когато администрацията отвърнала: „Ако не им поставите оценки, значи ще имат слаб успех“, Мори предложил следното решение: „Да пишем на всички шестици“. Така и направили.

Не само университетът претърпял промяна през шестдесетте, преподавателите в катедрата на Мори също претърпели промяна от джинсите и сандалите, които вече носели на работа, до възгледите им за класната стая като място, където кипи истински живот. Предпочитали да водят дискусии вместо да четат лекции, личният опит и практиката засенчили теорията. Изпращали студенти в дълбокия Юг за работа по социални проекти, в централните квартали на града — за практическа работа в реална среда. Участвали в протестни демонстрации във Вашингтон, а Мори често пътувал с автобуса заедно със студентите си. Веднъж с невероятно удивление наблюдавал как жени в поли на цветя и гердани от мъниста сложили цветя в дулата на войнишките пушки, после седнали на поляната, хванати за ръце, опитвайки се да повдигнат Пентагона с помощта на левитация.

— Не го помръднаха — спомняше си по-късно той, — но беше толкова хубаво, че се опитаха.

Веднъж една група чернокожи студенти превзели залата „Форд“ в „Брандайс“ и я обвинили със знаме, на което пишело „УНИВЕРСИТЕТ НА МАЛКЪЛМ ЕКС“^[1]. В залата „Форд“ имало химическа лаборатория и от администрацията се опасявали дали тези радикални студенти не се занимават с правене на бомби в мазето. Мори обаче знаел за какво става дума. Той виждал до дъното на проблема, изразяващ се в следното: тези човешки същества искали да почувстват, че са значими.

Въоръженото примирие се проточило със седмици. И можело да продължи и още по-дълго, ако веднъж, както Мори си вървял покрай сградата, един от протестиращите не разпознал в него любимия си преподавател и не му извикал да влезе през прозореца.

Час по-късно Мори изпъзлял навън, пак през прозореца, със списък с исканията на протестиращите. Занесъл списъка на ректора на университета и напрежението било премахнато.

Мори винаги успяваше да постигне мир и разбирателство.

В „Брандайс“ той водеше курсове по социална психология, душевни болести и групови процеси. Там не се отделяше много внимание на това, което днес наричаме „професионални качества“, но се наблягаше на „развитието на личността“.

Именно заради това днешните студенти по право и бизнес могат да погледнат с недоумение на Мори и неговия принос. Колко пари са успели да натрупат неговите студенти? Колко шумни дела са спечелили?

А също така, колко студенти по право и бизнес са посетили поне веднъж старите си преподаватели след завършване на университета? Студентите на Мори постоянно го навестяваха. А през последните му месеци живот те прииждаха със стотици, от Бостън, Ню Йорк, Калифорния, Лондон и Швейцария; от големи корпорации и от училищни програми в запуснати квартали. Обаждаха се. Пишеха му. Пътуваха стотици мили, за да го посетят, да разменят някоя дума или усмивка.

— Не съм имал друг преподавател като теб — казваха всички.

Докато посещавам Мори, започвам да чета за смъртта, как различните култури гледат на този окончателен преход. В арктическият район на Северна Америка, например, има едно племе, което вярва, че всичко на тази земя си има душа, съществуваща под формата на миниатюрно копие на тялото, което я притежава — така например в сърната живее малка сърничка, а в човека живее малко човече. Когато голямото същество умре, малкото продължава да живее. То може да се вмъкне в нещо, което в този момент се ражда, или може да отиде във временно жилище на небето, в корема на огромния женски дух, където чака, докато луната отново го изпрати на земята.

Понякога, казват те, луната е толкова заета с новите души на този свят, че изчезва от небето. Затова понякога нощем няма луна. Но в крайна сметка луната винаги се връща, както и всички ние.

В това вярват те.

[1] Малкълм Екс (Malcolm X) — борец за граждански права в САЩ (1925–1965). — Бел.прев. ↑

СЕДМИЯТ ВТОРНИК РАЗГОВАРЯМЕ ЗА СТРАХА ОТ ОСТАРЯВАНЕТО

Мори изгуби своята битка. Вече се налагаше друг да го избърсва отзад.

Той прие това с типичната си храброст. Когато се оказало, че вече не може да се стигне с ръка отзад, след като е използвал тоалетната, той информирал Кони за поредното затруднение.

— Ще се притесняваш ли да го правиш вместо мен?

Тя отвърнала, че няма да изпитва неудобство.

Според мен най-типичното е, че първо я е попитал.

Необходимо било известно време, за да свикне, призна Мори, понеже в известен смисъл това бил знак за окончателната победа на болестта. Най-интимните и елементарни усилия вече не бяха по силите му — да отиде до тоалетната, да си избърше носа, да измие интимните си части. С изключение на дишането и преглъщането на храната, той зависеше от другите за всичко.

Попитах Мори как успява да запази положителното си мислене в подобна ситуация.

— Много е интересно, Мич — обясни той. — Аз съм независима личност, затова първоначалното ми желание беше да се съпротивлявам на всичко — срещу това да ми помагат на излизане от колата, друг да ме облича. Срамувах се, защото нашата култура ни учи, че е срамно да не можеш сам да си избършеш задника. Но след това си рекох: „Забрави какво те е учила тази култура. И без това не си й обръщал голямо внимание през по-голямата част от живота си. Няма да се срамувам. Какво толкова?“

— И знаеш ли кое е най-странното?

Кое?

— Започнах да харесвам зависимостта си. И сега ми харесва, когато ме обръщат на една страна и ме мажат с крем, за да не

получавам рани от залежаване. Или когато ми попиват челото или ми масажират краката. Доставя ми удоволствие. Затварям очи и попивам всичко. И го усещам като нещо познато. Все едно, че отново ставаш малко дете. Някой те къпе. Някой те облича. Някой те бърше. Всички сме знаели как да бъдем деца. То е вътре в нас. Според мен, нужно е само да си спомним как да се радваме на всичко това... Истината е, че когато майка ни е държала, люляла и милвала по главата — никой от нас не е мислил за това. Всички копнеем по някакъв начин да се върнем към онези дни, когато някой се е грижел изцяло за нас — безусловна обич, безусловно внимание. Повечето от нас не са получили достатъчно... За себе си знам, че не е било достатъчно.

Погледнах Мори и изведнъж разбрах защо толкова се радва, когато се наведе да вдигна микрофона, да му оправя възглавниците или да му попия очите. Човешкото докосване. На седемдесет и осем години той даваше на околните като възрастен и получаваше като дете.

По-късно същия ден говорихме за остаряването. Или може би е редно да кажа — за страха от остаряването — поредният въпрос в списъка ми от въпроси, които не дават покой на моето поколение. По пътя насам от бостънското летище преброих всички реклами с млади и красиви хора. Красив младеж с каубойска шапка пуши цигара, две млади красавици се усмихват край шише шампоан, намусена тинейджърка с разкопчани джинси и сексапилна млада жена в черна кадифена рокля, застанали от двете страни на облечен с фрак мъж, и двете гушнаха по чаша със скоч.

Нито веднъж не видях лице, което да може да мине за по-възрастно от тридесет и пет. Казах на Мори, че вече се чувствам като преминал разцветата си, колкото и отчаяно да се старая да се задържа на върха. Не спирам да работя. Внимавам какво ям. Проверявам състоянието на косата си в огледалото. Минал бях през етапа да съобщавам гордо възрастта си — защото бях постигнал толкова много още съвсем млад — стигнал бях дотам да избягвам темата, защото вече бях наближил четиридесетте, а следователно и професионалната забрава.

Мори имаше по-добър поглед към остаряването.

— Не разбирам важноста, която се отдава на младостта — рече той. — Слушай, аз знам колко ужасна може да бъде младостта, затова не ми разправяй, че било толкова хубаво. Всички младежи, които са идвали при мен с амбициите си, с терзанията си, с чувството си за непълноценност, убедени, че животът е ужасен до такава степен, че искат да се самоубият...

— Освен всичко друго, на младите им липсва мъдрост. Те почти не разбират живота. Кой иска да живее всеки ден, когато не разбира какво става наоколо? Когато хората те манипулират, казват ти да си купиш този парфюм, за да бъдеш неотразим, или тези дънки, за да бъдеш секси — и ти им вярваш! Това са такива глупости.

Теб никога ли не те е било страх да остареееш?

— Мич, аз посрещам остаряването с радост.

С радост ли?

— Много просто. Остарявайки, човек научава повече. Ако си останеш на двадесет и две, ще бъдеш все толкова глупав и невежа, какъвто си бил на двадесет и две. Остаряването не е само упадък. То е и развитие. Не е само отрицателната мисъл, че ще умреш, а също и положителната мисъл, че разбираш, че ще умреш и поради това живееш по-добре.

Да, отвърнах аз, но ако остаряването е толкова хубаво, защо хората постоянно казват: „Ех, да можех да си върна младостта.“ Не съм чувал някой да казва: „Да можех сега да съм на шестдесет и пет.“

Той се засмя.

— Знаеш ли какво означава това? Недоволство от живота. Неудовлетворение от живота. Живот без смисъл. Защото ако си открил смисъла на живота си, не ти се иска да се връщаш назад. Искаш да вървиш напред. Искаш да видиш още и още. С нетърпение чакаш да станеш на шестдесет и пет.

— Слушай. Трябва да знаеш нещо. Всички млади хора трябва да го знаят. Ако постоянно се бориш с остаряването, винаги ще бъдеш нещастен, защото то при всички случаи ще се случи.

— И още нещо Мич.

Той сниши глас.

— Истината е, че един ден и ти ще умреш.

Кимнах.

— Няма значение какво си мислиш.

Знам.

— Но се надяваш — продължи той, — че дотогава има още много, много време.

Той затвори очи, видимо спокоен, после ме помоли да му оправя възглавниците под главата. Тялото му има нужда постоянно да се намества, за да му бъде удобно. На стола го подпират бели възглавници, жълт дунапен и сини хавлиени кърпи. На пръв поглед изглежда, че Мори е опакован като колетна пратка.

— Благодаря ти — прошепна той, докато аз намествах възглавниците.

Няма проблем, отвърнах.

— Какво си мислиш, Мич?

Замълчах преди да отговоря. Ами чудя се, отвърнах, как можеш да не завиждаш на по-младите и здрави хора.

— О, сигурно им завиждам.

Мори затвори очи.

— Завиждам им, че могат да отидат в спортния клуб или да поплуват. Или да танцуват. Най-вече за танците. Но когато завистта ме споходи, аз я изпитвам и след това я пускам да си ходи. Помниш ли какво ти казах за откъсването? Остави я да си върви. Кажи си: „Това е завист, сега ще се откъсна от нея.“ Продължи напред.

Той се закашля — продължителна, дрезгава кашлица — сложи хартиена кърпичка пред устата си и немощно се изплю в нея. Седях там и си мислех, че съм толкова по-силен от него, направо смехотворно, сякаш мога да го преметна през рамо и да го понеса като чувал с брашно. Чувствах се неловко от това свое превъзходство, защото никога не бях чувствал превъзходство спрямо него.

Как преодоляваш завистта си към...

— Какво?

Мен?

Той се засмя.

— Мич, за старите е невъзможно да не завиждат на младите. Но въпросът е в това да се приемаш такъв, какъвто си и това да те радва. Сега ти е времето да си на тридесет години. Аз съм изживял своите тридесет години и е дошло време да съм на седемдесет и осем. — Трябва да откриеш това, което е добро, истинско и красиво в живота ти

такъв, какъвто е сега. Ако се връщаш назад, започваш да се съревноваваш. А остаряването не е състезание.

Той издиша и сведе очи, сякаш наблюдаваше как дъхът му се разтваря във въздуха.

— Истината е, че във всички възрасти има по частица от мен. Аз съм на три години, на пет години, на тридесет и седем, на петдесет. Преживял съм ги всичките и знам какво е. Харесва ми да съм дете, когато е подходящо да съм дете. Харесва ми да съм мъдър старец, когато е подходящо да съм мъдър старец. Представи си всичко, което мога да бъда! Аз съм всички възрасти, чак до сегашната си. Разбираш ли?

Кимнах.

— Как да завиждам на твоето положение — та нали и аз съм бил там?

*„Съдбата покорява много същества,
ала едно е способно на саможертва.“*

У. Х. ОДЪН любимият поет
на Мори

ОСМИЯТ ВТОРНИК РАЗГОВАРЯМЕ ЗА ПАРИТЕ

Държах вестника така, че Мори да го вижда:

НЕ ИСКАМ НА НАДГРОБНАТА МИ ПЛОЧА ДА ПИШЕ:

„НИКОГА НЕ СЪМ БИЛ СОБСТВЕНИК НА
КОМУНИКАЦИОННА МРЕЖА“

Мори се разсмя, после поклати глава. Сутрешното слънце светеше през прозореца зад него и падаше върху розовите цветове на хибискуса върху перваза. Цитатът беше от Тед Търнър, милионерът, управляващ света на медиите, основател на СиЕнЕн, оплакващ се от невъзможността да грабне мрежата СиБиЕс при корпоративна мегасделка. Донесох на Мори статията тази сутрин, защото се питах, ако Търнър някога се озове в положението на стария ми преподавател — с немощно дишане, с тяло, което полека-лека се превръща във вкаменелост, а животът му изтича с всеки изминал ден — дали наистина щеше толкова да се вайка за една телевизионна мрежа?

— Всичко това е част от същия проблем, Мич — рече Мори. — Влагаме ценностите си не там, където трябва. И това води до живот, изпълнен с разочарования. Мисля, че трябва да си поговорим за това.

Мори беше концентриран. В живота му вече имаше добри дни и лоши дни. Днес му беше добър ден. Предната вечер в дома му изнесла представление една местна акапелна група и сега той разказваше впечатленията си толкова въодушевено, сякаш самата група „Инк спотс“ са му гостували. Мори обичаше музиката още преди да се разболе, но сега страстта му беше станала толкова силна, че чак плачеше. Понякога нощем слушаше опера със затворени очи, понесен от великолепните гласове.

— Трябваше да ги чуеш снощи, Мич. Такива звуци!

Мори винаги си е бил почитател на простите радости — пеене, смях, танци. Сега, повече от всякога, материалните неща нямаха почти никакво значение. Когато някой умре, все ще се намери кой да каже: „Нищо не може да се отнесе в гроба“. Мори знаеше това отдавна.

— В нашата страна промиват мозъците на хората — въздъхна Мори. — Знаеш ли как се промиват мозъци? Постоянно ти повтарят едно и също. А в нашата страна правят точно това. Хубаво е да имаш. Хубаво е да имаш повече пари. Хубаво е да притежаваш повече. Повечето е хубаво. Повечето е хубаво. Повтаряме го — и другите ни го повтарят — и така, докато в един момент на никого не му идва и на ум да мисли другояче. Съзнанието на средния човек е до такава степен размътено, че е изгубил всякаква представа кое е важно и кое не.

— Навсякъде, където съм бил, съм срещал хора, готови да налапат още нещо. Да налапат нова кола. Да налапат ново имущество. Да налапат най-новата играчка. А след това държат и да ти се похвалят: „Виж какво си имам! Виж какво си имам!“

— Знаеш ли какво съм си мислел винаги за това? Тези хора са толкова жадни за обич, че приемат всякакви заместители. Прегръщат материалните придобивки и очакват те да им отвърнат с прегръдка. Но никога не става така. Не можеш с материални неща да замениш обичта или нежността, или добротата, или другарството.

— Парите не могат да заместят нежността, властта не може да замести нежността. Аз, който седя тук и умирам, ще ти кажа, че когато имаш най-голяма нужда, нито парите, нито властта ще ти дадат усещането, което желаш, независимо колко пари и власт имаш.

Огледах се из кабинета на Мори. Същият беше както в деня, когато дойдох за пръв път. Книгите си седяха на същите места по лавиците. Същото бюро, отрупано с всякакви книжа и вестници. Другите стаи не бяха подновявани или преобзавеждани. Всъщност Мори не си беше купувал нищо ново — с изключение на медицинската апаратура — от много дълго време, от години. В деня, когато научил за неизлечимата си болест, загубил интерес към покупателната си способност.

Така че телевизорът му беше все същият стар модел, колата, която Шарлот караше, беше все същият стар модел, чиниите, приборите и кърпите — същите. Но въпреки това къщата се беше

променила драстично. Сега в нея имаше главно обич, обучение и общуване. Изпълнена беше с близостта на приятели и близки, с откровения и сълзи. Изпълнена беше с колеги, студенти и учители по медитация, терапевти и болногледачки, както и акапелни хорове. Станала беше в съвсем реален смисъл богата къща, въпреки че банковата сметка на Мори бързо се топеше.

— В нашата страна съществува огромно объркване между нещата, които искаме, и нещата, от които се нуждаем — продължава Мори. — Имаш нужда от храна, но искаш шоколадова мелба. Трябва да бъдеш откровен със себе си. Всъщност нямаш нужда от последния модел спортна кола, нямаш нужда от най-голямата къща. Истината е, че тези неща не ти носят удовлетворение. Знаеш ли кое всъщност носи удовлетворение?

Кое?

— Да предлагаш на другите това, което можеш да им дадеш.

Говориш като дете скаут.

— Нямам предвид парите, Мич. Имам предвид да им отделиш време. Да им обърнеш внимание. Да им разкажеш нещо. Не е толкова трудно. Наблизо откриха център за стари хора. Всеки ден там идват десетки старци. Ако си по-млад и имаш съответните умения, могат да те помолят да ходиш да им преподаваш. Да речем, че разбираш от компютри. Ходиш там и им преподаваш компютри. Посрещат те с отворени обятия. И са много благодарни. Така получаваш уважение, като предлагаш нещо, което имаш.

— Много са местата, където можеш да го направиш. Не е нужно да си голям специалист. В болниците и домовете има хора, които не искат нищо друго, освен някой да им обърне внимание. Поиграй на карти с някой самотен старец и ще откриеш ново уважение към себе си, защото си станал необходим някому.

— Помниш ли какво ти казах за намирането на смислен живот? Записал съм го, но вече го знам наизуст: Посвети се на обичта към другите, посвети се на хората край теб, посвети се на създаването на нещо, което ще ти даде смисъл и цел.

— Забелязваш ли — допълни той ухилено, — че не се споменава нищо за заплащане?

Записах си в бележника някои от думите на Мори. Правех го главно, защото не исках да вижда очите ми, да разбира как си мисля,

че през почти всичкото време след завършването ми съм се стремял и съм преследвал именно онези неща, които той заклеймяваше — големи играчки, по-хубава къща. Понеже работех сред заможни и известни спортисти, аз се успокоявах, че нуждите ми са реалистични, а алчността ми е незначителна в сравнение с тяхната.

Това беше само параван. Мори ме накара да го видя съвсем ясно.

— Мич, не се опитвай да се харесаш на хората на върха, остави, няма смисъл. Те и без това ще те гледат с презрение. А ако се опитваш да се докараш пред хората в низините, остави, пак няма смисъл. Те и без това само ще ти завиждат. Високият обществен пост няма да те доведе до никъде. Само откритото сърце и душа ще ти позволят да се движиш свободно сред хората.

Той замълча, после ме погледна.

— Аз умирам, нали така?

Да.

— Защо мислиш, че за мен е важно да изслушам проблемите на другите? Нима собствената ми болка и страдание не са ми достатъчни?

— Разбира се, че са. Но именно раздаването на другите е това, което ме кара да се чувствам жив. Не колата или къщата ми. Не това как изглеждам, като се видя в огледалото. Когато раздавам времето си, когато накарам някого да се засмее след като му е било мъчно, тогава се чувствам така, сякаш отново съм здрав.

— Прави само нещата, които извира от дъното на сърцето и душата ти. Когато постъпваш така, няма да се чувстваш неудовлетворен, няма да завиждаш, няма да желаеш да имаш нещо, което принадлежи на друг. Напротив, ще останеш удивен от полученото в замяна.

Той се закашля и посегна към звънчето, което стоеше на стола. Наложих се няколко пъти да се пресегне, накрая аз го вдигнах и го сложих в ръката му.

— Благодаря ти — прошепна той.

Разклати го едва-едва, за да повика Кони.

— Тоя Тед Търнър — рече Мори, — толкова ли не е могъл да измисли нещо друго за надгробната си плоча?

„Всяка вечер, когато заспивам, умирам.
А на сутринта, когато се събуждам, се раждам
отново.“

МАХАТМА ГАНДИ

ДЕВЕТИЯТ ВТОРНИК РАЗГОВАРЯМЕ ЗА ЛЮБОВТА, КОЯТО ПРОДЪЛЖАВА

Листата вече започваха да менят цвета си и пътят през Уест Нютън се превръщаше в живописна картина, изпълнена със златно и ръждиво. У дома в Детройт профсъюзната война беше в застой, всяка от страните обвиняваше другата, че отказва да контактува. Новините по телевизията бяха не по-малко потискащи. Някъде из затъntenите части на Кентъки трима мъже хвърлили от някакъв надлез парчета от надгробна плоча, при което строшили предното стъкло на минаващата отдолу кола и убили момиче, което отивало на религиозно поклонение заедно с родителите. В Калифорния процесът срещу О Джей Симпсън вървеше към заключителната си част и цялата страна тръпнеше в очакване. Дори по летищата бяха провесили телевизионни екрани, настроени на СиЕнЕн, за да може човек да се осведомява за развитието на процеса по пътя си към самолета.

Няколко пъти правих опити да се обадя на брат си в Испания. Оставях му съобщения, че действително трябва да говоря с него, че напоследък много мисля за нас двамата. Няколко седмици по-късно получих кратко съобщение, в което се казваше, че всичко било наред, че много съжалявал, но не му се говорело за болестта.

А моят стар преподавател се топеше не от разговорите за болестта си, а от самата болест. След последното ми посещение медицинската сестра му беше поставила катетър в пениса, откъдето урината се източваше през тръбичка и се събираше в торбичка, която стоеше на пода до стола му. Краката му имаха нужда от постоянни грижи (продължаваше да чувства болка, макар че не можеше да ги движи — поредната жестокост на ЛАС) и ако краката му не се намираха на точно определените сантиметри над дунапенените възглавници, изпитваше болки сякаш го бодат с вилица. Понякога, по средата на разговора Мори молеше гостите си да повдигнат крака му и

да го преместят на един пръст встрани или да му наместят главата така, че да лежи по-удобно върху разноцветните възглавници. Представяте ли си — да не можеш да преместиш собствената си глава?

При всяко мое посещение Мори сякаш все повече се смаляваше, а гръбнакът му сякаш приемаше изцяло формата на стола. Въпреки това, всяка сутрин той настояваше да го вдигнат от леглото и да го закарат в кабинета му и да го оставят там сред книгите и книгата му, при хибискусовото храстче на прозореца. Типично за него, той откриваше нещо философско в това.

— Обобщил съм го в последния си афоризъм — съобщи той.

Кажете да го чуя.

— „В кревата загива душата.“

Мори се засмя. Само той можеше да се смее на подобно нещо.

Обаждали му се от Нощния блок, дори самият Тед Копъл.

— Искат да направят още едно предаване за мен — сподели той.

— Но щели да изчакат.

Докога? Ти си вече на финалната права?

— Може би, все едно, остава ми още малко.

Не говори така.

— Съжалявам.

Не ми харесва това, дето искат да изчакат да угаснеш съвсем.

— Не ти харесва, защото те е грижа за мен, Мич — засмя се той, — може би твърде много драматизираш положението около мен. В това няма нищо лошо. А може би и аз се възползвам някак от ситуацията. Благодарение на тях моите думи достигат до милиони хора. Без тях нямаше да мога да го направя, нали? Така че това е един вид компромис.

Закашля се, а кашлицата постепенно прерасна в продължително гъргорене, което завърши с плюене в измачканата хартиена кърпичка.

— Все едно — продължи Мори, — казах им да не чакат прекалено дълго, защото гласът ми ще изчезне. А когато болестта стигне до дробовете ми, говоренето ще стане невъзможно, Вече ми е трудно да говоря продължително без почивка. Отказал съм вече на доста хора, които искат да дойдат да ме видят. А те са много, Мич. Но вече се уморявам лесно. Ако не мога да им отделя необходимото внимание, значи не мога да им помогна.

Погледнах касетофона с чувство на вина, сякаш крадах остатъците от ценното му време за говорене.

— Да престанем тогава, а? — попитах аз. — Няма ли да се изморяваш прекалено много?

Мори затвори очи и поклати глава. Изглеждаше така, сякаш чакаше някаква безмълвна болка да отмине.

— Не — рече той накрая. — Ние с теб трябва да продължим. Нали знаеш, че това е последната ни дипломна работа.

Последната ни дипломна работа.

— Трябва да я направим както трябва.

Сетих се за първата ни дипломна работа в колежа. Идеята, разбира се, беше на Мори. Убеди ме, че съм достатъчно кадърен да направя дипломна работа — нещо, което никога не ми беше идвало на ум.

И ето ни сега, отново заети с подобна дейност. Започнали от една идея. Умиращият говори с живия, разказва му каквото му е нужно да знае. Този път не бързах чак толкова да свърша.

— Вчера ми зададох интересен въпрос — рече Мори, загледан над рамото ми в окаченото на стената пано с оптимистични пожелания, подарък от приятели за седемдесетия му рожден ден. Всяко парченце от паното съдържаше различно послание: „КАРАЙ ВСЕ ТАКА НАПРЕД“, „НАЙ-ДОБРОТО ПРЕДСТОИ“, „МОРИ — ВИНАГИ №1 ПО ПСИХИКА И ДУХ!“

Какъв беше въпросът, попитах.

— Дали се безпокоя, че ще ме забравят след смъртта ми?

Е, безпокоиш ли се?

— Едва ли. През живота си съм бил свързан тясно с толкова много хора, А именно чрез любовта живееш дори след смъртта си.

Звучи като текст на песен: „чрез любовта живееш“.

Мори се разсмя.

— Може би. Само че, Мич, след всичко, което си говорим тук? Чуваш ли понякога гласа ми, когато се прибереш вкъщи? Когато си сам? Или в самолета? Или пък в колата?

Да, признах аз.

— Значи няма да ме забравиш след като умра. Спомняй си гласа ми и аз ще съм при теб.

Да си припомним за гласа ти.

— И няма нищо лошо, ако решиш да си поплачеш.
Мори. Опитваше се да ме разплаче още като първокурсник.
— Един ден ще успея — казваше той.
Да, да, отвърщах аз.

— Намислих какво искам да пише на гроба ми — рече той.
Не искам да чувам за надгробни плочи.
— Защо? Притеснява ли те?
Свих рамене.
— Тогава да не говорим за това.
Не, продължавай. Какво си намислил?
Мори млясна суетни.
— Мислех си за следното: „Учител докрай“.
Изчака малко да го осмисля.
Учител докрай.
— Добре ли е? — попита той.
Да, рекох. Много добре.

Много ми харесваше как Мори грейва, когато вляза при него. Знаем, че посрещаше така повечето хора, но това си беше необикновен талант, да успееш да накараш всеки посетител да се почувства така, сякаш тази усмивка е само за него.

— Ааа, приятелю, ти ли си? — възкликваше той с неясния си, писклив глас.

И не беше само поздравът. Когато Мори беше с някого, той наистина беше с него. Гледаше го право в очите и го слушаше сякаш на света няма други хора. Колко по-добре биха се разбирали хората, ако всеки път се срещаха по този начин — вместо троснатото обръщение на сервитьорката, на шофьора на автобуса или шефа?

— Смятам, че трябва да присъстваш изцяло — продължи Мори.
— Това означава, че трябва изцяло да бъдеш с човека, с когото си. Когато говоря с теб, Мич, аз се старая да се концентрирам само върху това, което става между нас. Не си мисля за нещо, което сме си казали преди седмица. Не си мисля за това какво ще стане в петък. Не си

мисля за поредното предаване с Копъл, нито за лекарствата, които взимам. Аз разговарям с теб. Мисля за теб.

Спомням си как навремето ни преподаваше същото в курса по групов процес в „Брандайс“. Тогава го отминах с пренебрежение, защото си мислех, че това не може да бъде част от учебната програма в един университетски курс. Да се учиш как да внимаваш? Че кое му е важното на това? Днес знам, че това е по-важно от почти всичко, на което са ме учили в колежа.

Мори протегна ръка към моята и докато му я подавах, усетих пристъп на чувство за вина. Пред мен беше човек, който можеше да прекарва всеки миг в самосъжаление, да проверява доколко е отпаднал организъмът му, да брои вдишванията и издишванията си. Много хора с далеч по-малки проблеми са до такава степен заети със себе си, че очите им стават като стъклени, ако говориш с тях повече от тридесет секунди. Те вече си мислят за друго — да се обадят на някого, да изпратят факс, мечтаят за любовника си. Превключват на пълно внимание едва когато свършиш да говориш, при което казват „аха“ или „О, да“ и се преструват, че са там.

— Част от проблема, Мич, е в това, че всички постоянно бързат нанякъде — заключи Мори. — Хората не са открили смисъла в живота си и затова се лутат насам-натам да го търсят. Мислят си за следващата си кола, следващата си къща, следващата работа. След което откриват, че тези неща са също толкова лишени от смисъл и продължават да тичат.

Когато веднъж започнеш да тичаш, намесих се аз, е много трудно да се спреш.

— Не е чак толкова трудно — рече той и поклати глава. — Знаеш ли аз какво правя? Когато някой иска да ме изпревари — докато още можех да карам — вдигам ръка...

Той се опита да го направи, но ръката му едва-едва се повдигна на около петнадесет сантиметра.

— ... вдигах ръка, сякаш, за да направя отрицателен жест, след което махвах и се усмихвах. Вместо да им покажеш среден пръст, пускаш ги да минат и им се усмихваш. И знаеш ли какво? Често се случваше да ми отвърнат с усмивка. Всъщност, на мен не ми се е налагало да влагам толкова сили в колата си. Винаги съм предпочитал да ги влагам в отношенията си с хората.

И той го правеше по-добре от всеки друг. Хората, които сядаха да поговорят с него, виждаха как очите му се навлажняват, когато му казват нещо тъжно, или потъват в мрежа от ситни бръчици, когато чуе някой наистина страхотен виц. Винаги беше готов да покаже открито чувството, което толкова често отсъства у хората от моето следвоенно поколение. Ние сме майстори в областта на незначителните разговори: „Какво работиш?“, „Къде живееш?“. Но действително да изслушаме някого — без да се опитваме да му продадем нещо, да го свалим, да го вербуваме за нещо или да спечелим нещо в замяна — колко често ни се случва това днес? Според мен, повечето посетители на Мори през последните месеци идваха не толкова, за да му засвидетелстват внимание, колкото заради вниманието, което той им обръщаше. Въпреки личната си болка и страдание, този дребничък старец ги изслушваше така, както хората винаги бяха мечтали да бъдат изслушани.

Казах му, че всеки би искал да има баща като него.

— Е — рече той и притвори очи, — имам известен опит в тази област...

— Мори видял баща си за последен път в градската морга, Чарли Шуорц бил тих човечец, който обичал да си чете вестника сам, под светлината на улична лампа на Тремънт авеню в Бронкс. Всяка вечер, докато Мори бил още малък, Чарли излизал да се разходи след вечеря. Той бил дребничък руснак, с червендалесто лице и гъста сива коса. Мори и брат му Дейвид гледали през прозореца как се облягал на стълба на уличната лампа, а Мори си мечтаел баща му да влезе вътре и да си поговори с тях, но той почти никога не го правел. Нито ги завивал вечер, нито ги целувал за лека нощ.

Мори всеки път се заклевал, че ако някога има деца, винаги ще ги завива и ще ги целува за лека нощ, Години по-късно, когато вече имал деца, наистина го правел.

Междувременно, докато Мори отглеждал собствените си деца, Чарли живеел в Бронкс. И продължавал да прави вечерната си разходка. Продължавал все така да чете вечерния си вестник. Една вечер излязъл пак след вечеря. На няколко пресечки от дома му го спрели двама бандити.

— Давай парите — рекъл единият и извадил пистолет.

Уплашен, Чарли хвърлил портфейла си и хукнал да бяга. Тичал ли, тичал из улиците, докато стигнал до дома на свой роднина, където припаднал на верандата.

Инфаркт.

Починал още същата нощ.

Извикали Мори да идентифицира трупа. Той отлетял за Ню Йорк и отишъл в моргата. Завели го в мазето, в хладилната зала, където държали труповете.

— Това баща ви ли е? — попитал дежурният.

Мори погледнал трупа зад стъклото, трупа на човека, който го бил хокал, поучавал и учил на работа, който мълчал, когато Мори искал да говори, който бил казал на Мори да преглъща мълчешком спомените за майка си, когато той изгарял от желание да ги сподели с всички.

Той кимнал и си тръгнал. Ужасът от онази зала, разказваше той по-късно, отнел всичките му сили. Заплакал едва няколко дни по-късно.

И все пак смъртта на баща му помогнала на Мори да се подготви за собствената си смърт. Едно знаел със сигурност: ще падне голямо прегръщане, целуване, разговори и смях, и няма да остане нито едно неизречено „сбогом“ — всичко, което не могъл да направи с майка си и баща си.

Когато ударел последният час, Мори искал любимите му хора да са наблизко и да знаят какво става с него. Никой нямало да научи по телефона или с телеграма, нито да трябва да се взира през стъкленото прозорче в някакво си непознато, студено подземие.

В южноамериканските тропически гори живее темето десана, което схваща света като постоянна величина от енергия, изпълваща всички живи същества. Всяко раждане следователно означава смърт, а всяка смърт води до раждане. По такъв начин енергията във вселената си остава непроменена.

Когато ловуват, хората от племето десана знаят, че убитите от тях животни оставят празнина в кладенеца на вселената. Но те вярват, че тази дупка ще бъде запълнена от душите на ловците

десана, когато те умрат. Ако хората не умираха, нямаше да има птички и риби, които да се раждат. На мен тази идея много ми харесва. На Мори също. Колкото повече приближава мигът на последното сбогуване, толкова повече му се струва, че всички сме създания, населяващи една и съща гора. Каквото вземем, трябва да го възстановим.

— Справедливо е — казва той.

ДЕСЕТИЯТ ВТОРНИК РАЗГОВАРЯМЕ ЗА БРАКА

Доведох на Мори гостенка. Съпругата ми. Молеше ме да го направя още от първото ми посещение.

— Кога ще ме запознаеш с Джанин? Кога ще ми я доведеш?

Винаги намирах разни извинения до преди няколко дни, когато се обадох да го чуя как е.

Нужно му беше доста време да стигне до телефона. А когато успя, чух суетене край слушалката, която някой трябваше да държи до ухото му. Вече не можеше сам да я държи.

— Здравеййй — задъхано успя да изрече той.

— Добре ли си, треньоре?

Чух го как издиша.

— Мич... днес треньорът ти... не е в особено добра форма.

Напоследък спял все по-трудно. Нужно му било да диша с кислородния апарат почти всяка нощ, а кашлицата му била направо ужасяваща. Пристъпите продължавали понякога цял час и не се знаело дали въобще ще престанат. Той винаги казваше, че ще умре, когато болестта обхване белите му дробове. Потреперих при мисълта, че смъртта е толкова близо.

— Ще се видим във вторник, рекох. Тогава ще си в по-добра форма.

— Мич.

— Да.

— При теб ли е съпругата ти?

Тя седеше до мен.

— Дай ми я. Искам да чуя гласа й.

Да ви кажа, имам късмет да живея с жена, надарена със значително по-голямо милосърдие от мен. Макар да не се познаваше лично с Мори, тя взе слушалката — аз на нейно място щях да тръсна глава и да прошепна: „Няма ме! Няма ме!“ — и само след миг тя си говореше със стария ми преподавател сякаш се познаваха от училище.

Почувствах го, макар че не чувах нищо повече от „Аха... Мич ми е казал... О, да, благодаря...“

После затвори и рече:

— Следващия път и аз идвам с теб.

И това беше.

И сега двамата седяхме в кабинета на Мори край лежащия му стол. По собствените му думи, Мори бил безопасен като кавалер, и макар често да се налагаше да спираме заради кашлицата му или за да използва тоалетната, той черпеше нови сили от присъствието на Джанин в стаята. Разглеждаше сватбените ни снимки, които Джанин беше донесла.

— Значи си от Детройт — рече Мори.

Да, потвърди Джанин.

— Преподавал съм в Детройт една година, в края на четиридесетте. Сещам се за една смешна случка от това време.

Спря да си издуха носа. Пресегна се неуверено за хартиена кърпичка, аз му я подадох и той се изсекна немощно. Притиснах я лекичко към ноздрите му, после я издърпах, както майка помага на дете на задната седалка в колата.

— Благодаря ти, Мич.

Той погледна към Джанин.

— Той ми е помощник.

Джанин се засмя.

— Както и да е. Моята случка. В университета имаше група социолози и често играехме на покер с другите от колежа, включително и с един хирург. Една вечер, след играта, той рече: „Мори, искам да дойда да те видя как работиш.“

Добре, рекох аз. Така че той дойде в един от часовете ми да гледа как преподавам. След часа рече: „Добре, а сега, искаш ли ти да ме видиш как работя? Утре вечер имам операция.“ Искан да му върна жеста, затова приех. Заведе ме в болницата и ми каза: „Измий се, сложи си маска и облечи престилка.“ И в следващия момент се озовах до него в операционната. На масата лежеше пациентката, гола от кръста надолу. Той взе ножа и хряс! — разпра я! На мен направо... — Мори вдигна пръст и го завъртя в кръг — ми се зави свят. Ще припадна. Толкова кръв. Ужас. Сестрата до мен вика: „Какво става, докторе?“, а аз викам: „Никакъв доктор не съм! Искан да изляза!“

Разсмяхме се, Мори също се разсмя, доколкото можеше с немощното си дишане. От седмици насам не си спомнях да е разказвал подобна история. Колко странно, рекох си, че навремето е щял да припадне от вида на болестта на другото, а сега как храбро понася собственото си страдание.

Кони почука на вратата да каже, че обядът на Мори е готов. Не беше морковена супа със зеленчукови кюфтета и макарони по гръцки, които бях донесъл сутринта от „Хляб и зрелища“. Макар че се стараех да нося най-леките и меки храни, Мори не можеше да дъвче и преглъща дори тях. Хранеше се предимно с течни неща и от време на време по някоя кифла, напоена и размекната, така че да може да я поеме. Шарлот му пасираше почти всичко. Хранеше се през сламка. Аз продължавах да пазарувам всяка седмица и влизах вътре с торбите, за да му ги покажа, но то беше главно, за да видя изражението на лицето му. Когато отворех хладилника, виждах, че вътре е претъпкано със съдини. Сигурно се надявах, че един ден ще можем пак да се наобядваме заедно както преди и аз ще го гледам как се храни небрежно и говори с пълна уста, пръскайки радостно трохи навред около себе си. Напразни надежди.

— Е... Джанин — обади се Мори.

Тя се усмихна.

— Прекрасна си. Дай ми ръка.

Даде му я.

— Мич ми каза, че си певица.

Така е, отвърна Джанин.

— Казва, че си страхотна.

О, смее се тя. Не. Той само така разправя.

Мори вдигна вежди.

— Ще ми изпееш ли нещо?

Откакто се познаваме с Джанин, хората постоянно я молят за това. Когато разберат, че си професионален певец, хората винаги казват: „Изпей ни нещо“. Свенлива по отношение на дарбата си и перфекционистка по отношение на условията, Джанин никога не го правеше. Отказваше им учтиво. Затова очаквах и сега да постъпи така.

И тогава тя запя:

*Мисълта за теб
ме кара да забравя
малките неща, които всеки прави...*

Песента беше от 30-те години, написана от Рей Ноубъл, и Джанин я изпя много мило, без да откъсва очи от Мори. Още веднъж се удивих на уменията му да изтръгва емоции от хора, които иначе са доста сдържани. Мори притвори очи, за да попие всяка нота. Топлият глас на жена ми изпълни стаята и по лицето на Мори се разля широка усмивка. И макар тялото му да беше вдървено като чувал с пясък, човек почти го виждаше как танцува вътрешно.

*Виждам лика ти във всяко цвете,
очите във всяка звезда,
само мисълта за теб
мисълта за теб,
любов моя...*

Когато свърши, Мори отвори очи и по бузите му потекоха сълзи. През всичките години, когато бях слушал съпругата си да пее, аз не я бях чувал нито веднъж така, както Мори я чу в този миг.

Бракът. Почти не познавам хора, които да нямат проблеми с него. За някои е проблем да се оженят, някои имат проблем да се измъкнат от брака. Моето поколение се бореше с отговорностите на брака, сякаш са страшен алигатор в черно блато. Свикнал бях да присъствам на сватби, където поздравявам двойката, и да не се изненадвам, когато след няколко години срещна младоженеца да седи в ресторант с някоя по-млада жена, която представя като своя позната.

— Ние се разделихме с еди-кой-си — обяснява той.

Защо имаме такива проблеми, попитах Мори. След като чаках седем години да направя предложение на Джанин, започвам да се чудя

дали хората на моята възраст са наистина по-предпазливи или просто са по-себични от предишните поколения?

— Жал ми е за твоето поколение — отвърна той. — В нашата култура е изключително важно да откриеш връзка, основаваща се на обич, защото голяма част от тази култура не ти дава този род неща. Но горките деца днес или са прекалено големи егоисти, за да създадат подобна връзка, или се хвърлят с главата напред в брака и се развеждат след шест месеца. Не знаят какво търсят в партньора си. Не знаят кои са те самите — откъде тогава да знаят за кого се женят?

Мори въздъхна. Толкова много нещастни влюбени се бяха обръщали към него за съвет, докато беше преподавател.

— Тъжно е, защото да имаш любим човек е много важно. Това се разбира най-добре, когато се озовеш в положение като моето, когато нещо не ти е наред. Да имаш приятели е чудесно, но приятелите няма да бъдат при теб през нощта, когато кашлицата те дави, не можеш да спиш и имаш нужда някой да поседне наблизо, да те утеши, да се опита да ти помогне.

Шарлот и Мори, които се познаваха от студентските си години, бяха женени от четиридесет и четири години. Наблюдавах ги и сега, когато тя му напомняше да си вземе лекарствата или идваше да го погали по врата или да поговори с него за синовете им. Двамата бяха един екип, често нямаха нужда от друго освен от един мълчалив поглед, за да разберат какво мисли другият. Шарлот беше позатворена, не беше като Мори, но знам колко много я уважаваше той, защото понякога, докато си говорехме, той казваше: „На Шарлот може би няма да ѝ е приятно да говоря за това“ и така слагаше край на темата. Само тогава Мори премълчаваше нещо.

— Едно нещо съм научил за брака — рече той. — Чрез него се подлагаш на проверка. Откриваш какъв си ти, какъв е другият, съответствате ли си, или не.

Има ли някакъв начин да се разбере дали един брак ще бъде успешен? Мори се усмихна.

— Нещата не са така прости, Мич.

Знам.

— И все пак има няколко правила, които знам, че са верни, що се отнася до любовта и брака: Ако не уважаваш другия, ще има да патиш. Ако не умееш да правиш компромиси, ще има да патиш. Ако не можеш

да говориш открито за това, което става между вас двамата, ще има да патиш. И ако нямаш стабилна ценностна система в живота си, ще има да патиш. Наложително е да имате сходни ценностни системи.

— А най-важната от тези ценности, Мич?

— Да.

— Вярата, че бракът ви е особено важен.

Той подсмръкна и за миг затвори очи.

— Лично аз — въздъхна той без да отваря очи — смятам, че бракът е изключително важно нещо и човек пропуска страшно много, ако не го опита.

И завърши темата с цитат от стихотворението, в което вярваше като в молитва:

— „Обичайте се или мрете.“

Добре тогава, имам въпрос, казвам аз на Мори. Костеливите му пръсти държат очилата, овесени на гърдите му, които се надигат и спадат при всяко извоювано с мъка вдишване.

— Какъв е въпросът? — пита той.

Нали помниш Книгата на Йов?

— От Библията ли?

Точно така. Йов бил добър човек, но Бог му пратил страдания. За да изпита вярата му.

— Да, помня.

Взел му всичко, което имал, къщата, парите, близките...

— Здравето.

Да, разболял го.

— За да изпита вярата му.

Точно така. За да изпита вярата му. Именно затова се питах...

— Какво се питаше?

Ти какво мислиш за това?

Мори започва да кашля страшно. Ръцете му се тресат безпомощно отстрани на тялото му.

— Аз мисля — казва той с усмивка, — че Бог малко е прекалил.

ЕДИНАДЕСЕТИЯТ ВТОРНИК

РАЗГОВАРЯМЕ ЗА НАШАТА КУЛТУРА

— Удари го по-силно.

Аз удрям Мори по гърба.

— По-силно.

Отново го удрям.

— По-нагоре, към раменете... сега по-надолу.

Мори, по долнище на пижама, лежи на една страна в леглото, с лице, забито във възглавницата, с отворена уста. Физиотерапевтката ме учи как да изкарвам отровата от дробовете му — той има постоянна нужда, защото иначе секретът ще се сгъсти и няма да може да диша.

— Винаги... съм знаел... че ти се иска... да ме удариш — на пресекулки реди Мори.

Да, шегувам се аз, докато налагам с юмрук по бялата му като алабастр кожа на гърба. Това е за онази петица дете ми писа във втори курс. Пляс!

Всички се размиваме с неловкия смях, типичен за подобни случаи, да не би дяволът да подслушва наблизко. Сценката би могла да бъде забавна, ако за всички нас не беше ясно, че това е последната гимнастика преди смъртта. Болестта на Мори беше опасно близо до последната фронтова линия на съпротивителните му сили, белите дробове. Той постоянно предричаше, че ще умре от задушаване, а аз не можех да си представя по-ужасен начин да умреш. Понякога затваряше очи и се опитваше да поеме въздух с уста и нос и изглеждаше така, сякаш се напруга да повдигне корабна котва.

Беше началото на октомври, време отново да навлечем връхните дрехи, листата стояха натрупани на камари в предните дворове на Уест Нютън. Физиотерапевтката на Мори беше пристигнала по-рано, а аз обикновено гледах да се махна от стаята, когато при него имаше лекари и сестри. Но седмиците минаваха, времето ни изтичаше и аз обръщах все по-малко внимание на притесненията от физически характер. Искях да бъда при него. Искях да видя всичко. Това не беше

типично за мен, но кое ли от случилите ми се през последните месеци неща в дома на Мори беше?

Затова сега наблюдавах как физиотерапевтката раздвижва Мори в леглото, тупа го по гърба, пита го дали усеща как секретът вътре се отделя. И когато спря за почивка, попита дали не искам и аз да опитам. Съгласих се. Мори, с лице върху възглавницата, се засмя.

— Само по-леко — рече той. — Стар човек съм. Взех да барабаня по гърба и страните му, като удрях на различни места, следвайки нейните инструкции. Беше ми неприятно, когато Мори лежеше в леглото по каквато и да било причина (последният му афоризъм: „В кревата загива душата“, звънеше в ушите ми), свит на една страна, той изглежда толкова смален, толкова посърнал, приличаше повече на момченце, отколкото на възрастен човек. Забелязах бледния цвят на кожата му, белите косми по тялото, безпомощно отпуснатите ръце. Замислих се за това колко време отделяме, за да поддържаме и оформяме телата си, вдигаме тежести, правим коремни преси, а накрая природата ни отнема всичко. Под пръстите си усещах отпуснатата плът на Мори и го налагах здраво, както ме бяха инструктирали. Искаше ми се да бия по стените вместо по гърба му.

— Мич? — едва успя да изрече Мори с пресеклив от ударите по гърба му глас.

— Тъхъ?

— Кога... съм ти... писал... петица?

Мори вярваше, че у всеки човек е заложено нещо добро. Но също така виждаше и в какво могат да се превърнат хората.

— Хората стават зли, когато се почувстват застрашени — рече той по-късно същия ден — и това се дължи на нашата култура. На икономиката ни. Дори хората, които имат работа, се чувстват застрашени, защото се страхуват да не я изгубят. А когато се почувстваш застрашен, започваш да се грижиш единствено за себе си. Започваш да боготвориш парите. Всичко това е част от нашата култура.

Той издиша.

— И заради това аз не й вярвам.

Кимнах и стиснах ръката му. Вече редовно се държахме за ръце. За мен това беше още една промяна. Неща, които преди ме караха да се чувствам неловко и от които се гнусях, сега бяха нещо обичайно. Изпълнената със зеленикава течност торбичка, с която беше свързан катетърът му, лежеше до крака ми, близо до неговия стол. Няколко месеца по-рано това би ме отвратило; сега просто не го забелязвах. Същото беше и с миризмата в стаята, след като Мори беше използвал тоалетната. Той не можеше да си позволи свободата на придвижване от едно помещение в друго, не можеше да затвори след себе си вратата на тоалетната, като преди това я напръска с освежителя за въздух. Тук беше леглото му, тук беше инвалидната му количка и това беше животът му. Ако моят живот беше натикан в подобен напръстник, едва ли щях да го ароматизирам по-добре.

— Ето какво имам предвид под изграждането на своя собствена, малка субкултура — заобяснява Мори. — Не казвам, че трябва да пренебрегнеш всички правила на обществото, в което живееш. Аз не се разхождам наоколо гол, например. Не минавам на червено. Мога да се съобразявам с дребните неща. Но големите неща — как да мислиш, какво да цениш — това трябва да решиш сам. Не можеш да позволиш на всеки — или на всяко общество — да решава вместо теб.

— Да вземем моето състояние. Нещата, от които би следвало да се срамувам — че не мога да ходя, че не мога сам да си избърша задника, че понякога се будя сутрин и ми се плаче — сами по себе си това не са срамни неща.

— Същото се отнася и за жените, които смятат, че не са достатъчно стройни, или мъжете, които смятат, че не са достатъчно богати. Това са все неща, които нашата култура иска да ни натрапи. Не им вярвай.

Попитах Мори защо на младини не е отишъл да живее някъде другаде.

— Къде?

Не знам. В Южна Америка. Нова Гвинея. Някъде, където хората не са толкова себични, както в Съединените щати.

— Всяко общество си има своите проблеми — рече Мори и повдигна вежди, което беше най-близкият, възможен за него жест, до повдигане на раменете. — И според мен начинът не е в това да

избягаш. Трябва да се потрудиш да си изградиш своя собствена култура.

— Виж какво, независимо къде живееш, най-големият недостатък на нас, хората, е липсата на далновидност. Не виждаме какво бихме могли да бъдем. Би трябвало да видим заложения у нас потенциал, да се напрегнем да постигнем всичко, което бихме могли да бъдем. Но ако хората наоколо ти казват: „Аз си искам своето сега, веднага“, накрая се стига дотам, че има неколцина, които притежават всичко, но има и армия, която пречи на бедните да надигнат глава и да им го отнемат.

Мори се е загледал през рамото ми в прозореца отзад. Понякога се чува някой минаващ камион или по-силен пристъп на вятъра. Спря поглед за малко на къщите на съседите си, после продължи.

— Проблемът, Мич, е в това, че не вярваме, че сме толкова еднакви, колкото всъщност сме. Бели и черни, католици и протестанти, мъже и жени. Ако се мислехме за еднакви, може би щяхме с повече ентузиазъм да се приобщим към голямото човешко семейство на този свят и да обичаме и да се грижим за него, както обичаме и се грижим за най-близките си.

— Повярвай ми, когато умираш, виждаш, че всичко това е така. Всички тръгваме от едно място — раждането — и всички стигаме до един край — смъртта. Тогава, каква е разликата?

— Инвестирай в човешкото семейство. Инвестирай в хората. Изгради си свое малко общество от хора, които обичаш и които те обичат.

Той стисна лекичко ръката ми. Аз му отвърнах с по-силно стискане. И както на онези състезания по панаирите, където удряш с чук и гледаш колко високо ще се вдигне дискът, така и аз почти видях как телесната топлина се издига в гърдите и шията на Мори, в страните и очите му. Той се засмя.

— В самото начало на живота ни, докато сме още пеленачета, имаме нужда от други хора, за да оцелеем, нали така? В края на живота, когато станем такива, какъвто съм аз сега, отново имаме нужда от други хора, нали така?

Гласът му се превърна в шепот.

— Тайната обаче е следната: между тези два момента също имаме нужда от други хора.

По-късно следобед двамата с Кони отидохме в спалнята да видим крайното заключение на съдебните заседатели по делото на О Джей Симпсън. Сцената беше напрегната, всички обвиняеми с лице към съдебните заседатели, Симпсън, в синята си риза, заобиколен от цяла армия адвокати, прокурорите, желаещи да го вкарат зад решетките, застанали само на няколко крачки от него. Когато председателят на журито съдебни заседатели прочете присъдата: „Невинен“, Кони извика:

— Боже мили!

Гледахме как Симпсън прегръща адвокатите си. Слушахме как коментаторите се опитват да обяснят смисъла на всичко това. Видяхме тълпите чернокожи, празнуващи на улицата пред съда, както и тълпите бели, насядали в ресторантите. Решението беше приветствано като историческо събитие, макар че всекидневно се извършват убийства. Кони излезе в антрето. Какво повече има да гледа.

Чух как вратата на кабинета на Мори се затвори. Продължих да зяпам в телевизора. Всички по света го гледат, рекох си. Тогава, от съседната стая, чух как преместват Мори от стола му и се засмях. Точно когато „Процесът на Века“ достигна драматичната си развръзка, моят стар преподавател седнаше на тоалетната.

Годината е 1979, играем баскетбол в салона на „Брандайс“. Отборът се справя добре и агитката от студенти започва да скандира: „Първи! Първи!“ Мори е седнал наблизо. Скандирането го озадачава. В един момент, наред виковете „Първи!“, той става и изкрещява:

— Какво му е лошото да си втори?

Студентите го гледат. Престават да викат. Той си сядва, усмихнат победоносно.

УЧЕБНИЯТ ФИЛМ, ТРЕТА ЧАСТ

Екипът на Нощния блок пристига за трети, последен път. Цялата атмосфера на събитието този път е по-различна. Не толкова интервю, колкото тъжно сбогуване. Тед Копъл се беше обаждал няколко пъти преди да дойде и беше питал Мори:

— Ще се справиш ли?

Мори заявил, че не е съвсем сигурен дали ще може.

— Вече постоянно съм уморен, Тед. Непрекъснато се давя. Ако аз не успея да кажа нещо, ще го кажеш ли ти вместо мен?

— Разбира се — отвърнал Копъл.

След което, обичайно стоически настроеният водещ, допълнил:

— Ако не искаш да го правим, няма проблем, Мори. Просто ще дойда да си вземем сбогом.

По-късно Мори се ухили дяволито и рече:

— Май успях да го спечеля.

Така си и беше. Копъл наричаше Мори свой „приятел“. Старият ми преподавател беше успял да предизвика състрадание дори у хората от телевизията.

За интервюто, което се състоя в петък следобед, Мори беше облечен със същата риза, както предния ден. По това време си сменяше ризите веднъж на два дни, а днес все още не беше изтекъл вторият ден — откъде накъде ще си нарушава стереотипа?

За разлика от предишните две предавания на Копъл, това беше проведено изцяло в кабинета, където Мори вече трайно беше пленник на инвалидната си количка. Копъл, който още на влизане целуна стария ми преподавател, сега трябваше да се навре до библиотечката, за да може да го хване камерата.

Преди да започнат, Копъл се поинтересува за развитието на болестта.

— Какво е положението, Мори?

Мори едва-едва повдигна ръка, до стомаха си. Повече не можеше.

Копъл получи отговор на въпроса си.

Камерата заработи — трето, последно интервю. Копъл попита дали Мори се страхува повече сега, когато смъртта съвсем е наближила. Мори отвърна, че не; честно казано, дори се страхувал по-малко. Обясни, че вече не се интересува особено от външния свят, не държи да му четат вестниците редовно, не се занимава толкова много с кореспонденцията, вместо това слуша повече музика и гледа през прозореца как листата променят цвета си.

И други хора страдаха от ЛАС, Мори беше наясно с това, някои от тях доста известни, например Стивън Хокинг, великолепният физик и автор на „Кратка история на времето“. Той живееше с дупка в гърлото, говореше с помощта на компютърен синтезатор, пишеше думите, премигвайки с очи, като движенията му се предават на специален сензор.

Това е наистина възхитително, но не е начинът, по който Мори би искал да живее. Той каза на Копъл, че знае кога би бил подходящият момент да се сбогува.

— За мен, Тед, животът означава, че мога да откликна на нуждите на другите. Означава да мога да покажа чувствата си. Да говоря с хората. Да съпреживявам заедно с тях...

Той издиша.

— Когато всичко това свърши, край с Мори.

Разговаряха като приятели. Както и при предните две интервюта, Копъл зададе въпроса за „теста с бърсането на задника“ — надявайки се може би на шеговит отговор. Но Мори беше твърде уморен, за да се усмихне. Той поклати глава.

— Вече не мога да седя изправен на тоалетната, така че се налага през цялото време да ме държат. Когато свърша, се налага да ме избършат. Дотам се стигна.

Сподели с Копъл, че иска да умре спокойно. Каза му последния си афоризъм:

— Не се предавай бързо, но и не се задържай прекалено.

Копъл кимна измъчено. Минали бяха едва шест месеца от първото предаване на Нощния блок, а Мори Шуорц очевидно наближаваше края. Стопил се беше пред очите на целокупната нация, телевизионен мини-сериал за смъртта. Но докато тялото му се разпадаше, личността му светеше все по-ярко. Към края на интервюто

камерата показва Мори в близък план — Копъл въобще не се виждаше на екрана, само гласът му се чуваше зад кадър — водещият попита стария ми преподавател дали иска да каже нещо на милионите зрители, които се вълнуват от съдбата му. Макар думите на водещия да нямаха подобна цел, аз не можех да се сдържа да не ги сравня с последната дума на обречения на смърт.

— Бъдете състрадателни — прошепна Мори. — И се грижете един за друг. Ако успеем да се научим на това, светът би станал много по-добър.

Пое въздух и добави своята любима мантра:

— „Обичайте се или мрете.“

С това интервюто завърши. Но кой знае защо операторите оставиха камерите да работят и така се записа една финална сцена.

Добре се справи — поздрави го Копъл.

Мори се усмихна немощно.

— Направих каквото можах — прошепна той.

— Както винаги.

— Тед, болестта вече чука на вратата на духа ми. Но духа си няма да ѝ дам. Нека вземе тялото ми. Няма да ѝ дам духа си.

Копъл едва сдържаха сълзите си.

— Добре, добре се справяш.

— Така ли мислиш?

Мори врътна очи към тавана.

— Вече се пазарим с Онзи горе. Питам го: „Ще ме вземеш ли при ангелите?“

За пръв път Мори признаваше, че говори с Бог.

ДВНАДЕСЕТИЯТ ВТОРНИК РАЗГОВАРЯМЕ ЗА ПРОШКАТА

Прости на себе си преди да умреш. После прости и на другите.

Минали бяха няколко дни от интервюто за Нощния блок. Навън беше дъждовито и мрачно, Мори лежеше завит с одеяло. Седнах на крайчеца на лежащия му стол, хванал босите му крака. Краката му бяха покрити с мазоли, сгърчени, с пожълтели нокти. Носех малко шишенце с лосион, намазах ръцете си и започнах да разтривам глезените му.

Това беше още едно нещо, което бях наблюдавал как правят болногледачките и сега, опитвайки се да бъда с него колкото мога повече, бях пожелал да го направя сам. Болестта не позволяваше на Мори да помръдне пръстите на краката си, но продължаваше да усеща болката, а масажите му помагаша да я преодолее. Освен това, Мори обичаше да го докосват и гаят. На този етап аз бях готов да направя всичко, което би могло да го зарадва.

— Мич — рече той, връщайки се на темата за прошката. — Няма смисъл да отмъщаваш или да се инатиш. За тези неща — въздъхна той, — за тези неща в живота си най-много съжалявам. Гордост. Суета. Защо правим всичко, което правим?

Въпросът ми беше за значението на прошката. Гледал бях разни филми, в които патриархът на семейството е на смъртно легло и вика при себе си своя отчужден син, за да се сдобрят преди да си отиде от този свят. Интересно ми беше дали Мори чувства нещо подобно, внезапна нужда да каже „Прощавай“ преди да умре.

Мори кимна.

— Виждаш ли тази скулптура?

Той наклони глава в посока на бюста, изправен на полицата на отсрещната стена в кабинета му. Почти не го бях забелязвал досега. Бронзова отливка, изобразяваща лице на четиридесет и няколко годишен мъж, с вратовръзка и буен перчем над челото.

— Това съм аз — рече Мори. — Един приятел ми го направи преди тридесетина години. Казваше се Норман. Навремето прекарвахме повечето време заедно. Ходехме да плуваме. Возехме се до Ню Йорк. Покани ме на гости в дома си в Кеймбридж и ми направи този бюст, позирах му в мазето. Няколко седмици се труди, но много искаше да го направи както трябва.

Загледах се в лицето. Колко странно — видях Мори в триизмерно изображение, толкова здрав, толкова млад, да ни наблюдава отгоре, докато си приказваме. Дори направен от бронз, той имаше закачлив вид, приятелят му явно беше успял да скулптира и част от духа му.

— А ето и тъжната част от историята — продължи Мори. — Норман и съпругата му се преместиха да живеят в Чикаго. Малко след това, съпругата ми, Шарлот трябваше да се подложи на сериозна операция. Норман и жена му така и не се обадиха. Аз знаех, че знаят. Двамата с Шарлот се почувствахме много обидени, защото изобщо не се обадиха да се поинтересуват как е тя. Така пропаднаха приятелските ни отношения.

— През годините се срещяхме няколко пъти с Норман и той всеки път искаше да се сбlijим отново, но аз не бях съгласен. Обясненията му не ме задоволяваха. Бях горд. Отминавах ги с вдигане на рамене.

Гласът му се задави.

— Мич... преди няколко години... той умря от рак. Много ми е мъчно. Така и не се видяхме. Не събрах сили да му простя. Сега сърцето ме боли...

Мори отново заплака, тихичко, кротко, понеже главата му беше облегната назад, сълзите се търкаляха отстрани по лицето му преди да достигнат до устните.

Съжалявам, рекох.

— Недей — прошепна той. — В сълзите няма нищо лошо.

Продължавах да разтривам безжизнените му крака с лосиона. Поплака няколко минутки, сам със спомените си.

— Не само на другите трябва да прощаваме, Мич — прошепна той накрая. — Трябва да прощаваме и на себе си.

На себе си?

— Да. За всичко, което не сме направили. За всичко, което е трябвало да направим. Човек не може цял живот да съжالياва за това, което е трябвало да стане, но не е станало. Това не помага, когато стигнеш там, където съм аз сега.

— Винаги съм искал да постигна повече в работата си; да напиша повече книги. Навремето страшно се упреквах. Сега разбирам, че това е било ненужно. Помири се. Трябва да се помириш със себе си и с всички около теб.

Наведох се и попих сълзите му с хартиена кърпичка. Мори премита, отвори очи и ги затвори. Чувахе се шумното му дишане, като леко похъркване.

Хвърлих кърпичката в кошчето и се върнах при краката му. Късметлия, а? Натиснах с палец втвърдената му плът, но той не усети нищо.

— Борба между противоположностите, Мич. Помниш ли? Нещата, които те теглят в различни посоки?

Спомням си.

— Мъчно ми е за изтичащото време, но оценявам възможността да сложа нещата си в ред.

Поседяхме малко, в мълчание, а дъждът трополеше по прозореца. Хибискусът зад главата му все още се държеше, малко растение, но яко.

— Мич — прошепна Мори.

— Ъхъ?

Свих пръстите на краката му в шепата си, погълнат от работата.

— Погледни ме.

Вдигнах очи и срещнах най-настойчивия му поглед.

— Не знам защо се върна при мен. Но искам да ти кажа нещо...

Замълча, гласът му секна.

— Ако имах още един син, бих искал да си ти.

Сведох очи, продължавайки да разтривам с пръсти умиращата плът на стъпалата му. За момент ме достраша, че ако приема думите му, ще предам собствения си баща. Но когато вдигнах глава, видях Мори да се усмихва през сълзи и разбрах, че в миг като този няма предателство.

Страхувах се единствено от сбогуването.

— Избрах къде да ме погребат.

Къде?

— Недалеч оттук. На един хълм, под едно дърво, с изглед към езерце. Много спокойно място. Подходящо за размисъл.

Смяташ да размишляваш там ли?

— Смятам да лежа мъртъв.

Той се засмива. Аз се засмивам.

— Ще ми идваш ли на гости?

На гости ли?

— Идвай да си говорим. Идвай във вторник. Нали винаги идваш във вторник.

Нашият ден е вторник.

— Точно така. Нашият ден. Ще идваш ли да си говорим?

Изгубил беше силите си за толкова кратко време.

— Погледни ме — казва той.

Поглеждам го.

— Ще идваш ли на гроба ми? Да споделяш проблемите си?

Проблемите си ли?

— Ще ти давам каквото мога. Не го ли правя винаги?

Представям си гроба му, на хълма, над езерцето, място метър на два, където ще го положат, ще го покрият с пръст, ще поставят камък отгоре. След няколко седмици? След няколко дни? Представям си как седя там сам, обхванал колене с ръце, загледан в далечината.

Няма да е същото, казвам, когато няма да те чувам да говориш.

— Ех, говоренето...

Той затваря очи и се усмихва.

— Знаеш ли какво? Когато умра, ти ще говориш. А аз ще слушам.

ТРИНАДЕСЕТИЯТ ВТОРНИК РАЗГОВАРЯМЕ ЗА ПОДХОДЯЩИЯ ДЕН

Желанието на Мори беше да го кремират. Обсъдил го беше с Шарлот и двамата бяха решили, че така е най-добре. Ал Акселрод, равинът от „Брандайс“ — дългогодишен приятел, на когото се бяха спрели да изпълни погребалната процедура — беше посетил Мори, за да сподели с него плановете си за кремацията.

— И още нещо, Ал?

— Да?

— Внимавай да не ме прегорят.

Равинът останал като ударен. Но Мори вече можеше да се шегува с тялото си. Колкото повече се приближаваше към края, толкова повече гледаше на него като на неважна черупка, контейнер за душата. Стопило се и без това до непотребни кожа и кости, което правеше по-лесна раздялата.

— Толкова се страхуваме от гледката на смъртта — каза ми Мори, когато седнах.

Защипах микрофона на яката му, но той все се обръщаше надолу. Мори се закашля. Вече непрестанно кашляше.

— Онзи ден четох една книга. Там пишеше, че когато някой умре в болница, покриват главата му с чаршаф, закарват трупа до някаква шахта и го пускат по нея. Нямам търпение да се отърват от гледката. Държат се така, сякаш смъртта е заразна.

Аз се суетях с микрофона. Мори се загледа в ръцете ми.

— Тя не е заразна, да знаеш. Смъртта е също толкова естествена, колкото животът. Тя е част от сделката.

Закашля се отново, а аз се дръпнах назад и зачаках, както винаги готов за нещо сериозно. Напоследък Мори не можеше да спи нощем. Страшни нощи. Не можеше да спи повече от няколко часа без да го налегнат жестоки пристъпи. Медицинската сестра идваше в спалнята и го налагаше по гърба, за да се опита да изкара натрупаните в гърдите му отрови. Дори ако успееш да го върнат към нормално дишане —

„нормално“ означаваше с помощта на кислородния апарат — борбата го уморяваше за цял ден напред.

Кислородната тръба отново стоеше в носа му. Мразех да я виждам там. За мен тя символизираше неговата безпомощност. Искаше ми се да я изтръгна.

— Снощи... — тихичко рече Мори.

Да? Какво снощи?

— ... имах наистина ужасен пристъп. Държа ме часове. Не бях сигурен, че ще оцелея. Не можех да дишам. Не можех да спра да се давя. В един момент ми се зави свят... а след това почувствах невероятен покой, почувствах, че съм готов да си замина.

Очите му се разшириха.

— Мич, усещането беше невероятно. Усещането, че приемаш това, което става, изпълнен с покой. Сетих се за съня, който сънувах миналата седмица — минавах по някакъв мост към нещо непознато. Готов да мина към това, което следва, независимо какво.

Но не си минал.

Мори изчака един момент. Поклати лекичко глава.

— Не, не минах. Но почувствах, че мога. Разбираш ли?

— Това е нещото, към което всички се стремим. Да се помирим с представата за смъртта. Ако в края на краищата разберем, че като умрем, ще постигнем този покой, тогава ще можем да се справим с наистина трудното.

И какво е то?

— Да се помирим с живота.

Той поиска да види хибискусовото храстче на перваза зад стола му. Взех саксията в ръка и я вдигнах на нивото на очите му. Той се усмихна.

— Да умреш е естествено — отново рече той. — Ние вдигаме толкова шум около смъртта, защото не се възприемаме като част от природата. Смятаме, че понеже сме хора, сме над природата.

Той се усмихна на храстчето.

— Обаче не сме. Щом нещо се роди, после неизбежно умира.

Той премести поглед върху мен.

— Можеш ли да приемеш това?

Да.

— Добре — прошепна той, — ето и каква е наградата ни. Ето по какво се различаваме от всички тези великолепни растения и животни. Докато се обичаме, докато съхраняваме обичта, с която са ни дарили, можем да умрем без наистина да си отидем оттук. Защото обичта, която си породил, продължава да съществува. Спомените продължават да съществуват. Продължаваш да живееш — в сърцето и душата на всички, които си обичал и за които си се грижил, докато си бил жив.

Гласът му стана дрезгав, което обикновено означаваше, че има нужда да спре за малко. Върнах храстчето на перваза и отидох да спра касетофона. Последното изречение на Мори преди да натисна копчето, беше:

— Смъртта слага край на живота, но не и на връзките между хората.

В лечението на ЛАС имаше ново развитие: експериментално лекарство, което тъкмо предстоеше да бъде одобрено. Не лекуваше, но забавяше, отлагаше процесите на западане с няколко месеца. Мори беше чувал за него, но неговото състояние беше твърде напреднало. Освен това, лекарството щеше да се появи на пазара едва след няколко месеца.

— Не, това не е за мен — отхвърли темата Мори.

През цялото време, докато беше болен, Мори нито за миг не се надяваше, че ще оздравее. Той беше непоправим реалист. Веднъж го попитах, ако някой го излекува с помощта на вълшебна пръчица, дали с течение на времето ще стане отново какъвто е бил преди?

Той поклати глава.

— Никога няма да се върна там. Вече съм друг човек. Гледам на света по друг начин. Гледам на тялото си по друг начин, както никога преди не съм правил. Другояче се опитвам да реша големите въпроси, върховните въпроси, онези, които не можеш да отхвърлиш.

— Това е най-важното. Когато веднъж попаднеш на съществените въпроси, не можеш да им обърнеш гръб.

А кои са съществените въпроси?

— Според мен, това са въпросите, свързани с любовта, дълга, духовността, съзнанието. Ако днес бях здрав, пак щяха да ме вълнуват

същите въпроси. И въобще това са нещата, които трябва да те вълнуват.

Опитах се да си представя Мори здрав. Опитах се да си го представя как отмята завивките, слиза от инвалидната количка и двамата тръгваме да се разхождаме из квартала, както навремето из парка на университета. Внезапно осъзнах, че са минали шестнадесет години, откакто за последен път съм го виждал да стои прав. Шестнадесет години?

Ако разполагаше с един ден, през който да си съвършено здрав, попитах, какво ще правиш?

— Двадесет и четири часа ли?

Двадесет и четири часа.

— Чакай да помисля... ще стана сутринта, ще си направя гимнастиката, ще закуся хубавичко с кифли и чай, ще отида да поплувам, после ще поканя приятели на хубав обяд. Ще ги каня по един-двама, за да можем спокойно да поговорим за близките им, за техните проблеми, да си кажем колко важни сме един за друг.

— После ще отида да се поразходя в градина с дървета, ще наблюдавам багрите им, ще гледам птичките, ще се радвам на природата, която не съм виждал от толкова време.

— Вечерта всички ще отидем на ресторант със страхотни спагети, може и патица — обичам патица — а през останалата част от нощта ще танцуваме. Ще танцувам с всички, докато капна от умора. После ще се прибера у дома и ще се наспя сладко и дълбоко.

— И това е всичко?

— Това е.

Толкова просто. Толкова обикновено. Всъщност бях малко разочарован. Представях си, че ще отиде до Италия, или ще обядва с Президента, или ще лудува край морето, или ще опита от всяко по-екзотично нещо, което му дойде на ум. След всичките тези месеци, прекарани в лежане, неспособен да помръдне с крак — как може да открие съвършенството в един толкова обикновен ден?

Тогава осъзнах, че именно в това е смисълът.

Преди да си тръгна Мори попита дали може и той да предложи една тема.

— Брат ти — рече той.

Почувствах как ме побиват тръпки. Не знам откъде Мори знаеше, че това ми тежи. От седмици се опитвах да се свържа с брат си в Испания и бях научил — от негов приятел — че ходи със самолет до някаква болница в Амстердам.

— Мич, знам колко боли, когато не можеш да бъдеш с някого, който ти е близък. Но трябва да се примириш с желанията му. Може би той не иска да прекъсваш живота си заради него. Може би не може да понесе такава бреме. На всичките си близки казвам да продължават да живеят така, както си знаят — няма защо да съсипват живота си само защото аз умирам.

Но той ми е брат, отвърнах.

— Знам — рече Мори. — Затова ти е толкова мъчно.

В мислите си видях Питър, когато беше на осем години, къдравите му руси коси, потни и разрошени над челото. Видях как двамата се бием в двора на къщата, зелените петна от мократа трева по коленете на джинсите ни. Видях го как пее пред огледалото, хванал четка за коса вместо микрофон. Видях как двамата се промъкваме на тавана, където се криехме като деца, за да проверим дали родителите ни ще ни открият за вечеря.

После го видях като възрастен, който се е отдръпнал, крехък и измършавял, с изпито от лечението лице.

Мори, рекох. Защо не иска да ме види?

Старият ми преподавател въздъхна.

— За човешките отношения няма вълшебна формула. За тях се преговаря с обич, с достатъчно пространство и за двете страни, за потребностите и нуждите им, за това кой какво може и какъв живот води.

— В бизнеса хората преговарят, за да спечелят. Преговарят, за да получат каквото искат. Може би си свикнал прекалено много с това. С обичта е различно. Обичаш, когато грижата ти за някого е същата като за теб самия.

— С брат ти сте преживели хубави мигове и ти вече не получаваш това, което си получавал, когато сте били заедно. Искаш старото положение да се върне. Не искаш да си отива. Но това е част от човешкия живот. Спри, продължи, спри, продължи.

Вдигнах глава и го погледнах. Видях пред себе си всичката смърт на света. Почувствах се безпомощен.

— Ще откриеш пътя към брат си — рече Мори.
Откъде знаеш?
Мори се засмя.
— Нали откри мен?

— Онзи ден чух много интересна история — казва Мори
Затваря очи за момент, а аз чакам.

— Та историята е за една вълничка, която се носела безгрижно
из океана и страшно се веселяла. Радвала се на вятъра и на свежия
въздух — докато в един момент не забелязала как вълните пред нея се
разбиват в брега.

„Божичко, та това е ужасно — казала си вълничката. — Виж
какво ще се случи с мен!“

Тогава се задала втора вълна. Тя видяла посърналата вълничка и
й казала: „Защо си толкова тъжна?“

Първата вълничка отвърнала: „Нищо не разбираш! Всичките
ще се разбием! Всичките ще изчезнем в небитието! Не е ли ужасно?“

Втората вълна казала: „Напротив, ти нищо не разбираш. Ти не
си вълна, а част от океана.“

Усмиввам се. Мори отново притваря очи.

— Част от океана — казва той, — част от океана.

Наблюдавам го как диша — вдишва, издишва, вдишва, издишва.

ЧЕТИРИНАДЕСЕТИЯТ ВТОРНИК СБОГУВАМЕ СЕ

Навън е мокро и влажно, докато изкачвам стъпалата пред дома на Мори. Виждам подробности, детайли, които не съм забелязвал през всичките си посещения, формата на хълма. Каменната фасада на къщата. Малките вечнозелени дръвчета, ниските храстчета. Вървя бавно, без да бързам, стъпвам върху мъртвите мокри листа, които се смачкват под краката ми.

Шарлот се обади предния ден, за да ми каже, че Мори „не е добре“. Това беше нейният начин да ме уведоми, че явно са настъпили последните дни. Мори отложил всичките си срещи и през повечето време спял, което не беше типично за него. Той никога не е обичал да спи много, особено когато наоколо му има хора, с които може да разговаря.

— Иска да го посетиш — каза Шарлот, — само че, Мич...

— Да?

— Той е много слаб.

Стъпалата на верандата. Стъклото на входната врата. Попивах всички тези неща бавно, съзерцателно, сякаш ги виждах за пръв път. Усетих касетофона в сака на рамото ми и го отворих, за да проверя дали съм взел достатъчно касетки. Не знам защо го направих. Винаги носех достатъчно касетки.

Кони ми отвори. Обикновено преливаща от енергия, днес имаше посърнал вид. Поздрави едва чуто.

— Как е той? — попитах.

Не е добре — прехапа тя долната си устна. — Не ми се мисли за това. Толкова симпатичен човек, нали знаеш.

Знаех.

— Толкова жалко.

Шарлот се появи в антрето и ме прегърна. Каза, че Мори още спи, макар че вече е десет часа. Влязохме в кухнята. Помогнах ѝ да разтреби, забелязах шишенцата с лекарства, строени на масата, цяла

армия кафяви пластмасови войници с бели капачки. Старият ми преподавател вземаше морфин, за да може да диша.

Оставих в хладилника храната, която бях донесъл — супа, вегетариански кюфтета, рибена салата. Извиних се на Шарлот, че ги нося. Мори не беше вкусвал подобна храна от месеци, и двамата го знаехме, но това се беше превърнало в наша малка традиция. Понякога, когато човек губи близко същество, не иска да се откаже от навиците си.

Изчаках в хола, където Мори беше направил първото си интервю с Тед Копъл. Зачетох вестника на масата. Две деца в Минесота се били простреляли, докато играели с пушката на татко си. Намерили бебе, заровено в боклука в една уличка в Лос Анджелис.

Оставих вестника и се втрених в празната камина. Лекичко тактувах с крак по дървения под. Накрая чух вратата да се отваря и затваря, после чух стъпките на Шарлот.

— Хайде — рече тя. — Готов е за теб.

Станах и се обърнах към обичайното ни място, тогава забелязах непознатата жена. Седнала с кръстосани крака в края на коридора на съваем стол, забила очи в някаква книга. Това беше болничната сестра, организирали му бяха двадесет и четири часово дежурство.

Кабинетът на Мори беше празен. Почувствах се объркан. Тогава се обърнах неуверено към спалнята и го видях да лежи завит на кревата. Виждал го бях в това положение само един единствен път преди — когато го масажираха — неговият афоризъм: „В кревата умира душата“ отново отекна в главата ми.

Влязох, наложил насилена усмивка върху лицето си. Облечен беше с жълто горнище на пижама, одеялото го покриваше до гърдите, фигурата му беше толкова съсухрена, че сякаш нещо липсваше. Беше се смалил като дете.

Устата му беше отворена, кожата му бледа и опъната на скулите. Когато очите му се преместиха върху мен, той се опита да каже нещо, но успях да чуя само леко хриптене.

Ето къде си бил, рекох, събрал всичкото си останало въодушевление.

Той издиша, затвори очи, после се усмихна, но самото усилие го изтощи.

— Скъпи... ми... приятелю — успя да изрече той накрая.

Да, аз съм твоят приятел, рекох.

— Днес... не съм... добре...

Утре ще си по-добре.

Той издиша още веднъж и се насили да кимне. Забелязах, че се мъчи да направи нещо под завивките и се сетих, че иска да извади ръцете си отгоре.

— Хвани — рече той.

Дръпнах завивките надолу и стиснах пръстите му. Те изчезнаха в моите. Наведох се по-наблизо, на няколко сантиметра от лицето му. За пръв път го виждах небръснат, малките бели косъмчета изглеждаха толкова не на място, сякаш някой го беше наръсил със сол по бузите и брадата. Как може брадата му да продължава да расте, когато всичко останало е изцедено от живот?

Мори, тихо заговорих аз.

— Треньоре — поправи ме той.

Треньоре, рекох. Почувствах, че ме побиват тръпки. Той говореше на кратки изблици, вдишваше и издишваше думите. Гласът му беше тъничък и дрезгав. Миришеше на мехлеми и лекарства.

— Ти си... добра душа.

Добра душа.

— Докосна ме — прошепна той. Премести ръцете ми на сърцето си. — Тук.

Усетих, че на гърлото ми засяда буца.

Треньоре?

— А?

Не знам как да се сбогувам.

Той ме потупа немошно по ръката, която продължаваше да държи на гърдите си.

— Ето така... се сбогуваме...

Той дишаше едва чуто, навън-навътре, усещах как гърдите му се повдигат и спадат. В този момент той ме погледна право в очите.

— Обичам... те — дрезгаво промълви той.

И аз те обичам, треньоре.

— Знам... знам... и още нещо...

Какво знаеш?

— Винаги... си ме обичал...

Очите му се свиха и той се разплака, лицето му се сгърчи като на бебе, което още не се е научило да управлява слъзните си канали. Притиснах го и го подържах така няколко минути. Разтърках увехналата му кожа. Погалих го по косата. Поставих дланта си върху лицето му и усетих костите му така близко под кожата, усетих сълзите, сякаш изстискани от капкомер.

Когато си възвърна нормалното дишане, аз се изкашлях и казах, че знам колко е уморен, така че ще дойда пак другия вторник, когато очаквам да го намеря по-бодър. Той изсумтя лекичко, най-близкото подобие на смях, на което беше способен. Въпреки всичко обаче се получи тъжен звук.

Вдигнах неотворения сак с касетофона. Защо въобще го бях донесъл? Знаех си, че няма да го използваме. Наведох се и го целунах силно, притиснал лице към неговото, брада до брада, кожа до кожа, постоях малко така, по-дълго от обичайното, с надеждата да го направя щастлив поне за частица от секундата.

Е, става ли?, рекох аз и се дръпнах назад.

Премитах, за да скрия сълзите си, а той примлясна с устни и повдигна вежди при изражението, изписано на лицето ми. Искане ми се да вярвам, че това е бил кратък миг на задоволство от страна на стария ми преподавател: най-сетне беше успял да ме разплаче.

— Става — прошепна той.

ДИПЛОМИРАНЕ

Мори почина в събота сутринта. Най-близките му били у дома при него. Роб се върнал от Токио — успял да целуне баща си за сбогом — Джон също бил там, Шарлот също, разбира се, братовчедката на Шарлот, Марша, която беше написала стихотворението, трогнало Мори толкова дълбоко по време на неговото „погребение на живо“ стихотворението, оприличаващо го на „нежна секвоя“. Спели на смени край леглото му. Мори изпаднал в кома два дни след последната ни среща и лекарите обявили, че оттук нататък може да издъхне по всяко време. Той обаче се държал още през целия труден следобед, цялата тежка нощ.

Накрая, на четвърти ноември, когато близките му излезли от стаята само за миг — да си вземат кафе от кухнята, първият миг, в който при него нямало човек от настъпването на комата — Мори спрял да диша.

И го нямало вече.

Според мен той нарочно е умрял така. Според мен той просто не е искал покъртителни сцени, не е искал да има свидетели на последната глътка въздух, които после да не могат да се отърват от спомена, както той не можеше да се отърси от спомена за телеграмата, известяваща смъртта на майка му, от гледката на бащиния си труп в градската морга.

Според мен той е съзнавал, че е в собственото си легло, че е заобиколен от книгите и записките си, че хибискусовото храстче е край него. Искаше да си отиде в покой, така и стори.

Сутринта на погребението беше влажна и ветровита. Тревата беше мокра, а небето имаше цвят на мляко. Стояхме край дупката в земята, достатъчно наблизо, за да чуем как водата в езерцето се плиска и да видим как патиците отръскват перата си.

Въпреки че стотици хора искаха да дойдат, Шарлот покани само най-тесен кръг близки приятели и роднини. Равин Акселрод прочете няколко стихотворения. Братът на Мори, Дейвид — който още

накуцваше от прекарания в детството полиомиелит — по традиция пръв хвърли лопата пръст в гроба.

В един момент, докато полагаха пепелта на Мори в земята, аз се огледах из гробището. Прав беше Мори. Мястото наистина беше прекрасно, дървета, трева и полегат склон.

„Ти ще говориш, аз ще слушам“, беше казал той.

Опитах се да го направя в мислите си и, за щастие, установих, че въображаемият диалог звучи съвсем естествено. Сведох очи надолу към ръцете си, видях часовника си и тогава разбрах защо.

Беше вторник.

*За баща ми „те“ означаваше „ние“,
той приветстваше с песен всяко ново листо
(пролетта танцува, когато татко запее,
това знаеше всяко дете)...*

СТИХОТВОРЕНИЕ ОТ Е. Е.
КЪМИНГС, ПРОЧЕТЕНО ОТ РОБ,
СИНА НА МОРИ, НА
ПОГРЕБЕНИЕТО

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Понякога се сецам за това какъв бях преди да преоткрия стария си преподавател. Иска ми се да поговоря с този човек. Иска ми се да му кажа за какво да внимава, кои грешки да избягва. Иска ми се да му кажа да бъде по-открит, да избягва примамките на широко рекламираните ценности, да внимава, когато любимите същества му говорят, сякаш това е последният път, когато ги чува.

Най-вече ми се иска да кажа на този човек да се качи на самолета и да навести онзи мил старец в Уест Нютън, щата Масачузетс, и то по-скоро, а не по-късно, преди старецът да се е разболял и да е престанал да танцува.

Знам, че не мога да го направя. Никой от нас не може да върне назад стореното, нито да изживее отново преживяното. Но ако професор Морис Шуорц ме е научил на нещо, то е следното: в живота няма „прекалено късно“. Той се променяше до последния ден, когато си взе сбогом с този свят.

Наскоро след смъртта на Мори, успях да се свържа с брат ми в Испания. Разговоряхме много дълго. Казах му, че зачитам желанието му да остане сам и че искам само да се чуваме — сега, а не само в миналото — да присъства в живота ми толкова, колкото ми позволи.

— Ти си единственият ми брат — рекох, — не искам да те загубя. Обичам те.

Никога дотогава не му бях казвал подобно нещо.

Няколко дни по-късно получих съобщение по факса. Написано беше с типичния за брат ми разкривен почерк, с неправилна пунктуация, изцяло с главни печатни букви.

„ЗДРАСТИ И АЗ ВЕЧЕ СЪМ В ДЕВЕТДЕСЕТТЕ!“ започваше посланието. Разказваше ми няколко дребни случки, какво бил правил тази седмица, няколко вица. Накрая завършваше ето така:

„В МОМЕНТА ИМАМ КИСЕЛИНИ И ДИАРИЯ —

*ЖИВОТЪТ Е ГАДЕН.
ЩЕ СИ ПОГОВОРИМ ЛИ ПАК?“*

(ПОДПИС)
ЗАДНИК

ПОДСЕЧЕН

Смях се, докато ми потекоха сълзи.

Тази книга е преди всичко идея на Мори. Той я наричаше „последната ни дипломна работа“. Както става с най-добрите начинания в живота, работата ни сближи и Мори беше очарован, когато няколко издателства проявиха интерес, макар че той почина преди да сме се срещнали с тях. Авансът помогна на Мори да плати огромните сметки за лекарства, за което и двамата бяхме благодарни.

Заглавието, между другото, измислихме един ден в кабинета на Мори. Той обичаше да назовава нещата. Имаше няколко идеи. Но когато казах: какво ще кажеш за „Вторници с Мори“, той се засмя, почти се изчерви и аз веднага разбрах, че това ще бъде заглавието.

След смъртта на Мори прегледах множество кашони със стари материали от колежа. Открих една от курсовите работи, които бях писал в курсовете му. Беше от преди двадесет години. Върху първата страница с молив бяха надраскани моите бележки към Мори, а под тях бяха неговите бележки към мен.

Моите започваха така: „Скъпи тренъоре...“

Неговите започваха така: „Скъпи играчо...“

Кой знае защо, всеки път, когато прочитам тези редове, той все повече ми липсва.

Имали ли сте някога истински учител? Някой, който е виждал във вас необработен, но ценен материал, скъпоценност, която с повече мъдри напътствия би могла да се излъска до благороден блясък? Ако сте имали късмет да откриете такива учители, винаги ще намерите начин да се върнете при тях. Понякога това става само в мислите ви. Понякога е край леглото им.

Последният курс в живота на стария ми преподавател се провеждаше веднъж седмично в дома му, край прозореца в кабинета, откъдето можеше да наблюдава как малкият хибискус рони розовите

си листчета. Занятията започваха всеки вторник след закуска. Учебници не бяха нужни. Темата беше смисълът на живота. Обучението се водеше от личен опит.

Обучението продължава.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.